

Ličnost i radno ponašanje: priroda i mjerenje socijalno poželjnog odgovaranja

Rezultati istraživanja XVIII. ljetne psihologijske škole studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Rab, 2008.

Autori:

dr. sc. Željko Jerneiđ, dr. sc. Zvonimir Galić, Maja Parmač Kovačić, Maša Tonković, Tamara Prevendar (voditelji), Ana Bogdanić, Maja Brozićević, Marina Bučar, Anamarija Čatipović, Ivana Đaković, Filip Gospodnetić, Marija Hrebac, Ana Jakovina, Vatroslav Jelovica, Andrea Knezović, Ana Lovrić, Ajana Löw, Jelena Paić-Antunović, Iva Pavković, Mirna Petretić, Ivana Rajić-Stojanović, Svjetlana Salkićević, Senka Sekulić, Marina Taslak, Nina Terzin-Laub, Tia Tomiša, Mirjana Ugarković, Tihomir Vraćević, Ana Zlatar.

Izdavač:

Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
(Klub studenata psihologije u Zagrebu)

Predgovor

Knjiga je rezultat zajedničkog istraživačkog projekta studenata i nastavnika kojeg smo proveli u sklopu XVIII. ljetne psihologijske škole Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U radu Škole sudjelovalo je 24 studenata posljednje godine studija psihologije te petero nastavnika, voditelja Škole. Rad na pripremi i organizaciji Škole započeo je krajem 2007. godine dogovorom nastavnika o okvirnoj temi istraživačkog projekta te izradom programa i plana rada. Šira tema ljetne škole odnosila se na istraživanje ličnosti i radnog ponašanja s posebnim osvrtom na problem procjene ličnosti u selekcijskoj praksi kad su kandidati motivirani lažirati svoje odgovore u upitnicima ličnosti i prikazati se u što povoljnijem svjetlu. Riječ je o vrlo aktualnoj istraživačkoj temi u području psihologije rada s kojom se trenutno bavimo u sklopu znanstvenog projekta „Ličnost i socijalno poželjno odgovaranje“, financiranog od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa. Smatrali smo da će odabrana tema biti atraktivna studentima i ujedno im ostaviti dovoljno slobode u definiranju užeg područja istraživanja i relevantnih problema sukladno njihovim preferencijama.

Nakon izbora sudionika ljetne škole na temelju akademske izvrsnosti i pripreme obavezne literature za uže tematske cjeline, s početkom ljetnog semestra, Škola je započela s radom. Na prvom zajedničkom okupljanju studenti su upoznati s organizacijskim aspektima, programom i terminskim planom rada škole, formirane su radne skupine i njihovi voditelji, dogovoreni zadaci i rokovi za njihovo izvršenje. Kroz timski rad, sastanke, prezentacije i rasprave, tijekom ožujka i travnja, usvojena su potrebna znanja o dosadašnjim spoznajama u području, vrednovana otvorena istraživačka pitanja, usuglašeni ciljevi i problemi istraživanja, postavljene preliminarne hipoteze te dogovoren okvirni nacrt istraživanja. Zahvaljujući velikoj motiviranosti studenata i uloženom trudu, da uz svoje redovite obveze na studiju znatan dio vremena posvete radu u Školi, sve pripreme za provedbu istraživanja bile su gotove do kraja svibnja: specificirana je kompletna istraživačka metodologija i napisane

upute, odabrani su i umnoženi postojeći upitnici, a konstruiran je i jedan novi mjerni instrument - Upitnik pretjeranih tvrdnji. Sa završetkom priprema mogla je krenuti i provedba istraživanja. Započela je u lipnju, a zbog individualne primjene instrumenata i velikog broja sudionika, trajala je cijelo ljeto, sve do polaska na Rab u mjesecu rujnu.

Jednotjedno okupljanje studenata i nastavnika na Rabu bio je središnji događaj Škole. Bio je to tjedan intenzivnog rada, ali i opuštanja, druženja i zabave. U kratko vrijeme mnogo je toga trebalo obaviti: srediti i obraditi podatke, prikazati i interpretirati rezultate te dovršiti radne verzije tekstova za knjigu. Radeći na konkretnim problemima sudionici Škole imali su priliku utvrditi i proširiti svoja znanja iz područja psihologijske metodologije, statistike, psihometrije, kao i unaprijediti vještine rada u SPSS-u. Organizirane su prave male radionice o tome kako obaviti kontrolu prikupljenih podataka, kako se nositi s nepotpunim podacima, koje vrste analiza su pogodne za dane probleme i podatke, kako te analize napraviti, kako grafički i tabelarno prikazati podatke, i sl. Paralelno s tim pisali su se dijelovi uvoda, brusile formulacije problema i postavljenih hipoteza, opisivala metodologija istraživanja, raspravljali dobiveni rezultati. No, unatoč marljivosti studenata, do odlaska s Raba nismo uspjeli završiti publikaciju o istraživanju koja bi predstavljala krajnji produkt ljetne škole i našeg rada. Napisane dijelove teksta trebalo je još upotpuniti, povezati, doraditi.

Premda smo u početku knjigu zamislili kao uobičajeno izvješće s ljetne škole, čitajući po povratku u Zagreb radne verzije tekstova odustali smo od prvotne zamisli i odlučili se za malo ambiciozniji pothvat – napraviti publikaciju koja bi bila od koristi širem krugu studenata i čitatelja. Budući da na hrvatskom jeziku nema odgovarajuće literature o socijalno poželjnom odgovaranju, cilj nam je bio prirediti publikaciju koja bi studentima olakšala pisanje diplomskih radnji jer su mnogi izrazili interes za ovo područje istraživanja. Povrh toga, smatrali smo da će knjiga koja šire sagledava probleme iskrivljavanja odgovora u upitnicima ličnosti, biti dobra osnova za uvod u kolegij *Aktualni problemi psihologije rada* koji se bavi

pitanjem socijalno poželjnog odgovaranja u kontekstu selekcije i predviđanja radne uspješnosti.

Da bi ostvarili zadani cilj, u studentske smo tekstove unijeli znatne promjene, a neke dijelove knjige i dopisali, zadržavajući pritom njihov duh i smisao. Zato knjiga, uz prikaz rezultata dobivenih u našem istraživanju te nekih problema i smjernica za buduća istraživanja kojih smo se dotakli u uvodu i raspravi, donosi pregled recentnih radova i glavnih spoznaja o iskrivljanju odgovora u upitnicima ličnosti. Te su spoznaje u uvodnom dijelu teksta sažeto prikazane kroz pet tematskih cjelina: (1) Ličnost i radno ponašanje; (2) Posljedice lažiranja odgovora na upitnicima ličnosti; (3) O prirodi socijalno poželjnog odgovaranja; (4) Mjerenje socijalno poželjnog odgovaranja i (5) Postupci za sprječavanje i korigiranje socijalno poželjnog odgovaranja. Nadamo se da će informacije sadržane u ovim poglavljima, kao i rezultati do kojih smo došli u provedenom istraživanju, omogućiti studentima lakše i temeljitije upoznavanje s problemom socijalno poželjnog odgovaranja. Također se nadamo da je, s obzirom na svrhu, i ova Ljetna psihologijska škola proširila i produbila znanja studenata o jednom specifičnom području istraživanja u psihologiji te pridonijela razvoju njihovih istraživačkih kompetencija koje se odnose na pronalaženje i kritičko sagledavanje postojećih znanstvenih spoznaja, izbor i formuliranje problema istraživanja, postavljanje hipoteza, odabir nacrti i provedbu istraživanja, obradu podatka i interpretaciju rezultata, te pisanje znanstvenog teksta. Ako smo u tome uspjeli, znači da smo postigli osnovni cilj ljetne škole i izvršili našu funkciju nastavnika i voditelja.

Voditelji Ljetne psihologijske škole

SADRŽAJ

UVOD	7
Ličnost i radno ponašanje	7
Posljedice lažiranja odgovora na upitnicima ličnosti	9
<u>Učinci na konstruktnu valjanost</u>	9
<u>Učinci na kriterijsku valjanost</u>	10
<u>Učinci na kvalitetu selekcijskih odluka</u>	10
O prirodi socijalno poželjnog odgovaranja	11
Mjerenje socijalno poželjnog odgovaranja	15
<u>Skale socijalno poželjnog odgovaranja</u>	16
<u>Tehnika pretjeranih tvrdnji</u>	23
<u>Vrijeme latencije</u>	25
<u>Mjere diskrepancije</u>	27
Postupci za sprječavanje i korigiranje socijalno poželjnog odgovaranja	28
<u>Prevenција</u>	28
<i>Umanjivanje pritiska</i>	29
<i>Upozorenje o mogućnosti detekcije lažiranja odgovora</i>	29
<i>Mjere prisilnog izbora</i>	31
<u>Korekcija</u>	32
CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA	34
METODA	39
Mjerni instrumenti	39
<u>Sveobuhvatni inventar socijalno poželjnog odgovaranja</u>	39
<u>IPIP-300 upitnik ličnosti</u>	40
<u>OCQ-150 upitnik pretjeranih tvrdnji</u>	41
<u>Upitnik općih podataka</u>	43
Nacrt i postupak	43
Sudionici	45
REZULTATI	47
Skale socijalno poželjnog odgovaranja	47

<u>Upravljanje zajedništvom</u>	50
<u>Upravljanje djelotvornošću</u>	51
<u>Osnaživanje zajedništva</u>	53
<u>Osnaživanje djelotvornosti</u>	53
Skale ličnosti	55
<u>Ekstraverzija</u>	58
<u>Neuroticizam</u>	60
<u>Otvorenost iskustvima</u>	61
<u>Savjesnost</u>	63
<u>Ugodnost</u>	64
Sukladnost mjera socijalno poželjnog odgovaranja	67
Precjenjivanje vlastitog znanja kao indikator socijalno poželjnog odgovaranja	72
RASPRAVA	81
Skale socijalno poželjnog odgovaranja	81
Skale ličnosti	84
Sukladnost mjera socijalno poželjnog odgovaranja	87
Precjenjivanje vlastitog znanja kao indikator socijalno poželjnog odgovaranja	90
ZAVRŠNA RAZMATRANJA	95
LITERATURA	101
SAŽETAK	112
SUMMARY	114
Pogovor	116
Zajednička slika	118
Zahvala sponzorima	119

UVOD

Ličnost i radno ponašanje

U suvremenom svijetu rada, obilježenom globalizacijskim procesima, pred radne organizacije se postavljaju sve veći zahtjevi glede konkurentnosti i uspješnosti. Kako je uspjeh radne organizacije uvelike određen osobinama zaposlenika, kvaliteta njihovog odabira postaje sve veći prioritet. To potvrđuju rezultati brojnih istraživanja koja su se bavila otkrivanjem veza između karakteristika pojedinca i radne uspješnosti. Međutim, za razliku od kognitivnih sposobnosti čija je važnost u predviđanju radnog ponašanja od samih početaka istraživanja bila neupitna, važnost osobina ličnosti dugo je bila osporavana (Barrick i Mount, 2005; Hough i Oswald, 2005).

Prema Barricku, Mountu i Judgeu (2001) osobine ličnosti bile su osporavane iz nekoliko razloga: prvo, nije postojao konsenzus oko klasifikacijskog sustava pomoću kojeg bi se ogroman broj crta ličnosti sveo na manji broj dimenzija pogodnih za istraživanje; drugo, nije postojalo slaganje oko definicija pojedinih osobina ličnosti (koristili su se isti nazivi za različite osobine ili različiti nazivi za iste osobine); treće, istraživači tada još nisu razlučili mjerenje ličnosti na razini konstrukta i na razini određene skale; i četvrto, pregledi empirijskih istraživanja u to su vrijeme većinom bili narativni, a ne kvantitativni i nisu vodili računa o statističkim artefaktima u istraživanju što je dovelo do pristranosti u procjeni valjanosti.

Do obrata dolazi u 1980im čemu su najviše pridonijela dva čimbenika: razvoj petfaktorskog modela ličnosti i razvoj metoda meta-analize. S petfaktorskim modelom dobiven je jedan općeprihvaćen klasifikacijski sustav čime su se stekli uvjeti za ujednačeniji pristup ispitivanju osobina ličnosti i njihovih veza s radnim ponašanjem, a razvoj meta-analiza omogućio je kvantitativno objedinjavanje rezultata velikog broja empirijskih istraživanja i dobivanje točnijih procjena operativne valjanosti osobina ličnosti.

Suprotno ranijim nalazima, rezultati provedenih istraživanja i brojnih meta-analiza vrlo brzo su pokazali da osobine ličnosti u okviru petfaktorskog modela predstavljaju značajnu odrednicu radne uspješnosti. Dimenzija savjesnosti se pritom pokazala valjanim prediktorom različitih kriterija radne uspješnosti u različitim poslovima, emocionalna stabilnost dobrim prediktorom opće radne uspješnosti, ekstraverzija valjanim prediktorom za poslove u kojima je interakcija s drugima važan čimbenik uspjeha, ugodnost je imala visoku prediktivnu valjanost za poslove gdje odnos s ljudima uključuje suradnju i pomaganje drugima, a otvorenost ka iskustvu je bila konzistentno povezana s uspjehom u treningu (Barrick, Mount i Judge, 2001). Uz to, nalazi meta-analiza su upućivali na zaključak da osobine ličnosti imaju i značajnu dodatnu valjanost povrh drugih prediktora i selekcijskih metoda. Schmidt i Hunter (1998) su, na primjer, utvrdili da testovi savjesnosti povrh testove inteligencije objašnjavaju 18% posto dodatne varijance opće radne uspješnosti, dok su neke složene osobine ličnosti poput integriteta objasnile i do 27% dodatne varijance.

Međutim, unatoč činjenici da osobine ličnosti konzistentno i smisleno predviđaju različite aspekte radnog ponašanja, skepticizam o njihovoj valjanosti i primjenjivosti u selekcijske svrhe zadržao se u nešto promijenjenom obliku sve do danas. Glavni razlog tome su niske opažene (nekorigirane) valjanosti testova ličnosti u predviđanju opće radne uspješnosti koje su uglavnom niže od 0,15. Uzroci ovako niskih koeficijenata valjanosti predmetom su brojnih istraživanja, a jedan od glavnih čimbenika koji se intenzivno istražuje je lažiranje odgovora na upitnicima ličnosti. Naime, istraživanja su pokazala da je lažiranje odgovora na upitnicima ličnosti moguće i da se događa u situacijama u kojima postoji motivacija za stvaranjem određene impresije (npr. Donovan, Dwight i Hertz, 2003; Galić i Jerneić, 2006; Mueller-Hanson, Hagestad i Thornton, 2003; Rose, Stecher, Miller i Levin, 1998). Budući da pojedinci, zbog svojih sposobnosti i motivacije, u nejednakoj mjeri lažiraju

svoje odgovore u selekcijskim situacijama, ono može imati negativne posljedice na valjanost upitnika ličnosti i selekcijske odluke (Rothstein i Goffin, 2006; Tett i Christiansen, 2007).

Posljedice lažiranja odgovora na upitnicima ličnosti

Posljedice iskrivljavanja odgovora na korisnost upitnika ličnost za selekcijske svrhe proteklih su desetljeća intenzivno istraživane. Cilj istraživanja bio je provjeriti kakve učinke lažiranje odgovora ima na konstruktnu i kriterijsku valjanost upitnika ličnosti, te na kvalitetu selekcijskih odluka.

Učinci na konstruktnu valjanost

Provjere konstruktne valjanosti odgovaraju na pitanje mijenjaju li upitnici ličnosti predmet mjerenja ako ispitanici iskrivljavaju svoje odgovore. U svrhu odgovora na to pitanje istraživači su uspoređivali faktorske strukture ili pokazatelje iz teorije odgovaranja na čestice između sudionika koji su bili iskreni i onih koji su lažirali svoje odgovore na upitniku ličnosti. Ovisno o preferencijama istraživača, usporedne grupe su pri tome činili: postojeći zaposlenici (za koje se pretpostavlja da su iskreni) i kandidati za posao (za koje se pretpostavlja da su skloni lažiranju odgovora), sudionici s niskim i s visokim rezultatima na skalama socijalno poželjnog odgovaranja, ili pak sudionici koji su dobili uputu da iskreno odgovaraju i oni koji su dobili uputu da se prikazuju u socijalno poželjnom svjetlu. Generalno, istraživanja su pokazala da je faktorska struktura narušena samo kod sudionika koji jako lažiraju svoje odgovore. Preciznije, značajnije narušavanje konstruktne valjanosti redovito je zabilježeno u uvjetima u kojima je sudionicima dana uputa da se prikažu u socijalno poželjnom svjetlu (npr. Ellingson, Sackett i Hough, 1999) dok je konstruktna valjanost upitnika ličnosti kod sudionika koji ispunjavaju upitnike pod standardnim uputama ali daju veći broj socijalno poželjnih odgovora (Ellingson, Smith i Sackett, 2001) odnosno kod kandidata u selekcijskoj situaciji (Bradley i Haustein, 2006) u pravilu očuvana.

Učinci na kriterijsku valjanost

Istraživanja utjecaja lažiranja odgovora na kriterijsku valjanost upitnika ličnosti pokušavaju provjeriti smanjuje li lažiranje odgovora na upitniku ličnosti povezanost osobina ličnosti s kriterijskim varijablama, prije svega s radnom uspješnosti. Slično kao kod provjere konstruktne valjanosti, rezultati ovise o tome jesu li istraživanja provedena u laboratorijskim ili u realnim uvjetima primjene upitnika. Ukoliko je učinak lažiranja odgovora proučavan u laboratorijskim uvjetima, narušavanje kriterijske valjanosti upitnika ličnosti je znatno. Povezanost rezultata na upitniku ličnosti dobivenih u situaciji u kojoj je ispitanicima dana uputa da se prikažu u socijalno poželjnom svjetlu s kriterijskim varijablama bitno je manja (ili čak ne postoji) u usporedbi sa situacijom u kojoj sudionici odgovaraju iskreno (Dunnette, McCartney, Carlson i Kirchner, 1962; Jackson, Wroblewski i Ashton, 2000; Mueller-Hanson i sur., 2003). S druge strane, istraživanja provedena u realnim selekcijskim uvjetima, pokazuju da je utjecaj lažiranja odgovora na kriterijsku valjanost upitnika ličnosti neznatan. Usporedba koeficijenata valjanosti utvrđenih na uzorcima prisutnih zaposlenika s onima prikupljenim na kandidatima za posao ukazuje na male razlike u koeficijentima valjanosti (Barrick i Mount, 1996; Hough, Eaton, Dunnette, Kamp i McCloy, 1990; Hough, 1998a). S obzirom da meta-analize valjanosti upitnika ličnosti provedene na temelju podataka prikupljenih na kandidatima za posao potvrđuju valjanost upitnika ličnosti u predviđanju različitih organizacijskih ishoda (Hough, 1998b, Tett, Jackson, Rothstein i Reddon, 1999), čini se da lažiranje odgovora ne negira njihovu korisnost za selekcijske svrhe.

Učinci na kvalitetu selekcijskih odluka

Činjenica da konstruktna i kriterijska valjanost upitnika ličnosti nisu značajnije narušene lažiranjem odgovora u stvarnim selekcijskim situacijama, navela je neke istraživače da ustvrde kako ono ne predstavlja praktični problem u korištenju upitnika ličnosti (Barrick i

Mount, 2005, Ones, Dilchert, Viswesvaran i Judge, 2007). Međutim, lažiranje odgovora na upitnicima ličnosti može ipak nepovoljno utjecati na njihovu korisnost tako što smanjuje kvalitetu i pravednost donesenih selekcijskih odluka. Naime, istraživanja provedena u realnim uvjetima pokazuju da iskrivljavanje odgovora mijenja rang poredak kandidata na nekoj osobini ličnosti u usporedbi sa situacijom iskrenog odgovaranja (Griffith, Chmielowski i Yoshita, 2007) te da, ukoliko se izbor vrši na temelju rezultata na upitniku ličnosti, među primljenim kandidatima postoji neproporcionalno velik broj onih koji su jako lažirali svoje odgovore (Rosse i sur., 1998). Ta činjenica nije vidljiva kad se provjerava učinak lažiranja odgovora na prediktivnu i konstruktivu valjanost upitnika ličnosti, jer je koeficijent korelacije neosjetljiv na promjene rang poretka kandidata pri vrhu distribucije postignutih rezultata (Drasgow i Kang, 1984). Prema tome, iako lažiranje odgovora ne mora značajnije utjecati na konstruktivu i kriterijsku valjanost upitnika ličnosti ono može znatno, a u uvjetima niskog selekcijskog omjera i drastično, utjecati na kvalitetu selekcijskih odluka (Griffith i sur., 2007; Rosse i sur., 1998). Zato lažiranje odgovora predstavlja stvaran praktični problem i zato je važno upotrijebiti naše spoznaje o prirodi socijalno poželjnog odgovaranja, unaprijediti metode pomoću kojih se ono može mjeriti te istražiti postupke kojima se može spriječiti ili umanjiti.

O prirodi socijalno poželjnog odgovaranja

Zbog mogućih negativnih posljedica, lažiranje odgovora predstavlja praktični problem korisnicima upitnika ličnosti. Nedavno istraživanje među ekspertima za procjenu ličnosti u organizacijske svrhe (Goffin & Christiansen, 2003) pokazalo je da većina njih, u svrhu suočavanja s problemom lažiranja odgovora na upitnicima ličnosti, pri testiranju koristi posebne skale namijenjene identificiranju pretjerano pozitivnih opisa vlastitih osobina i ponašanja. Takve skale nazivamo skalama socijalno poželjnog odgovaranja, a njihove karakteristike kao i priroda konstrukta kojeg mjere predmet su velikog broja studija.

Ključna rasprava među istraživačima socijalno poželjnog odgovaranja vodi se oko pitanja je li ono pogreška mjerenja ili odraz individualnih razlika u ličnosti. Početno stajalište koje su zastupali istraživači koji su konstruirali prve skale socijalno poželjnog odgovaranja (npr. Edwards 1953, 1957) bilo je da one mjere stupanj iskrivljavanja odgovora koji kontaminira procjenu ličnosti nekog ispitanika. No, s obzirom da se socijalno poželjno odgovaranje javljalo i u situacijama u kojima nije bilo pritiska za uljepšavanjem odgovora te bilo značajno povezano s drugim osobinama ličnosti, pojavilo se stajalište da ove skale mjere stabilne karakteristike ispitanika. Neki istraživači su smatrali da se skalama socijalno poželjnog odgovaranja mjeri konformizam (Eysenck i Eysenck, 1976), drugi podložnost društvenim normama (Birenbaum i Montag, 1989), a treći smanjeni uvid (Brown i Kodadek, 1987).

S obzirom da su postojali argumenti za oba stajališta, izlaz je pronađen u gledištu prema kojem je socijalno poželjno odgovaranje višedimenzionalan konstrukt. Najsnažniji utjecaj na područje imao je Wiggins (1964) koji je faktorskom analizom svih dostupnih mjera socijalno poželjnog odgovaranja utvrdio dva relativno nezavisna faktora koje su autori tumačili na različite načine. Primjerice, Damarin i Messick (1965, prema Paulhus i John, 1998) su te faktore interpretirali kao autističko i propagandističko iskrivljavanje. Prema ovim autorima, autističko iskrivljavanje predstavlja obrambenu tendenciju iskrivljavanja slike o sebi u svrhu očuvanja samopoštovanja, dok propagandističko ukazuje na sklonost promoviranju vlastite društvene reputacije. Slično, Sackeim i Gur (1978, prema Paulhus i John, 1998) ove faktore interpretiraju kao nesvjesno samozavaravanje i svjesno zavaravanje drugih. Pri tome, oni samozavaravanje definiraju kao davanje nerealističnih samoopisa u koje su pojedinci zaista uvjereni, dok se zavaravanje drugih odnosi na svjesno i namjerno iskrivljavanje samoopisa s ciljem prezentiranja sebe u što boljem svjetlu.

Integracijom, rekonceptualizacijom i daljnjim proširivanjem modela koji počivaju na Wigginsovom (1964) istraživanju, Paulhus (1984) je postavio vrlo utjecajan dvokomponentni

model socijalno poželjnog odgovaranja (Slika 1). Prema Paulhusu, idealizirana slika može biti posljedica nedostatka uvida ili svjesnog uljepšavanja vlastitih karakteristika, odnosno samozavaravanja ili upravljanja dojmovima. Samozavaravanje predstavlja nesvjesnu tendenciju pojedinca da sebe vidi u pozitivnom svjetlu, a odražava se u socijalno poželjnim opisima vlastitih osobina za koje pojedinac vjeruje da su točne. S druge strane, upravljanje dojmovima predstavlja svjesno iskrivljavanje samoprezentacije s ciljem ostavljanja boljeg dojma na druge.

Slika 1. Dvokomponentni model socijalno poželjnog odgovaranja (Paulhus, 1984)

Prema Paulhusu (1984) samozavaravanje i upravljanje dojmovima trebali bi različito ovisiti o motivacijskim kontekstima. Dok bi samozavaravanje trebalo biti neovisno o situacijskim zahtjevima, upravljanje dojmovima trebalo bi se povećavati s porastom potrebe za stvaranjem pozitivne slike o sebi. Iz navedenog se može zaključiti da se upravljanje dojmovima može izjednačiti s namjernim lažiranjem odgovora koje ovisi o situaciji, dok samozavaravanje predstavlja stabilnu karakteristiku pojedinca.

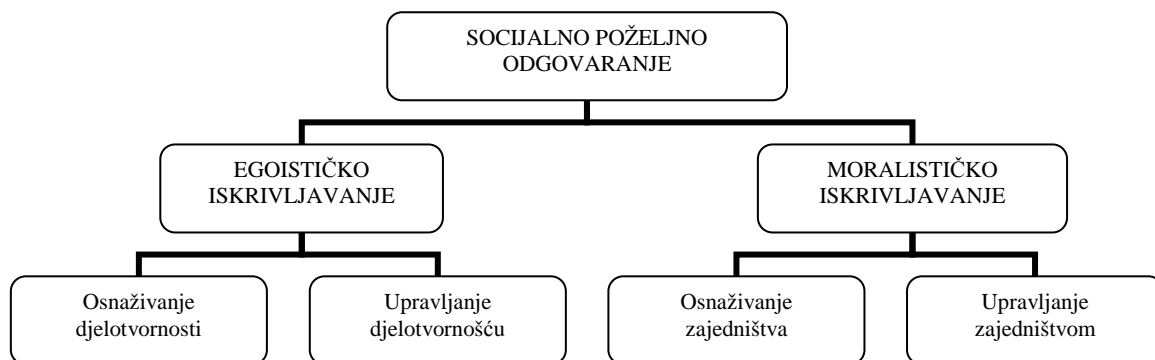
Premda su početna istraživanja pružila potporu modelu (Paulhus, 1984; Paulhus, Bruce i Trapnell, 1995), brojne kasnije studije nisu potvrdile Paulhusove pretpostavke o razlikovanju svjesnog i nesvjesnog socijalno poželjnog odgovaranja. Na primjer, Galić i Jerneić (2006) su samozavaravanje i upravljanje dojmovima ispitivali u tri situacije: anonimnoj/iskrenoj, stvarnoj selekcijskoj situaciji i situaciji s uputom za maksimalno uljepšavanje odgovora. Utvrđeno je da se i samozavaravanje i upravljanje dojmovima

pojavljaju u situaciji iskrenog odgovaranja te povećavaju s rastom motivacije za stvaranjem pozitivne samoprezentacije. Također, Pauls i Crost (2004) su pokazali da se, uz odgovarajuće prezentiranu uputu, osim rezultata na skali upravljanja dojmovima, mijenjaju i rezultati na skali samozavaravanja. U oba istraživanja, dvije komponente socijalne poželjnosti pokazivale su konzistentne veze s osobinama ličnosti. Samozavaravanje je bilo povezano s ekstraverzijom, emocionalnom stabilnosti i intelektom, a upravljanje dojmovima s ugodnosti i savjesnosti. Ukupno, dobiveni nalazi upućivali su da i skale samozavaravanja i upravljanja dojmovima mjere nesvjesne i svjesne aspekte socijalno poželjnog odgovaranja, a njihova povezanost s osobinama ličnosti ukazivala je da se radi o sadržajno različitim oblicima iskrivljavanja samoprezentacije (Galić i Jerneić, 2006).

Navedena istraživanja opovrgnula su glavne pretpostavke Paulhusovog (1984) modela te ukazala na potrebu za njegovom revizijom. Poticaj za najnoviju konceptualizaciju prirode socijalno poželjnog odgovaranja došao je iz istraživanja u kojima je ispitivana struktura iskrivljenih samoopisa. U jednom od istraživanja, Paulhus i John (1998) su za svaku dimenziju ličnosti iz petfaktorskog modela prikupili samoprocjene i procjene drugih osoba. Faktorskom analizom rezidualnih vrijednosti koje su nastale usporedbom samoprocjena i procjena drugih, a koje ukazuju na pristranost u samoopisima, umjesto očekivanih pet izlučena su dva faktora. Prvi faktor definirali su ugodnost i savjesnost, a drugi, ekstraverzija, neuroticizam i intelekt. Paulhus i John (1998) smatraju da se u osnovi tih faktora nalaze dvije ključne vrijednosti: djelotvornost i zajedništvo. Djelotvornost je vrijednost koju karakteriziraju individualnost, rast, osobna borba i postignuće, dok zajedništvo opisuju skladni odnosi s ljudima, bliskost, pomaganje i uvažavanje drugih (Paulhus i John, 1998).

U skladu s tim nalazima, Paulhus (2002) postavlja dvorazinski model socijalno poželjnog odgovaranja (Slika 2) prema kojem se komponente socijalno poželjnog odgovaranja razlikuju na sadržajnoj i procesnoj razini. Dok se procesna razina odnosi na već

poznato razdvajanje svjesnog i nesvjesnog socijalno poželjnog odgovaranja, sadržajna razlikuje egoističko i moralističko iskrivljavanje. Egoističko iskrivljavanje odnosi se na pretjerivanje u vlastitoj intelektualnoj i socijalnoj kompetentnosti, a moguće ga je razdvojiti na nesvjesno osnaživanje djelotvornosti i svjesno upravljanje djelotvornošću. S druge strane moralističko iskrivljavanje odnosi se na negiranje socijalno devijantnih impulsa i isticanje atributa «svetosti», a objedinjuje nesvjesno osnaživanje zajedništva i svjesno upravljanje zajedništvom. Prema tome, kada se prikazuju u socijalno poželjnom svjetlu, ljudi se prikazuju kao heroji i/ili kao sveci te to čine svjesno ili nesvjesno.

Slika 2. Paulhusov (2002, 2006) dvorazinski model socijalno poželjnog odgovaranja

Mjerenje socijalno poželjnog odgovaranja

Proučavanje prirode socijalno poželjnog odgovaranja usko je povezano s problemom njegovog mjerenja. Neovisno o konceptualizaciji, iskrivljavanje odgovora se u istraživačkoj i selekcijskoj praksi najčešće pokušava detektirati skalama socijalno poželjnog odgovaranja. Uz opise najpoznatijih skala, ovdje ćemo prikazati i neke, sve popularnije, alternativne metode mjerenja socijalno poželjnog odgovaranja: tehniku pretjeranih tvrdnji, mjerenje vremena latencije odgovora na čestice upitnika ličnosti i utvrđivanje odstupanja samoprocjena od nekog kriterija (mjere diskrepancije).

Skale socijalno poželjnog odgovaranja

Temeljna ideja razvoja skala socijalno poželjnog odgovaranja je detektiranje simulacije (iskrivljavanja odgovora u negativnom svjetlu) i disimulacije (iskrivljavanja odgovora u pozitivnom svjetlu). Pretpostavka je da će ispitanici koji iskrivljavaju odgovore na upitnicima socijalno poželjnog odgovaranja to činiti i na mjerama ličnosti. Stoga se skale socijalno poželjnog odgovaranja koriste kao kontrolne skale u primjeni upitnika ličnosti – ako rezultat na skali socijalno poželjnog odgovaranja ukazuje na to da se ispitanik prikazuje u pozitivnom svjetlu, interpretaciji rezultata na upitniku ličnosti treba pristupiti s oprezom. Takve skale sadrže tvrdnje koje opisuju ponašanja i stavove koji su uobičajeni ali društveno nepoželjni, (npr. *"Ako je potrebno, ponekad lažem."*) odnosno poželjni ali rijetki (npr. *«Uvijek operem ruke prije jela."*). Od ispitanika se traži da izraze svoje slaganje ili neslaganje s pojedinom tvrdnjom, a zatim se na temelju njihovih iskaza određuje stupanj i smjer iskrivljavanja.

Čestina korištenja ovih skala očituje se u činjenici da najpoznatiji upitnici ličnosti u pravilu sadrže i neku mjeru socijalno poželjnog odgovaranja (Paulhus, 1991). Tako Minnesota multifazični inventar ličnosti (MMPI; Meehl i Hathaway, 1946) ima skalu laganja (L-skala) za detekciju očite disimulacije kod pojedinaca koji daju socijalno poželjne odgovore pri ispunjavanju inventara, te K-skalu za detekciju pojedinaca s psihopatologijom koji se prikazuju normalnima; Eysenckov inventar ličnosti (EPI; Eysenck i Eysenck, 1964) i Eysenckov upitnik ličnosti (EPQ; Eysenck i Eysenck, 1975) sadrže skalu laganja; Kalifornija inventar ličnosti (CPI; Gough, 1987) sadrži skalu "dobrog dojma" i skalu "dobrobiti", a Upitnik 16 faktora ličnosti (16-PF; Cattell, Pierson i Finkbeiner, 1976; Winder, O'Dell i Karson, 1975) skale namijenjene mjerenju iskrivljavanja u pozitivnom odnosno u negativnom smjeru. S obzirom na to da su skale socijalno poželjnog odgovaranja u sklopu većih upitnika konstruirane tako da njihove čestice što više liče ostalim česticama, njihova je primjena izvan izvornog upitnika, pa tako i mogućnost empirijske validacije, ograničena (Paulhus, 1991).

Stoga se skale socijalno poželjnog odgovaranja u novije vrijeme sve češće razvijaju i kao samostalni instrumenti (npr. Edwardsova skala, Marlowe-Crowneova skala, BIDR, CIDR).

Kad govorimo o vrstama skala socijalno poželjnog odgovaranja, važno je razlikovati skale koje socijalno poželjno odgovaranje tretiraju kao jednodimenzionalni konstrukt (npr. Edwardsova, Marlowe-Crowneova, CPI skala dobrog utiska) i one, novijeg datuma, koje mjere više dimenzija socijalno poželjnog odgovaranja (npr. Paulhusov dvodimenzionalni BIDR i četverokomponentni CIDR).

S obzirom na njihovu široku praktičnu primjenu, ali i na odjek koji su imale u području istraživanja socijalno poželjnog odgovaranja, neke od poznatijih skala socijalno poželjnog odgovaranja pobliže ćemo opisati.

K-skala MMPI-a (Meehl i Hathaway, 1946) konstruirana je kako bi se, među ispitanicima čiji se profil ličnosti utvrđen Minnesota multifazičnim inventarom ličnosti čini normalnim, suptilno identificirale osobe s psihopatologijom. Skala se sastoji od 30 čestica, od kojih su 22 odabrane usporedbom odgovora zdravih osoba s odgovorima osoba kod kojih je prepoznata psihopatologija, ali su se na kliničkim skalama prikazali normalnim, a osam na temelju usporedbe zdravih osoba s depresivnim i shizofrenim pacijentima (Greene, 1980; prema Paulhus, 1991). Prema autorima, K-skala nije predviđena za mjerenje nečega što je samo po sebi od psihijatrijskog interesa. Smatra se da je skala valjana samo za korekciju drugih skala MMPI-a kako bi se povećala njihova prediktivna valjanost. Validacijski podaci, međutim, slabo podupiru takvu namjenu skale (Paulhus, 1991). S druge strane, valjanost K-skale kao mjere defanzivnosti podržana je u većem broju istraživanja, no čini se da varira ovisno o tipu ispitanika (Paulhus, 1991). Na uzorku neprilagođenih studenata ona izgleda mjeri defanzivnost (npr. Heilbrun, 1961; Reis, 1966; sve prema Paulhus, 1991), dok kod normalne studentske populacije služi kao mjera «zdrave» pozitivne slike o sebi (npr. McCrae i sur., 1989; Yonge, 1966; sve prema Paulhus, 1991). Iako nije sasvim jasno koji konstrukt K-

skala uistinu mjeri, njezin se doprinos u definiranju prirode socijalno poželjnog odgovaranja očituje u tome što je mnogim kasnijim istraživačima poslužila kao osnova konstrukciju vlastitih skala.

Skala laganja, poznatija kao **L-skala MMPI-a**, (Hathaway i McKinley, 1951) konstruirana je s ciljem identifikacije osoba koje se svjesno pokušavaju prikazati u socijalno poželjnom svjetlu. Skala sadrži 15 tvrdnji o stavovima i navikama koje su socijalno nepoželjne ali česte. Sadržajno se odnose na nesavjesnost, agresiju, ružne misli, i slabosti karaktera. Na svim se česticama negativan odgovor smatra lažnim, a osobe s visokim ukupnim rezultatom sklonim proračunatoj samoprezentaciji (Greene, 1980; prema Paulhus, 1991). Nalazi o visokim korelacijama sa sličnim konstruktima (npr. Eysenckovom Skalom laganja i Marlowe-Crowneovom skalom) idu u prilog konstruktnoj valjanosti skale kao mjere disimulacije. Korelacije s K-skalom MMPI-a variraju od niskih do umjerenih (Dahlstrom i sur., 1972; prema Paulhus, 1991), sugerirajući da skale mjere različite konstrukte. Praksa je autorima L-skale vrlo brzo otkrila da se s njom socijalna poželjnost ne može suptilno mjeriti. Meehl i Hathaway (1946; prema Paulhus, 1991) navode da je L-skala «zamka» za naivne ispitanike, koju vještiji ispitanici lako zaobilaze. Kod visokoobrazovanih osoba i osoba visokog socio-ekonomskog statusa, visok rezultat upućuje na znatan nedostatak uvida u vlastito ponašanje.

Edwardsova skala socijalne poželjnosti (Edwards, 1957) konstruirana je kako bi mjerila "tendenciju davanja socijalno poželjnih odgovora u samoopisima" (Edwards, 1957, str. 35). Skalu je Edwards sastavio od čestica iz kontrolnih skala MMPI-a koje je deset sudaca procijenilo najpoželjnijima odnosno najnepoželjnijima. Konačna verzija skale sadržavala je 39 čestica, a primjeri su "Sretan sam većinu vremena.", "Moje ruke i stopala su obično dovoljno topli.", "Nikoga nije briga što će se dogoditi sa mnom.", "Katkad se osjećam kao da ću se raspasti.". Glavna zamjerka ovoj skali bila je njezina prevelika zasićenost

patološkim sadržajem. Kako je nastala od čestica MMPI-ja, većina tvrdnji upućivala je na psihičke poteškoće, pa su kritičari smatrali da ne mjeri socijalno poželjno odgovaranje, već psihopatologiju. Edwards i Walsh (1964) odgovorili su na ove kritike pokazavši da se korelacije s drugim mjerama ne mijenjaju kad se psihopatološke čestice zamijene nepatološkim (Paulhus, 1991). U konstrukciji svoje skale Edwards se rukovodio idejom da je u upitnicima ličnosti potrebno minimalizirati tendenciju ispitanika da na čestice odgovaraju na socijalno poželjan način, tretirajući socijalno poželjno odgovaranje kao nešto što treba eliminirati bez zadiranja u njegovu prirodu. Stoga je, usprkos brojnim radovima vezanim uz Skalu socijalne poželjnosti, Edwards zapravo jako malo rekao o konstrukt koji se nalazi u njezinoj osnovi (Paulhus, 1991). Čak se i u svom najrecentnijem radu (Edwards i sur., 1988; prema Paulhus, 1991) drži operacionalne definicije socijalno poželjnog odgovaranja kao tendencije pojedinca da odgovara poželjno na čestice skale.

Marlowe-Crowne skala socijalne poželjnosti (Crowne i Marlowe, 1960) razvijena je kao nadogradnja na Edwardsovu skalu. Uočivši da su čestice u Edwardsovoj skali pretežno patološkog sadržaja, Crowne i Marlowe su se usmjerili na uobičajena ponašanja. Osmislili su skup od 50 novih čestica, koji su nakon analize i ocjene poželjnosti od strane iskusnih sudaca reducirali na 33 tvrdnje. Korelacija ove skale i kliničkih skala MMPI-ja još uvijek je bila značajna, no ne tako velika kao kod Edwardsove skale (Paulhus, 1991), potvrđujući da je odlikuje manje patološkog sadržaja. Prvotno je skala osmišljena kao mjera socijalno poželjnog odgovaranja na upitnicima ličnosti, no kasnija su istraživanja pokazala da mjeri širi konstrukt koji su nazvali “potrebom za odobravanjem” (Crowne i Marlowe, 1964) odnosno “izbjegavanjem neodobravanja” (Crowne, 1979). Pokazalo se, naime, da su sudionici koji imaju visok rezultat na ovoj skali podložniji socijalnom utjecaju, više inhibiraju agresivnost, bolje reagiraju na ohrabivanje, a uspješnost u zadacima im je u većoj mjeri uvjetovana evaluacijama drugih ljudi u odnosu na sudionike s niskim rezultatom. Također, osobe koje

imaju visok rezultat na ovoj skali preferiraju niskorizična ponašanja i izbjegavaju vrednovanje od strane drugih (Paulhus, 1991). Primjeri čestica su: "*Prije nego što glasujem uvijek temeljito istražim kvalifikacije svih kandidata.*", "*Bez obzira na to s kim razgovaram, uvijek znam slušati.*", "*S vremena na vrijeme volim tračati.*", "*Nikad nisam mislio da sam kažnjen bez razloga.*".

Eysenckova skala laganja (L-skala) konstruirana je u sklopu Eysenckovog inventara ličnosti (1964, EPI, Eysenck Personality Inventory; prema Eysenck i Eysenck, 2003), s ciljem utvrđivanja tendencije dijela ispitanika da daju neistinite odgovore pokušavajući ostaviti dobar dojam. U prilog tome da L-skala uistinu mjeri disimulaciju ide istraživanje Michaela i Eysencka (1971; prema Eysenck i Eysenck, 2003) u kojem je pokazano da se variranjem eksperimentalnih uvjeta od niske do visoke motivacije za disimuliranjem sukladno mijenjaju i postignuti rezultati na skali. Međutim, koeficijenti unutarnje konzistencije ostaju stabilni u funkciji promjene rezultata (Levin i Montag; prema Milas, 2004), što je suprotno očekivanju da je disimuliranje jedini faktor koji određuje varijancu rezultata na skali. Stoga se jednofaktorsko rješenje koje se redovito dobiva u faktorskim analizama može interpretirati i kao stabilna dimenzija ličnosti koju autori skale nazivaju *socijalnom naivnosti* ili *konformizmom* (Eysenck i Eysenck, 2003; Milas, 2004). Eysenck i Eysenck smatraju da L-skala mjeri oba faktora, disimulaciju i konformizam, ovisno o ispitanikovoju motivaciji za iskrivljavanjem. U prvom redu, skala je namijenjena mjerenju konformizma kao osobine ličnosti te se, u situaciji kada ne postoji motivacija za pozitivnom samoprezentacijom, tako treba i upotrijebiti. No, u situaciji visoke motivacije za iskrivljavanjem, ukupni rezultat na skali postaje mjera disimulacije jer se pod utjecajem vanjskog pritiska osoba prikazuje boljom nego što jest. U novije vrijeme, Gudjonsson i Sigurdsson (2004) su pokazali kako je Eysenckova L-skala zapravo puno bolja mjera zavaravanja drugih nego samozavaravanja tj., u većoj mjeri zahvaća disimulaciju nego osobinu ličnosti. Skala sadrži 21 česticu, od kojih je

šest okrenuto u pozitivnom, a 15 u negativnom smjeru. Primjeri čestica, na koje se odgovara s „DA“ ili „NE“, su: „*Ako obećate da ćete nešto učiniti, održite li uvijek obećanje, bez obzira kako vam to bilo teško?*“ i „*Jeste li kao dijete ikad bili drski prema roditeljima?*“.

CPI Skala dobrog utiska (Gough, 1952/1987) originalno je zamišljena kao dio Kalifornijskog inventara ličnosti, a namijenjena je identifikaciji ispitanika koji pokušavaju stvoriti iznimno povoljan dojam o sebi. Tijekom postupka konstrukcije, skupina ispitanika je najprije iskreno odgovarala na niz čestica, a zatim im je rečeno da odgovaraju tako da stvore jako pozitivan dojam o sebi (npr. kao da se prijavljuju za važan posao). Odabrano je onih 40 čestica na kojima su utvrđene najveće razlike između te dvije situacije. Kasnijim provjerama uočeno je da osobe (supružnici, kolege, intervjueri) koje procjenjuju sudionike, opisuju one s visokim rezultatima na skali pouzdanijima, kooperativnijima i poduzetnijima, ali i pretjerano kontroliranima. Ova se nejasnoća pokušala riješiti tako što je vrijednost od 30 bodova na skali (od mogućih 40) određena kao granična vrijednost do koje su moguće interpretacije u okviru individualnih karakteristika, a rezultati viši od nje upućuju na namjerno iskrivljavanje odgovora (Lanning, 1989). Primjeri čestica ove skale su: "*Uvijek slijedim pravilo: prvo posao, onda zabava.*", "*Nikad nisam namjerno lagao*", "*Uživam slušati predavanja o svjetskim pitanjima.*".

Uravnoteženi inventar socijalno poželjnog odgovaranja (Balanced Inventory of Desirable Responding - BIDR; Paulhus, 1984) namijenjen je mjerenju samozavaravanja i upravljanja dojmovima, tj. nesvjesne i svjesne komponente socijalno poželjnog odgovaranja. Skala samozavaravanja sadrži tvrdnje koje upućuju na pretjerivanje u pozitivnim kognitivnim atributima te negiranje prijetećih misli (npr. «*Nikad ne požalim za svojim odlukama.*» i «*Ne mogu se sjetiti nikoga koga istinski mrzim.*»), dok je Skala upravljanja dojmovima sastavljena od čestica koje opisuju očita socijalno poželjna ponašanja koja su «*predobra da bi bila istinita*» (npr. «*Nikad ne psujem.*»). Stupanj slaganja s česticama ispitanici iskazuju na

Likertovoj skali od sedam stupnjeva, pri čemu se samo ekstremni odgovori (6 i 7) bilježe kao socijalno poželjni. U kasnijim verzijama instrumenta (Paulhus i Reid, 1991), od čestica samozavaravanja formirane su dvije skale: Skala samozavaravajućeg osnaživanja (pretjerivanje u pozitivnim kognitivnim atributima) i Skala samozavaravajućeg poricanja (negiranje prijetećih misli).

Sveobuhvatni inventar socijalno poželjnog odgovaranja (Comprehensive Inventory of Desirable Responding - CIDR; Paulhus, 2006) predstavlja operacionalizaciju Paulhusovog dvorazinskog modela socijalne poželjnosti. Svaki od četiri tipa socijalno poželjnog odgovaranja, međusobno različitih s obzirom na sadržaj i proces uljepšavanja kojeg detektiraju, operacionaliziran je jednom skalom. Četiri subskale CIDR-a su: *Skala osnaživanja djelotvornosti* koja je preimenovana Skala samozavaravajućeg osnaživanja iz BIDR-a (npr. «*Moj prvi dojam o ljudima obično se pokaže točnim.*»); *Skala osnaživanja zajedništva* koja sadrži tvrdnje ranije obuhvaćene Skalom samozavaravajućeg poricanja (npr. «*Nikada nisam učinio nešto čega se sramim.*»); *Skala upravljanja djelotvornošću* koja sadrži čestice koje se odnose na pretjerivanje u vlastitoj djelotvornosti, a s kojima se ispitanici rijetko slažu u situaciji iskrenog odgovaranja (npr. «*Svaki dan mi padaju na pamet kreativne, genijalne ideje.*»); i *Skala upravljanja zajedništvom* koja je preimenovana Skala upravljanja dojmovima iz BIDR-a (npr. «*Uvijek se držim zakona, čak i kada znam da me neće uhvatiti.*»). I ovdje, kao i u BIDR-u, ispitanici iskazuju stupanj slaganja sa česticama na skali od 1 do 7, pri čemu se kao socijalno poželjni bilježe samo ekstremni odgovori (odgovori 6 i 7).

Premda se u prikazu navedenih skala socijalno poželjnog odgovaranja nismo detaljnije bavili njihovim provjerama, ipak možemo uočiti da čak i ove poznate i često korištene skale imaju značajnih nedostataka. Njihov je glavni nedostatak što ne mogu jasno razlučiti varijancu pravih rezultata koja se odnosi na neki aspekt ličnosti i varijancu rezultata koja predstavlja lažiranje odgovora. Ili, izrazimo li se u terminima Paulhusove teorije, što ne mogu

razlikovati svjesno od nesvjesnog socijalno poželjnog odgovaranja. Zbog toga ne čudi što već duže vrijeme istraživači nastoje pronaći alternativne mjere za detektiranje iskrivljavanja odgovora u upitnicima ličnosti. Među njih se ubrajaju tehnika pretjeranih tvrdnji, mjerenje vremena latencije pri odgovaranju na čestice u upitniku i mjere diskrepancije, koje ćemo u nastavku detaljnije opisati.

Tehnika pretjeranih tvrdnji

Paulhus, Harms, Bruce i Lysy (2003) sugeriraju da se socijalno poželjno odgovaranje, točnije njegova nesvjesna egoistička komponenta, može mjeriti tehnikom pretjeranih tvrdnji (eng. over-claiming technique). Tehnika podrazumijeva da se ispitaniku prezentira određen broj pojmova te se od njega zahtijeva da procijeni u kojem je stupnju s njima upoznat. Kako se među pojmovima, uz postojeće, nalaze i lažni, tj. pojmovi koji u stvarnosti ne postoje, bilo koji stupanj izjavljene upoznatosti s nepostojećim pojmom predstavlja precjenjivanje vlastitog znanja (eng. over-claiming).

Randall i Fernandes (1991) koristile su tehniku pretjeranih tvrdnji kao kontrolu pristranosti u samoprocjenama neetičnog ponašanja i pritom utvrdile da postoji značajna pozitivna povezanost između precjenjivanja vlastitog znanja i samozavaravajućeg osnaživanja. Takav nalaz ukazivao je na potencijal tehnike pretjeranih tvrdnji kao mjere samozavaravanja pa su Paulhus i Bruce (1991; prema Paulhus i sur., 2003) razvili Upitnik pretjeranih tvrdnji kako bi ispitali tu pretpostavku. Upitnik pretjeranih tvrdnji sastoji se od 150 čestica (pojmovima iz opće kulture) podijeljenih u deset sadržajno različitih kategorija (npr. povijesna imena i događaji, jezik, autori i likovi i sl.). Unutar svake kategorije od 15 čestica nalaze se, uz 12 postojećih, i tri nepostojeća pojma smišljena tako da podsjećaju na postojeće pojmove iz iste kategorije. Zadatak ispitanika je procijeniti poznatost svakog pojma na skali od 0 (Nikad nisam čuo/la za to) do 6 (Jako mi je poznato). Prema principima teorije detekcije signala, moguće je izračunati indeks točnosti kao mjeru znanja, tj. sposobnosti ispitanika da

razluči postojeće od nepostojećih pojmova, i indeks pristranosti kao mjeru samozavaravanja – tendenciju ispitanika da tvrdi kako su mu poznati pojmovi s kojima realno ne može biti upoznat.

Interpretacija indeksa pristranosti kao mjere osnaživanja djelotvornosti (ili nesvjesnog egoističkog iskrivljavanja odgovora) potvrđena je u istraživanju Paulhusa i sur. (2003) u kojima je utvrđena značajna povezanost indeksa pristranosti i drugih mjera kojima danas mjerimo osnaživanje djelotvornosti: narcisoidnosti (NPI) i samozavaravajućeg osnaživanja (BIDR). U istom je istraživanju utvrđeno da indeks pristranosti pozitivno korelira s mjerama diskrepancije i na planu ličnosti i u području kognitivnih sposobnosti. Oni ispitanici čije su se samoprocjene više razlikovale od procjena koje su o njihovoj ličnosti dale njima bliske osobe, kao i oni čije su se samoprocjene kognitivnih sposobnosti više razlikovale od rezultata na testovima kognitivnih sposobnosti, više su precjenjivale vlastito znanje. U uvjetima niske potrebe za samozaštitom, tj. u situacijama kad se od ispitanika traži iskreno odgovaranje i jamči anonimnost, indeks pristranosti nije povezan s upravljanjem dojmovima (Paulhus i sur., 2003) što također upućuje na zaključak da je u podlozi precjenjivanja vlastitog znanja samozavaravanje, a ne svjesno uljepšavanje ličnosti.

Praktična prednost korištenja tehnike pretjeranih tvrdnji u detekciji jedne vrste socijalno poželjnog odgovaranja je što zbog svog jasnog i relativno neprijetećeg formata, u usporedbi s tradicionalnim mjerama, smanjuje potrebu za samozaštitom. Osim toga, tehnika pretjeranih tvrdnji može biti korisna i kad je potrebna neka mjera kognitivnih sposobnosti jer se indeks točnosti pokazao prediktivnim za rezultate na standardnim testovima inteligencije (Paulhus i Harms, 2004). Usprkos tome što se radi o praktičnoj i objektivnoj metodi, pri mjerenju osnaživanja djelotvornosti valja uzeti u obzir činjenicu da se radi o relativno novoj tehnici koja je još uvijek nedovoljno istražena.

Vrijeme latencije

Među alternativne metode suočavanja s problemom lažiranja odgovora u upitnicima ličnosti spada i mjerenje vremena latencije. Metoda se zasniva na pretpostavci da postoji razlika u vremenu između iskrenog i neiskrenog odgovaranja na pojedine čestice upitnika. Utemeljenost ove pretpostavke provjerena je u nizu istraživanja. Rezimirajući njihove nalaze, Holden, Wood i Tomashewski (2001) navode da su istraživanja rezultirala s dva oprečna stajališta.

Prvo stajalište podrazumijeva da iskrivljavanje odgovora na upitniku ličnosti zahtijeva više vremena od iskrenog odgovaranja. Prema Nowakowskoj (1970) prije no što odaberu svoju procjenu na upitniku ličnosti, sudionici koji lažiraju odgovore ulažu kognitivni napor kako bi razmotrili sve moguće odgovore te odabrali najprimjereniji, što iziskuje vrijeme (prema Holden i sur, 2001). Drugo objašnjenje koje podržava ovo stajalište razradio je Markus (1977), koji smatra da razlike u vremenu odgovaranja ovise o kognitivnim shemama koje ispitanici koriste pri odgovaranju. Prema Markusu (1977), iskreni ispitanici koriste shemu koja predstavlja znanja o vlastitim osobinama i tipičnim ponašanjima, a ispitanici koji iskrivljavaju odgovore koriste shemu o osobinama i tipičnim ponašanjima koje posjeduju netko drugi. Korištenje sheme o vlastitim osobinama i ponašanjima pospješuje procesiranje pridjeva koji su za nju relevantni što ispitanike koji iskreno odgovaraju čini «bržima» od ispitanika koji iskrivljavaju svoje odgovore (prema Brunetti, Schlottmann, Scott i Hollrah, 1998). U prilog tome govore rezultati istraživanja koje su proveli McDaniel i Timm (1990) i Follette (1984).

Prema drugom stajalištu, iskrivljavanje odgovora na upitnicima ličnosti veže se uz kraće vrijeme latencije. Hsu, Santelli i Hsu (1989) smatraju da je socijalno poželjno odgovaranje primitivnije te zahtijeva manje vremena za kognitivnu obradu (prema Holden i sur., 2001). Ovo stajalište razradili su Rogers (1971, 1977) i Kuncel (1973) ističući da osobe koje simuliraju ili disimuliraju koriste shemu iskrivljavanja koja je manje složena od sheme

koju koriste iskreni ispitanici. Usporedba čestica upitnika s ovom manje složenom shemom dovodi do kraćeg vremena latencije kod ispitanika koji lažiraju svoje odgovore (prema Brunetti i sur., 1998). Ovu hipotezu podržavaju nalazi istraživanja koje su proveli George (1990), Hsu i sur. (1989) te Holden, Facken i Jackson (1985).

Holden, Kroner, Facken i Popham (1992) smatraju da su na suprotstavljena gledišta i oprečne nalaze mogle utjecati karakteristike ispitanika (npr. brzina čitanja, brzina odgovaranja na čestice, iskustvo koje imaju u ispunjavanju upitnika ličnosti) i karakteristike čestica (npr. dužina čestica, nejasnoća čestica, složenost rječnika, socijalna poželjnost) koje je potrebno kontrolirati. Ipak, najvažniji izvor kontradiktornih nalaza Holden i suradnici (1992) vide u procesima koji se nalaze u osnovi razlika u vremenima odgovaranja između iskrenog odgovaranja i iskrivljavanja odgovora, koja nisu uzeta u obzir u dosadašnjim istraživanjima. Prema njihovom modelu disimulacije, ispitanici uspoređuju čestice upitnika s trenutačnom kognitivnom shemom. Ukoliko su ispitanici iskreni, odgovaraju u skladu sa shemom koju imaju o sebi, dok ispitanici koji žele iskrivljavati odgovore usvajaju shemu iskrivljavanja. Holden i suradnici pretpostavljaju da postoji interakcija između sheme koju ispitanik ima prilikom odgovaranja i sadržaja njegovog odgovora, koja se očituje u dužem vremenu latencije za odgovore koji nisu u skladu sa shemom od vremena latencije za odgovore koji su s njom u skladu. Ova interakcija javlja se samo kod ispitanika koji lažiraju svoje odgovore zbog toga što oni daju i neke odgovore koji nisu u skladu sa shemom iskrivljavanja kako previše odgovora u jednom smjeru ne bi ukazivalo na jasnu (di)simulaciju. Za razliku od njih, iskreni ispitanici daju sve odgovore koji su u skladu sa shemom koju imaju o sebi.

Izvorna provjera modela Holdena i suradnika (1992) potvrdila je njegove temeljne postavke i na intraindividualnoj i na interindividualnoj razini. Međutim, kasnije provjere pružile su modelu tek djelomičnu potporu. Provjeravajući model na česticama upitnika delinkventnog ponašanja, Holden (1995) je potvrdio model samo na intraindividualnoj razini.

Parcijalnu potporu modelu pružili su i rezultati istraživanja kojeg su proveli Parmač, Galić i Jerneić (2009). Od ukupno sedam korištenih skala (IPIP-100 i BIDR), model je potvrđen na dvije, od čega na jednoj samo na intraindividualnoj razini.

Općenito gledajući, dobiveni nalazi ukazuju na mogućnost da se interakcija sheme koju ispitanik ima prilikom odgovaranja i sadržaja njegovog odgovora ne javlja u svim situacijama, već da ovisi o sadržaju same čestice, odnosno o tome što se pojedinom česticom ispituje. Stoga na budućim istraživanjima ostaje da specificiraju uvjete pod kojima vrijedi model disimulacije na česticama upitnika ličnosti i da objasne razloge za postojanje pronađenih razlika. Također, na budućim je istraživanjima i pronalazak eventualnih alternativnih modela kojima bi se mogao objasniti odnos iskrivljavanja odgovora na upitnicima ličnosti i vremena latencije. Naime, ukoliko se pokaže da je povezano s namjernim iskrivljavanjem odgovora, vrijeme latencije moglo bi predstavljati, objektivnu i lako dostupnu mjeru lažiranja odgovora na upitnicima ličnosti.

Mjere diskrepancije

Idealan pokazatelj stupnja lažiranja odgovora na upitniku ličnosti predstavlja razlika između ispitanikovih samoprocjena ličnosti u situaciji kada je motiviran iskrivljavati svoje odgovore i u situaciji kada odgovara iskreno. Međutim, kako nam u stvarnosti često nisu dostupni potpuno iskreni odgovori ispitanika na mjerama ličnosti, koristimo dostupne pokazatelje stvarnih karakteristika ličnosti. Postoje dvije kategorije kriterijskih mjera koje se koriste, a to su objektivni kriteriji i kriteriji socijalnog konsenzusa. Objektivni kriteriji su čvrsti pokazatelji ispitanikovih karakteristika kao što je npr. rezultat na testu inteligencije kao indikator intelektualnih sposobnosti, ili video snimka ponašanja pojedinca u realnoj situaciji kao pokazatelj nekih osobina ličnosti. S druge strane, kriterij socijalnog konsenzusa temelji se na pretpostavci da je prosjek procjena više opažачa o nekoj osobini procjenjivanog pojedinca najbolji pokazatelj socijalne realnosti (Paulhus, Harms, Bruce i Lysy, 2003). Pritom se

procjene najčešće prikupljaju od strane bliskih osoba (npr. prijatelja, supružnika) jer su procjene točnije što procjenjivač duže poznaje procjenjivanu osobu (Paulhus, 1998).

Za obje vrste kriterija, socijalno poželjno odgovaranje se može izračunati na dva načina: kao razlika između samoprocjena na nekoj dimenziji ličnosti i kriterijske mjere, ili kao rezidual koji se dobije parcijalizacijom kriterija iz samoprocjene ispitanika na nekoj dimenziji ličnosti. Premda zbog pojavne valjanosti i logičnog načina računanja mjere diskrepancije predstavljaju uvjerljive mjere socijalno poželjnog odgovaranja, istraživači im navode i neke nedostatke. Prvi nedostatak odnosi se na psihometrijska svojstva, odnosno nisku pouzdanost utvrđenih razlika i reziduala. Drugi nedostatak usmjeren je na praktičnost ovakvih mjera. Naime, da bi koristio mjere diskrepancije, istraživač treba prikupiti dva podatka – samoprocjene i kriterijske mjere. Pritom je postupak prikupljanja kriterijskih mjera posebno dugotrajan i zahtjevan, neovisno o tome radi li se o video snimkama, ili prikupljanju procjena ličnosti za mjeru socijalnog konsenzusa (Paulhus i sur., 2003).

Postupci za sprječavanje i korigiranje socijalno poželjnog odgovaranja

Nalaz da socijalno poželjno odgovaranje smanjuje kvalitetu selekcijskih odluka ukazuju na potrebu za njegovim eliminiranjem. Uz detekciju, detaljno opisanu u prošlom poglavlju, druge dvije glavne strategije suočavanja s problemom socijalno poželjnog odgovaranja na upitnicima ličnosti su prevencija iskrivljavanja odgovora i korekcija skala ličnosti na temelju rezultata na skali socijalno poželjnog odgovaranja.

Prevencija

Mjerama prevencije pokušavamo onemogućiti da do lažiranja odgovara uopće dođe. Općenito uzevši, to možemo učiniti na dva načina: tako da obeshrabrimo lažiranje umanjivanjem pritiska pri rješavanju upitnika ili upozorenjem da iskrivljavanje odgovora možemo otkriti, te

tako da otežamo davanje socijalno poželjnih odgovora u upitnicima ličnosti koji se zasnivaju na metodi prisilnog izbora.

Umanjivanje pritiska

Davanje socijalno poželjnih odgovora pri ispunjavanju upitnika možemo pokušati obeshrabriti minimalizacijom situacijskog pritiska za socijalno poželjnim odgovaranjem (Paulhus, 1991). Ono se najjednostavnije može postići osiguravanjem anonimnosti, npr. neoznačavanjem upitnika, ili označavanjem lozinkom kad je to potrebno, ili vraćanjem upitnika u neoznačenoj omotnici i sl. Nažalost, osiguravanje anonimnosti moguće je samo pri ispunjavanju upitnika u istraživačke svrhe. U selekcijskom kontekstu se, u svrhu umanjivanja pritiska, koriste postupci kao što su davanje jasne upute i naglašavanje važnosti iskrenog odgovaranja, uklanjanje potencijalnih distraktora tijekom ispitivanja, fizičko razdvajanje ispitanika i računalno potpomognuto testiranje. Zadnja dva postupka temelje se na istoj pretpostavci kao i anonimno testiranje u istraživačkoj primjeni, a to je da će takvi uvjeti ispunjavanja upitnika osigurati ispitaniku manju socijalnu izloženost i time pobuditi manju potrebu za samozaštitom.

Upozorenje o mogućnosti detekcije lažiranja odgovora

Upozorenjem o mogućnosti detekcije lažiranja odgovora sudionicima se obično daje uputa da se neiskreno odgovaranje na upitnicima ličnosti može detektirati. Ako se na temelju upitnika donose odluke važne po ispitanika, onda upozorenje može uključivati i informaciju da će detektirano uljepšavanje smanjiti vjerojatnost pozitivnog ishoda (Dwight i Donovan, 2003; Rothstein i Goffin, 2006). Primjer upozorenja koje sadrži obje informacije bio bi sljedeći: „Molimo Vas da odgovarate potpuno iskreno jer postoje načini otkrivanja neiskrenog odgovaranja, što može smanjiti Vaše šanse za dobivanje posla.“ Jedna od mogućih varijanti

upozorenja je i prijetnja provjerom podataka, na primjer usporedbom s podacima iz životopisa ili pisama preporuke te dodatnom elaboracijom odgovora na intervjuu.

U prilog učinkovitosti upozorenja o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora govore nalazi Dollovog istraživanja (1971; prema Vasilopoulos i sur., 2005). On je usporedio rezultate na biografskim upitnicima koje su ispitanici ispunjavali poticani da uljepšavaju svoje odgovore, s rezultatima kad su odgovarali iskreno. Ispitanici koji su zajedno s uputom za uljepšavanje dobili upozorenje o postojanju skale laganja ili nadolazećeg intervjua kojim će se verificirati njihovi odgovori svoje su rezultate povećali u manjoj mjeri nego ispitanici koji nisu bili upozoreni. Nadalje, Fox i Dinur (1988; prema Vasilopoulos i sur., 2005) su u realnoj selekcijskoj situaciji našli da je korelacija između samoprocjena različitih osobina (npr. samopouzdanja, motivacije) i procjena istih od strane drugih osoba bila najviša kod ispitanika kojima se „zaprijetilo“ verifikacijom odgovora. Međutim, navedenim i sličnim istraživanjima se prigovara da dobivene razlike između situacija, premda statistički značajne, ne garantiraju i praktičnu značajnost (McFarland, 2003).

U novije vrijeme Dwight i Donovan (2003) su meta-analizom objedinili rezultate 15 istraživanja koja su ispitivala učinkovitost upozorenja o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora i zaključili da ono uistinu djeluje. Upozorenje, nastavljaju, u prosjeku smanjuje iskrivljavanje odgovora na dimenzijama ličnosti za 30%. U svom su istraživanju Dwight i Donovan pokazali da upozorenje o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora može poboljšati odluke o zapošljavanju. Kad se u uputi spominju posljedice koje može imati otkrivanje laganja, efekt smanjenja još je veći. Rothstein i Goffin (2006) dodaju da na kredibilitet, a potom i na učinak upozorenja može utjecati i kontekst primjene. Converse, Oswald, Imus, Hedricks, Roy i Butera (2008) sugeriraju da reakcije ispitanika mogu ovisiti o tonu i načinu na koji je upozorenje dano, što potom može utjecati na kriterijsku valjanost metode. Međutim, u svom istraživanju ne nalaze jasne razlike u djelotvornosti upute

oblikovane pozitivno („iskreno odgovaranje će poboljšati Vaše izgleda za uspjeh“) i one oblikovane negativno („neiskreno odgovaranje će Vas diskvalificirati iz postupka“).

Rothstein i Goffin (2006) zaključuju da upozorenje o mogućnosti otkrivanja laganja integrirano u uputu testa ličnosti predstavlja jeftin način reduciranja iskrivljavanja odgovora (ali ne i njegovog potpunog eliminiranja), kojeg je moguće kombinirati s ostalim načinima sprječavanja socijalno poželjnog odgovaranja. No, na temelju pregleda novijih istraživanja, upozoravaju da intenzitet i način djelovanja upozorenja tek treba razjasniti. Na primjer, Vasilopoulos i suradnici (2005) su našli da prijetnja provjerom povećava zasićenje skala ličnosti kognitivnim sposobnostima, sugerirajući da upozorenje o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora može dovesti u pitanje konstruktnu i dodatnu (povrh inteligencije) valjanost upitnika ličnosti. Dodatni nedostatak ove metode može biti etičke prirode, jer tvrdimo da se lažiranje odgovora može detektirati, što nije u potpunosti istina.

Mjere prisilnog izbora

Za razliku od upozorenja o mogućnosti detekcije lažiranja odgovora i minimalizacije pritiska za davanjem socijalno poželjnih opisa, koje utječu na spremnost ili namjeru ispitanika da uljepšavaju svoje odgovore, mjere prisilnog izbora ispitanicima smanjuju mogućnost da to čine (Converse i sur., 2008). Pod mjerama prisilnog izbora podrazumijevamo upitnike u kojima sudionik treba izabrati jednu od nekoliko (najčešće dvije do četiri) jednako socijalno poželjnih čestica, koja ga najbolje ili najmanje dobro opisuje. S obzirom na to da grupirane čestice odražavaju različite crte ličnosti, takav postupak bi trebao dati opis ličnosti oslobođen utjecaja socijalno poželjnog odgovaranja. Jednog od najranijih takvih upitnika ličnosti, Skalu osobne preferencije, konstruirao je Edwards (1954), uparujući čestice koje se odnose na različita ponašanja prethodno izjednačena prema stupnju socijalne poželjnosti.

Prema Converse i sur. (2008) tri su osnovna nalaza koja idu u prilog tome da se mjerama prisilnog izbora učinkovito otežava lažiranje odgovora. Prvo, mjere prisilnog izbora

pokazuju kriterijske valjanosti komparabilne mjerama Likertovog tipa, ako ne i veće. Drugo, u situacijama koje mame ispitanike da uljepšavaju svoje odgovore, mjere prisilnog izbora zadržavaju kriterijsku valjanost u većem stupnju nego druge mjere ličnosti. I treće, istraživanja tipa onog Christiansena, Burnsa i Montgomeryja (2005) pokazuju da kriterijska valjanost mjera Likertovog tipa opada u selekcijskoj situaciji u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja, dok mjere prisilnog izbora bilježe porast.

Uz mjere prisilnog izbora vežu se i neka ograničenja. Ipsativno bodovanje postavlja izazove psihometrijske prirode, ali i prijeti konstruktnoj valjanosti ovako izmjerenih opisa ličnosti (Dilchert, Ones, Viswesvaran i Deller, 2006). Slično kao i kod upozorenja o mogućnosti detekcije uljepšavanja odgovora, problem predstavlja povezanost s kognitivnim sposobnostima. Moguća posljedica toga je smanjena dodatna valjanost, u odnosu na mjere ličnosti Likertovog tipa, u predviđanju radne uspješnosti povrh opće mentalne sposobnosti. Praktični je pak nedostatak ove metode što je konstrukcija jednako socijalno poželjnih tvrdnji vrlo složena (Rothstein i Goffin, 2006).

Korekcija

Treća strategija suočavanja s problemom lažiranja odgovora na upitnicima ličnosti je korigiranje postignutih rezultata. To je krajnja strategija koju mnogi praktičari koriste kad svi ostali postupci sprječavanja iskrivljavanja odgovora zakažu. Osnovna je ideja strategije da nam rezultati na skalama socijalno poželjnog odgovaranja mogu poslužiti za korigiranje skala ličnosti odnosno za dobivanje točnijih procjena ličnosti ispitanika (Goffin i Chrisitansen, 2003). Ideja se temelji na pretpostavci da se stupanj iskrivljavanja odgovora na skalama ličnosti može na odgovarajući način izmjeriti skalama socijalno poželjnog odgovaranja te ga statistički izdvojiti iz rezultata na skalama ličnosti. Prema tome, ovom metodom suočavanja s problemom iskrivljavanja odgovora ne pokušavamo spriječiti ispitanike da iskrivljavaju svoje odgovore, nego naknadnom statističkom korekcijom nastojimo dobiti točnije procjene

njihovih osobina ličnosti. Međutim, dosadašnje su provjere pokazale da korekcijom rezultata na upitniku ličnosti dobivenih u situacijama poticanog iskrivljavanja ne dobivamo rezultate sličnije onima prikupljenim u situaciji iskrenog odgovaranja (npr. Ellingson, Sackett i Hough, 1999), niti ovakvo korigiranje rezultata povećava prediktivnu valjanost upitnika ličnosti (Rothstein i Goffin, 2006). Jedan od mogućih razloga za neuspjeh takvih pokušaja je to što su dosadašnje korekcije temeljene na jedno- i dvo-komponentnim modelima socijalno poželjnog odgovaranja koji su se pokazali netočnima (Paulhus, 2002).

CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Kao što se iz kratkog pregleda dosadašnjih istraživanja o socijalno poželjnom odgovaranju može zaključiti, unatoč napretku i novim saznanjima još uvijek postoji cijeli niz nerazjašnjenih istraživačkih pitanja koja su bitna za primjenu upitnika ličnosti u radnom kontekstu, pa i šire. Jedno od ključnih je i pitanje prirode socijalno poželjnog odgovaranja i načina njegovog mjerenja.

U početku, socijalno poželjno odgovaranje je zamišljeno kao jednodimenzionalni konstrukt koji se u suštini izjednačavao s namjernim lažiranjem odgovora, da bi danas, nakon više desetljeća istraživanja evoluirao u višedimenzionalni konstrukt koji prema Paulhusovom (2002, Paulhus i Trapnell, 2008) dvorazinskom modelu na procesnoj razini zahvaća svjesno upravljanje dojmovima i nesvjesno samoosnaživanje, a na sadržajnoj razini egoističko i moralističko iskrivljavanje. Temeljna je pretpostavka modela da u situaciji iskrenog odgovaranja prvenstveno djeluju procesi nesvjesnog osnaživanja, a u situaciji motivirane javne prezentacije procesi svjesnog upravljanja dojmovima. Ovisno o važnosti koju pojedinac pridaje vrijednostima djelotvornosti i zajedništva osnaživanje će biti više egoističko ili moralističko, dok će u javnoj prezentaciji, kad postoji motivacija za uljepšavanjem vlastitog opisa ličnosti, sadržajna strana upravljanja dojmovima ovisiti o motivacijskom kontekstu.

Kad kontekst favorizira vrijednosti djelotvornosti, lažiranje odgovora u upitnicima bit će izraženije na onim česticama i dimenzijama ličnosti koje su sadržajno usklađene s egoističkim iskrivljavanjem, a kad kontekst favorizira vrijednosti zajedništva, lažiranje odgovora bit će izraženije na onim česticama i dimenzijama ličnosti koje su sadržajno usklađene s moralističkim iskrivljavanjem. Drugim riječima, ako se pojedinci u selekcijskom postupku odabiru za neku upravljačku ili rukovodnu funkciju za očekivati je da će se prikazati kompetitivnim, dominantnim, emocionalno stabilnim, inteligentnim i kreativnim ili ukratko djelotvornim, a ako se selekcijski postupak provodi za neki posao u području društvene skrbi,

socijalnog radnika ili defektologa, za očekivati je da će kandidati nastojati poreći svoje socijalno devijantne impulse i prikazati se ugodnom i savjesnom osobom, osobom koja cijeni suradnju, brine o drugim ljudima i poštuje društvene norme ili ukratko, visoko moralnom osobom.

Provjere temeljnih postavki novog modela vrlo su oskudne. Osim Paulhusovih radova s tehnikom pretjeranih tvrdnji u mjerenju osnaživanja djelotvornosti (Paulhus, Harms, Bruce i Lysy, 2003; Paulhus i Petrusic, 2002), praktički jedino istraživanje u kojem su provjeravane navedene pretpostavke proveli su Galić, Jerneić i Belavić (2009). U njihovom istraživanju model je testiran usporedbom socijalno poželjnog odgovaranja u situaciji iskrenog odgovaranja sa simuliranim selekcijskim situacijama u kojima je poticano egoističko (idealni kandidat za menadžera) odnosno moralističko (idealni kandidat za učitelja) iskrivljavanje. Na tri nezavisne skupine studenata primijenjen je Sveobuhvatni inventar socijalno poželjnog odgovaranja s kojim je Paulhus operacionalizirao dvorazinski model i Goldbergov IPIP petfaktorski upitnik ličnosti. Razlike na komponentama socijalno poželjnog odgovaranja između tri situacije ispunjavanja upitnika te njihove veze s osobinama ličnosti dale su tek djelomičnu potporu modelu. S jedne strane, podržana je hipoteza o sadržajnim razlikama u socijalno poželjnom odgovaranju ovisno o tome potiče li situacija egoističko ili moralističko iskrivljavanje, ali s druge strane nije podržana hipoteza o razdvajanju svjesnih i nesvjesnih komponenti socijalno poželjnog odgovaranja. I za skale osnaživanja i za skale upravljanja dojmovima dobiven je istovjetan obrazac rezultata koji je sugerirao da obje vrste skala mjere osnaživanje u iskrenoj situaciji, a upravljanje dojmovima u situaciji poticanog iskrivljavanja odgovora (vidi također, Galić i Jerneić, 2006; Pauls i Crost, 2004).

Na temelju takvog ishoda istraživanja ne može se jednoznačno zaključiti je li pretpostavka modela o postojanju svjesnog i nesvjesnog socijalno poželjnog odgovaranja točna ili ne. Izostanak podrške mogao bi se pripisati pomanjkanju konstruktne valjanosti skala

s kojima je operacionaliziran model, a ne slabostima samog modela. Zato su nužna daljnja istraživanja i provjere modela koja bi uz skale socijalne poželjnosti koristila i druge indikatore stupnja iskrivljavanja odgovora.

U skladu s tim, osnovni je cilj ovog istraživanja provjeriti pretpostavke Paulhusovog dvorazinskog modela koristeći različite indikatore socijalno poželjnog odgovaranja. U odnosu na istraživanje Galića i sur. (2009) učinjena su i neka dodatna metodološka poboljšanja. Prije svega, za razliku od prethodnog istraživanja ovdje je korišten nacrt sa zavisnim uzorcima. Glavna je prednost zavisnog nacrta istraživanja što omogućuje izračunavanje direktne mjere socijalno poželjnog odgovaranja u upitnicima ličnosti između situacije iskrenog odgovaranja i situacije u kojoj postoji motivacija za lažiranjem odgovora. Na taj način dobiva se stvarna mjera veličine iskrivljavanja odgovora na individualnoj razini i mogu se odrediti korelacijske veze između pojedinih situacija. Drugo, uz direktne mjere korištena su još dva indikatora socijalno poželjnog odgovaranja: ljestvice kojima je Paulhus (2006) operacionalizirao model i indeks pristranosti u odgovaranju mjeren tehnikom pretjeranih tvrdnji (Paulhus i Petrusic, 2002). Korespondentnost ovih indikatora s direktnim mjerama lažiranja odgovora može nam pružiti bolji uvid u njihovu konstruktnu valjanost i pridonijeti cjelovitoj evaluaciji Paulhusovog modela. Nadalje, da bi obeshrabrili nekritičko uljepšavanje odgovora u simuliranim selekcijskim situacijama i učinili ih što sličnijim realnim uvjetima odabira kandidata gdje je iskrivljavanje znatno manje nego u tipičnim uvjetima poticanog iskrivljavanja gdje se ono maksimalizira (npr. Tett, Anderson, Ho, Yang, Huang, i Hanvongse, 2006), sudionici ispitivanja su upozoreni da u upitnicima postoje ljestvice pomoću kojih je moguće detektirati lažiranje odgovora. K tome, zamišljene situacije poticanog egoističkog odnosno moralističkog iskrivljavanja odgovora pokušali smo što više približiti studentima, sudionicima istraživanja, kako bi se osigurao valjan motivacijski kontekst i tako dodatno umanjila artificijelnost simuliranih selekcijskih uvjeta. I naposljetku,

uzorak sudionika ispitivanja nastojali smo uravnotežiti po spolu budući da je izraženost egoističkog i moralističkog iskrivljavanja konzistentna s tradicionalnim spolnim ulogama (Paulhus i John, 1998) što je moglo utjecati na rezultate istraživanja koje su dobili Galić i sur. (2009).

S obzirom na postavljeni cilj istraživanja formulirali smo slijedeće probleme i hipoteze:

Problem 1: Podržavaju li rezultati na skalama ličnosti i socijalne poželjnosti temeljne postavke Paulhusovog modela i kakav je efekt upozorenja o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora?

Pretpostavka 1a:

U odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja, upravljanje djelatvornošću i zajedništvom bit će veće u situacijama poticanog iskrivljavanja odgovora dok će osnaživanje djelatvornosti i zajedništva ostati relativno stabilno u obje vrste situacija. Na skali upravljanja djelatvornošću veće promjene će biti zabilježene kod egoističkog, a na skali upravljanja zajedništvom kod moralističkog iskrivljavanja. Sve razlike će biti manje u situaciji kada je ispitanicima dano upozorenje o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora u usporedbi sa situacijom bez upozorenja.

Pretpostavka 1b:

U odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja, na skalama ekstraverzije, neuroticizma i otvorenosti iskustvima lažiranje odgovora bit će izraženije u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja nego u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja, a na skalama ugodnosti i savjesnosti lažiranje odgovora bit će izraženije u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja nego u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja. Sve razlike će biti manje u slučaju kada je ispitanicima dana uputa o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora u usporedbi sa situacijom bez upute.

Problem 2: Kakva je sukladnost između iskrivljavanja odgovora na upitnicima ličnosti i mjera socijalno poželjnog odgovaranja u situacijama sa i bez upozorenja o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora?

Pretpostavka 2:

Razlike na dimenzijama ličnosti između situacija iskrenog odgovaranja i iskrivljavanja odgovora bit će više povezane s rezultatima na skalama namjernog socijalno poželjnog odgovaranja nego s rezultatima na skalama nesvjesnog socijalno poželjnog odgovaranja u situaciji poticanog lažiranja odgovora. Pri tome, upravljanje djelotvornošću bit će snažnije povezano s direktnim mjerama iskrivljavanja na dimenzijama ekstraverzije, emocionalne stabilnosti i otvorenosti iskustvu nego s razlikama na ugodnosti i savjesnosti dok će upravljanje zajedništvom imati veće korelacije s ugodnosti i savjesnosti nego s preostale tri osobine ličnosti. Isti obrazac korelacija očekujemo u situacijama egoističkog i moralističkog iskrivljavanja, sa i bez upozorenja o mogućnosti detekcije lažiranih odgovora.

Problem 3: Kakva je konstruktna valjanost precjenjivanja vlastitog znanja izmjenjenom tehnikom pretjeranih tvrdnji u sklopu Paulhusovog modela socijalne poželjnosti?

Pretpostavka 3:

U sklopu provjere konstruktne valjanosti precjenjivanja vlastitog znanja očekujemo da će indikatori pristranosti odgovaranja u većoj mjeri korelirati sa skalom osnaživanja djelotvornosti nego s ostale tri skale Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja. Takvi rezultati bi trebali biti neovisni o motivacijskom kontekstu i eksperimentalnoj manipulaciji uputom o mogućnosti detekcije iskrivljavanja.

METODA

Mjerni instrumenti

U istraživanju su korištena četiri upitnika: Sveobuhvatni inventar socijalno poželjnog odgovaranja, IPIP-300 upitnik ličnosti, OCQ-150 upitnik pretjeranih tvrdnji i upitnik općih podataka s kontrolnim pitanjima.

Sveobuhvatni inventar socijalno poželjnog odgovaranja

Sveobuhvatni inventar socijalno poželjnog odgovaranja (eng. Comprehensive Inventory of Desirable Responding – CIDR), konstruirao je Paulhus (2006), a u ovom je istraživanju korištena verzija upitnika koju su preveli na hrvatski i adaptirali Jerneić, Galić i Parmač (2007). Upitnik mjeri četiri komponente socijalno poželjnog odgovaranja: *upravljanje djelotvornošću* (npr. «*Mogu vladati situacijom kad god to poželim.*»), *osnaživanje djelotvornosti* (npr. «*Potpuno vjerujem svojim prosudbama.*»), *upravljanje zajedništvom* (npr. «*Nikada ne bacam otpatke po ulici.*») i *osnaživanje zajedništva* (npr. «*Nikada nisam učinio nešto čega se sramim.*»). Sve komponente mjere se istoimenim skalama koje sadrže po 20 čestica, a ispitanici svoje (ne)slaganje s pojedinom česticom procjenjuju na skali od 1 («nije točno») do 7 («potpuno točno»).

Kako bi se osiguralo da visok rezultat na skalama postižu samo oni ispitanici koji daju ekstremno poželjne odgovore, Paulhus (1988) predlaže da se boduju samo odgovori 6 i 7 (kada su čestice rekodirane u pozitivnom smjeru). Međutim, Stöber, Dette i Musch (2002) smatraju da kontinuirano bodovanje odgovora na skalama ima niz prednosti pred ekstremnim bodovanjem. Korištenjem ranije verzije ovog upitnika (Uravnoteženog inventara socijalno poželjnog odgovaranja), Stöber i suradnici (2002) su pokazali da kontinuirano bodovani odgovori na skalama socijalne poželjnosti imaju više koeficijente unutarnje pouzdanosti, više korelacije s drugim mjerama socijalne poželjnosti i stabilnije efekte u situacijama s različitim

uputama za iskrivljavanje odgovora (npr. situaciji uljepšavanja sebe i situaciji prikazivanja sebe u negativnom svjetlu).

I u našem istraživanju pouzdanosti skala socijalne poželjnosti, izražene Cronbachovim koeficijentom unutarnje konzistencije, bile su više pri kontinuiranom bodovanju te smo taj način bodovanja zadržali u svim daljnjim analizama. U situaciji iskrenog odgovaranja pouzdanosti skala kretale su se od 0,69 do 0,82, odnosno od 0,74 do 0,87 u situacijama uputom induciranog iskrivljavanja odgovora. Koeficijenti pouzdanosti za pojedine skale u različitim situacijama primjene upitnika prikazani su u Tablici 1.

Tablica 1. Koeficijenti pouzdanosti (Cronbachov α) za četiri subskale CIDR upitnika u različitim situacijama primjene upitnika

Skala	Iskreno odgovaranje		Egoističko iskrivljavanje		Moralističko iskrivljavanje	
	Bez upozorenja	S upozorenjem	Bez upozorenja	S upozorenjem	Bez upozorenja	S upozorenjem
UD	,73	,70	,78	,86	,85	,84
OD	,69	,74	,74	,84	,78	,81
UZ	,81	,82	,85	,87	,82	,87
OZ	,82	,81	,80	,81	,75	,83

Napomena: UD=Upravljanje djelatvornošću; OD=Osnaživanje djelatvornosti; UZ=Upravljanje zajedništvom; OZ=Osnaživanje zajedništva

IPIP-300 upitnik ličnosti

Goldbergov IPIP-300 upitnik ličnosti (eng. International Personality Item Pool, 2006; registrirani prijevod na hrvatski Jerneić, Galić i Parmač, 2007) sastoji se od 300 kratkih tvrdnji koje opisuju određena ponašanja, a mjere pet velikih dimenzija ličnosti (ekstraverzija, ugodnost, savjesnost, neuroticizam i otvorenost iskustvu) te po šest faceta svake dimenzije. Kako bismo čestice IPIP-a mogli pomiješati s česticama upitnika socijalne poželjnosti, originalnu pet-stupanjsku skalu zamijenili smo sedam-stupanjskom. Na toj skali ispitanik procjenjuje u kojem se stupnju pojedina tvrdnja odnosi na njega, pri čemu 1 znači «nije

točno», a 7 «potpuno točno». Za sve skale upitnika dobili smo visoke Cronbachove koeficijente unutarnje konzistencije, koji su se u situaciji iskrenog odgovaranja kretali od 0,87 do 0,93, a u situacijama uputom inducirano iskrivljavanju od 0,84 do 0,97. Koeficijenti pouzdanosti u svim situacijama primjene upitnika prikazani su u Tablici 2.

Tablica 2. Koeficijenti pouzdanosti (Cronbachov α) za pet skala IPIP-300 upitnika ličnosti u različitim situacijama primjene upitnika

Skala	Situacija iskrenog odgovaranja		Egoističko iskrivljavanje		Moralističko iskrivljavanje	
	Bez upozorenja	S upozorenjem	Bez upozorenja	S upozorenjem	Bez upozorenja	S upozorenjem
E	,91	,92	,89	,88	,88	,91
U	,91	,91	,89	,90	,87	,90
S	,93	,93	,93	,96	,94	,97
N	,93	,93	,90	,95	,90	,93
OI	,87	,89	,84	,85	,84	,87

Napomena: E=Ekstraverzija; U=Ugodnost; S=Savjesnost; N=Neuroticizam; OI=Otvorenost iskustvima

OCQ-150 upitnik pretjeranih tvrdnji

OCQ-150 upitnik pretjeranih tvrdnji (eng. Over-Claiming Questionnaire; Paulhus, Harms, Bruce i Lysy, 2001) kreiran je sa svrhom ispitivanja znanja te samoosnaživanja ispitanika. Sastoji se od pojmova iz deset sadržajno različitih kategorija: povijesna imena i događaji, umjetnost, jezik, knjige i pjesme, autori i likovi, društvene znanosti i pravo, fizikalne znanosti, biološke znanosti, poznate osobe 20. stoljeća, trenutni potrošački proizvodi. Svaka kategorija sadrži po 15 čestica od kojih su tri (20%) nepostojeći pojmovi (eng. *foils*). Zadatak ispitanika je procijeniti stupanj upoznatosti s pojedinim pojmom na skali od 0 (“*Nikad nisam čuo/čula za taj pojam.*”) do 6 (“*Pojam mi je u potpunosti poznat.*”).

Zbog kulturalne specifičnosti pojmova, upitnik je bilo nužno adaptirati našem jeziku. Proces adaptacije započeli smo prijevodom pojmova na hrvatski jezik te identifikacijom onih

koje smo smatrali kulturalno specifičnih za SAD. Pojmove koji nisu bili prikladni za hrvatsku populaciju izostavili smo iz upitnika (npr. *Jackie Robinson – prvi afroamerički bejzbol igrač prve lige*). Idući korak u adaptaciji upitnika sastojao se u generiranju što većeg broja novih pojmova (postojećih i nepostojećih), čiju smo autentičnost provjeravali putem tražilica na Internetu. Pritom smo se prilikom osmišljavanja nepostojećih pojmova vodili dvjema metodama: preoblikovanjem postojećih pojmova (npr. «*Bitka na Neretvi – Bitka na Sutli*») ili izmišljanjem potpuno novih (npr. «*pseudoglagol*»). Nakon analize svih pojmova, u preliminarnu verziju upitnika smo uključili 300 tvrdnji, odnosno 20 postojećih i 10 nepostojećih pojmova za svaku kategoriju.

Ukupno 300 pojmova smo testirali u preliminarnom istraživanju na grupi od 100 studenata 1. i 2. godine preddiplomskog studija psihologije Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Za svaku kategoriju pojmova proveli smo zasebnu analizu. Na temelju analize čestica odabrali smo one koje su zadovoljile sljedeće kriterije: za nepostojeće pojmove odabrali smo čestice koje su najbolje diskriminirale ispitanike, dok su postojeći pojmovi birani tako da pokriju cijeli raspon težine (od laganih koji su u upitnik uvršteni radi bolje pojavne valjanosti pa do vrlo teških kako se nepostojeći pojmovi ne bi previše isticali). Na temelju ovih kriterija u konačnu verziju OCQ-150 upitnika odabrali smo po 12 postojećih i tri nepostojeća pojma za svaku kategoriju. Pouzdanost upitnika izražena alfa koeficijentom unutarnje konzistencije iznosila je 0,95 za postojeće pojmove, a 0,89 za nepostojeće pojmove.

Kao što smo već naveli, pomoću ovog upitnika možemo utvrditi znanje ispitanika koje se izražava kao indeks točnosti i njegovo samoosnaživanje izraženo kao indeks pristranosti. Računanje ovih indeksa temelji se na teoriji detekcije signala, kombiniranjem proporcije pogodaka i lažnih uzbuna. Indeks točnosti računa se kao razlika proporcije pogodaka (proporcija postojećih pojmova za koje je ispitanik tvrdi da je upoznat s njima) i proporcije lažnih uzbuna (proporcija nepostojećih pojmova za koje ispitanik tvrdi da je upoznat s njima).

S druge strane, indeks pristranosti je suma proporcije pogodaka i proporcije lažnih uzbuna. Proporcija pogodaka i lažnih uzbuna računa se nakon što se odgovori ispitanika dihotomiziraju, i to tako da se odgovori od 1 naviše tretiraju kao da je ispitanik upoznat s pojmom, dok odgovor 0 znači da ispitanik nije upoznat s pojmom.

Upitnik općih podataka

Ovaj upitnik obuhvaća 11 pitanja o socio-demografskim karakteristikama ispitanika i tri kontrolna pitanja. Pitanja o socio-demografskim karakteristikama odnosila su se na spol, dob, fakultet i studijsku grupu koju sudionik pohađa, godinu studija, radni status, veličinu mjesta u kojem je sudionik proveo/la najveći dio života, županiju u kojoj se mjesto nalazi te važnost koju pridaje vjeri u životu.

Nacrt i postupak

Testiranje je bilo individualno, a provodili su ga polaznici Ljetne psihologijske škole. Na početku testiranja svaki sudionik je dobio uputu da na upitnike upiše šifru, kako bi poslije mogao/la dobiti povratnu informaciju o svojim rezultatima. Također, kako bi se zagarantirala anonimnost, ispunjene upitnike sudionici nisu predavali istraživačima, već su ih u frankiranoj omotnici slali poštom na adresu istraživača. Svi ispitanici ispunjavali su upitnike jednakim redoslijedom:

1. OCQ-150 upitnik pretjeranih tvrdnji
2. Upitnik s pomiješanim česticama IPIP-300 upitnika ličnosti i Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja u situaciji iskrenog odgovaranja
3. Upitnik s pomiješanim česticama IPIP-300 upitnika ličnosti i Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja u jednoj od dvije situacije iskrivljavanja odgovora
4. Upitnik općih podataka

Situacija iskrenog odgovaranja i situacije iskrivljavanja odgovora bile su operacionalizirane različitim uputama koje su dane ispitanicima prije rješavanja upitnika. U situaciji iskrenog odgovaranja sudionici su dobili sljedeću uputu: *«Cilj istraživanja u kojem sudjelujete je provjeriti kvalitetu jednog upitnika ličnosti. Provjera valjanosti ovog upitnika provodi se u sklopu razmatranja njegovog budućeg korištenja u različite praktične svrhe kao što su savjetovanje kod odabira zanimanja, razredbeni postupci za prijem na fakultete te selekcija zaposlenika radnih organizacija. Molimo Vas da cijeli upitnik ispunite potpuno iskreno. Odgovaranje na ovaj upitnik je anonimno te Vaše odgovore nije moguće povezati s Vama. Kako bi provjera upitnika bila valjana, Vaša suradnja nam je od velikog značaja.»*

Upute za iskrivljavanje odgovora razlikovale su se s obzirom na to jesu li poticale egoističko ili moralističko iskrivljavanje. Uputa koja je poticala egoističko iskrivljavanje bila je sljedeća: *«Zamislite da se nalazite u situaciji selekcije za privlačnu stipendiju do koje Vam je vrlo stalo. Njen je iznos izdašan, a od Vas se ne traže nikakve obaveze prema donatoru. Izbor osoba koje će osvojiti stipendiju ovisi o rezultatima ovog testiranja, a traže se osobe koje odlikuje visoko postignuće, ambicioznost i marljivost.»* Uputa koja je poticala moralističko iskrivljavanje glasila je: *«Zamislite da se nalazite u situaciji selekcije za privlačno studentsko putovanje do kojeg Vam je vrlo stalo. Ministarstvo znanosti i obrazovanja će odabrati grupu studenata koja će otputovati u Sveučilište u New Yorku sa zadatkom upoznavanja američkog sustava visokog školstva. Izbor osoba koje će osvojiti stipendiju ovisi o rezultatima ovog testiranja. Budući da se radi o skupnom projektu traže se osobe koje u prvom redu odlikuje slaganje s drugima, izbjegavanje sukoba i suradljivost.»*

Polovica ispitanika u situaciji iskrenog odgovaranja i u situacijama iskrivljavanja odgovora dobila je i upozorenje o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora. U situaciji iskrenog odgovaranja ono je glasilo: *«Pripazite, važno je da budete potpuno iskreni jer upitnik sadrži pitanje koja su namijenjena identifikaciji onih koji su neiskreni u*

odgovaranju.» U situacijama iskrivljavanja odgovora upozorenje je bilo sljedeće: «Pripazite, važno je da budete uvjerljivi jer upitnik sadrži pitanja koja su namijenjena identifikaciji onih koji su neiskreni u odgovaranju.»

Eksperimentatori su bili prisutni tijekom ispunjavanja instrumentarija, kako bi osigurali pridržavanje točnog redoslijeda rješavanja upitnika, samostalnost rješavanja (da sudionik pri rješavanju upitnika, pogotovo u slučaju OCQ-a 150, ne konzultira Internet i druge izvore informacija), povjerljivost sadržaja psihologijskih instrumenata te da bi mogli odgovoriti na eventualna pitanja sudionika. Svi upitnici rješavali su se u jednom navratu, s mogućnošću pauze prije upute za iskrivljavanje.

Sudionici

U istraživanju je sudjelovao ciljani prigodni uzorak ispitanika (N =345). Ispitanici su pretežno bili studenti završne godine studija i absolventi (54%), ali je bilo i onih nižih godina studija kao i onih koji su završili studij u zadnjih godinu dana. Da ne bi prepoznali ispitivane konstrukte i u skladu s time davali svoje odgovore, u istraživanju nisu sudjelovali studenti psihologije niti psiholozi. Prosječna dob ispitanika iznosila je 22,9 godina, a u uzorku je bilo ukupno 156 muških ispitanika (45,2%). Struktura ispitanika s obzirom na dob i spol u četiri situacije ispunjavanja upitnika prikazana je u Tablici 3.

Tablica 3. Dobna i spolna struktura ispitanika u četiri situacije ispunjavanja upitnika

		Uputa za iskrivljavanje odgovora		
		Moralističko iskrivljavanje	Egoističko iskrivljavanje	
Upozorenje o detekciji SPO-a	DA	Broj ispitanika	82	87
		Dob	M=22,8; SD= 2,11	M=22,8; SD =2,30
		Spol (% muških)	41,46%	50,57%
	NE	Broj ispitanika	83	86
		Dob	M= 22,7, SD = 1,76	M=23,1, SD =2,26
		Spol (% muških)	44,58%	45,35%

Napomena: U tablici je izostavljeno sedam ispitanika kojima je nedostajao podatak o situaciji ispunjavanja upitnika.

REZULTATI

Kako bismo ispitali podržavaju li rezultati na skalama socijalne poželjnosti i skalama ličnosti temeljne postavke Paulhusovog modela, usporedili smo rezultate između tri situacije s različitom motivacijom za samoprezentacijom (situacija iskrenog odgovaranja, egoističko i moralističko iskrivljavanje). U tu svrhu, za svaku od navedenih skala proveli smo zavisno-nezavisnu analizu varijance s jednim zavisnim faktorom (*situacija odgovaranja – iskreno odgovaranje nasuprot iskrivljavanju odgovora*) i dva nezavisna faktora (*vrsta upute za iskrivljavanjem – moralističko nasuprot egoističkom iskrivljavanju; postojanje upozorenja – situacija bez upozorenja nasuprot situaciji s upozorenjem o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora*). Uz podatke o statističkoj značajnosti razlika, za svaku značajnu razliku izračunali smo i veličinu efekta izraženu Cohenovim d-indeksom, što nam je omogućilo jasniju usporedbu dobivenih razlika. Dobivene razlike usporedili smo s konvencionalnim granicama prema kojima d-indeks manji od 0,2 ukazuje na slab efekt, od 0,2 do 0,5 na umjeren, od 0,5 do 0,8 na srednje velik, a iznad 0,8 na velik efekt (Cohen, 1988).

Skale socijalno poželjnog odgovaranja

U tablicama 4 i 5 prikazana je deskriptivna statistika za skale socijalne poželjnosti u sve tri motivacijske situacije primjene upitnika ovisno o tome je li postojalo upozorenje ili nije postojalo upozorenje o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora. Iz tablica se može vidjeti da na svim skalama socijalne poželjnosti ispitanici postižu viši rezultat u situacijama poticanog iskrivljavanja odgovora nego u situaciji iskrenog odgovaranja. Pritom je na svim skalama socijalne poželjnosti iskrivljavanje odgovora nešto manje u situaciji kada postoji upozorenje o mogućnosti njegove detekcije.

Tablica 4. Deskriptivna statistika za četiri skale socijalne poželjnosti u tri različite situacije primjene upitnika, bez upozorenja o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora

Skale socijalne poželjnosti	Situacija iskrenog odgovaranja			Poticano egoističko iskrivljavanje			Poticano moralističko iskrivljavanje		
	M	SD	N	M	SD	N	M	SD	N
Upravljanje zajedništvom	80,0	18,69	165	112,2	16,93	83	119,4	14,40	79
Upravljanje djelotvornošću	70,1	13,08	165	100,8	13,89	81	97,3	17,21	79
Oснаživanje zajedništva	81,9	17,70	165	107,1	14,79	81	113,1	13,38	81
Oснаživanje djelotvornosti	82,1	13,20	166	111,1	12,34	81	111,1	13,88	77

Tablica 5. Deskriptivna statistika za četiri skale socijalne poželjnosti u tri različite situacije primjene upitnika, s upozorenjem o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora

Skale socijalne poželjnosti	Situacija iskrenog odgovaranja			Poticano egoističko iskrivljavanje			Poticano moralističko iskrivljavanje		
	M	SD	N	M	SD	N	M	SD	N
Upravljanje zajedništvom	77,2	18,33	171	109,9	18,23	84	110,7	17,54	77
Upravljanje djelotvornošću	69,8	12,20	169	98,9	15,73	84	92,5	15,58	77
Oснаživanje zajedništva	78,8	16,65	170	107,0	14,83	85	105,9	15,63	79
Oснаživanje djelotvornosti	81,2	13,54	170	109,1	14,28	83	103,9	14,32	77

U tablicama 6 i 7 prikazani su rezultati provedenih zavisno-nezavisnih analiza varijanci, i pripadajuće veličine efekta dobivenih razlika za sve četiri skale socijalne poželjnosti. Dobiveni rezultati za pojedinu skalu bit će opisani u narednom tekstu.

Tablica 6. Rezultati provedenih zavisno-nezavisnih analiza varijanci za sve četiri skale socijalne poželjnosti (F-omjeri)

	Upravljanje zajedništvom	Upravljanje djelotvornošću	Oснаživanje zajedništva	Oснаživanje djelotvornosti
Situacija (iskreno/iskrivljavanje odgovora)	743,63**	712,78**	681,32**	855,35**
Vrsta upute (egoist./moralist. iskrivljavanje)	0,10	6,71**	0,17	1,31
Upozorenje (s /bez upozorenja)	6,53*	2,36	5,81*	5,2*
Situacija x vrsta upute	7,77**	2,65	2,98	2,30
Situacija x upozorenje	1,67	2,42	0,09	2,76
Vrsta upute x upozorenje	2,10	0,39	3,42	1,06
Situacija x vrsta upute x upozorenje	0,63	0,70	0,71	1,49

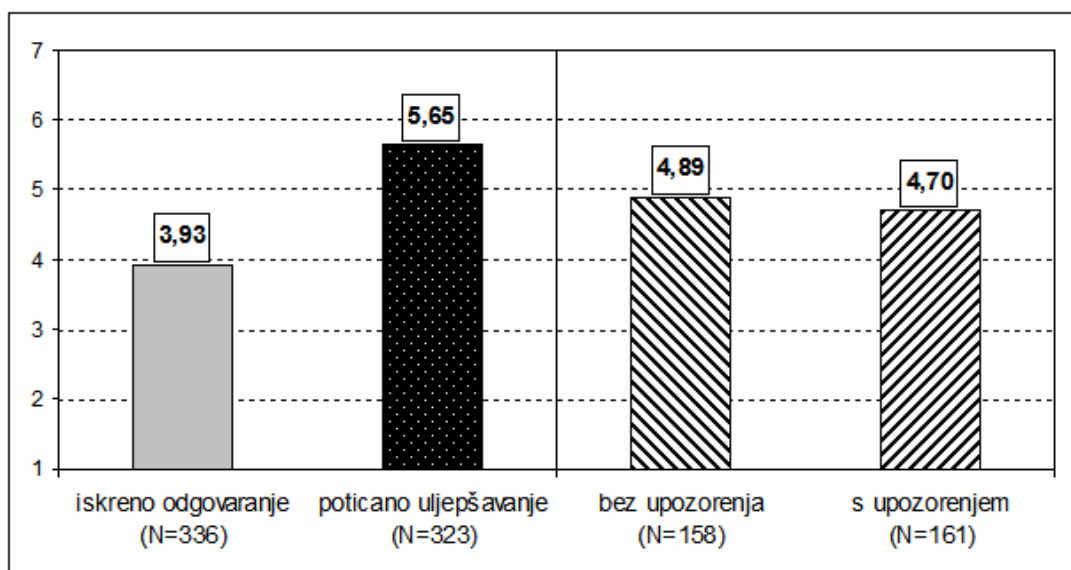
Napomena: ** $p < ,01$; * $p < ,05$

Tablica 7. Veličine efekta izražene Cohenovim d-indeksom za statistički značajne razlike, za četiri skale socijalne poželjnosti

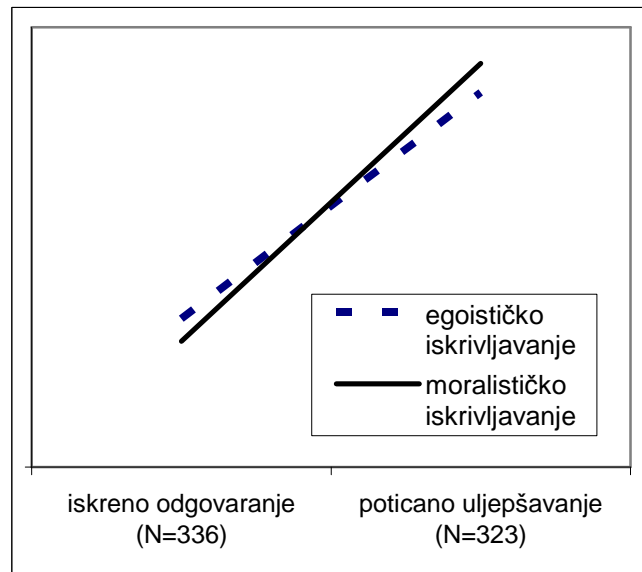
Skala	Situacije usporedbe	d-indeks
Upravljanje zajedništvom	iskreno / iskrivljavanje odgovora	-1,92
	egoističko / moralističko iskrivljavanje	-0,23
	iskreno / egoističko iskrivljavanje	-1,78
	iskreno / moralističko iskrivljavanje	-2,03
	s upozorenjem / bez upozorenja	-0,28
Upravljanje djelotvornošću	iskreno / iskrivljavanje odgovora	-1,92
	egoističko / moralističko iskrivljavanje	0,31
	iskreno / egoističko iskrivljavanje	-2,23
	iskreno / moralističko iskrivljavanje	-1,79
Oснаživanje zajedništva	iskreno / iskrivljavanje odgovora	-1,73
	s upozorenjem / bez upozorenja	-0,26
Oснаživanje djelotvornosti	iskreno / iskrivljavanje odgovora	-1,98
	s upozorenjem / bez upozorenja	-0,25

Upravljanje zajedništvom

Na skali upravljanja zajedništvom dobili smo značajan glavni efekt situacije odgovaranja ($F=743,63$; $df=1/315$; $p<0,01$) – ispitanici postižu više rezultate u situaciji poticanog iskrivljavanja odgovora nego u situaciji iskrenog odgovaranja. Pritom je u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja upravljanje zajedništvom izraženije kod poticanog moralističkog iskrivljavanja odgovora nego kod poticanog egoističkog iskrivljavanja odgovora, što pokazuje značajna interakcija situacije odgovaranja i vrste upute ($F=7,77$; $df=1/315$; $p<0,01$). I glavni efekt upozorenja se također pokazao statistički značajnim ($F=6,53$; $df=1/315$; $p<0,05$) – ispitanici postižu niže rezultate uz upozorenje o detekciji iskrivljavanja odgovora nego u situaciji bez upozorenja. Značajni glavni efekti i interakcija grafički su prikazani na slikama 1 i 2.

Slika 1. Prikaz glavnih efekata vrste upute i postojanja upozorenja za skalu upravljanja zajedništvom

Slika 2. Prikaz interakcijskog efekta situacije odgovaranja i vrste upute za skalu upravljanja zajedništvom

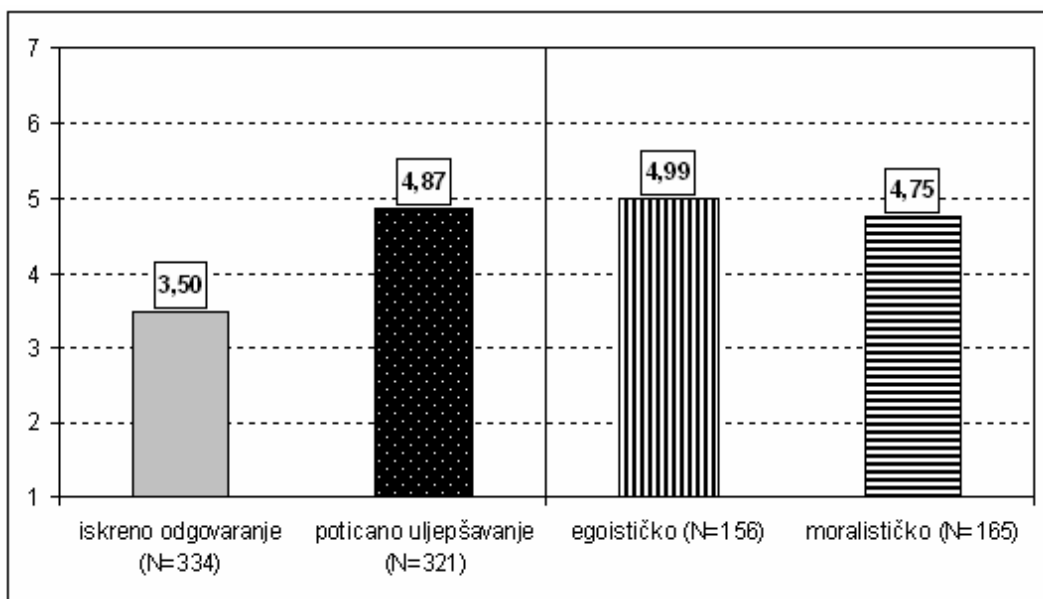
Dobivene razlike u rezultatima na skali upravljanja zajedništvom između situacije iskrenog odgovaranja i situacija poticanog iskrivljavanja redom spadaju u kategoriju snažnih efekata. Pritom je razlika između situacije iskrenog odgovaranja i iskrivljavanja odgovora značajno veća ukoliko je poticano iskrivljavanje moralističko ($d=-2,03$) nego egoističko ($d=-1,78$). Ove razlike između situacije iskrenog odgovaranja i poticanog iskrivljavanja odgovora daleko su veće od one između situacije poticanog egoističkog i moralističkog odgovaranja ($d=-0,23$), koja spada u kategoriju umjerenih efekata. U kategoriju umjerenih efekata spada i razlika između situacije bez upozorenja i situacije s upozorenjem o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora ($d=-0,28$).

Upravljanje djelotvornošću

Na skali upravljanja djelotvornošću značajnima su se pokazala dva glavna efekta – glavni efekt situacije odgovaranja ($F=712,78$; $df=1/310$; $p<0,01$) i glavni efekt vrste upute ($F=6,71$; $df=1/310$; $p<0,01$). Sukladno očekivanjima, više rezultate na skali upravljanja djelotvornošću ispitanici postižu u situaciji poticanog iskrivljavanja odgovora nego u situaciji iskrenog odgovaranja. Također, ispitanici postižu više rezultate u situaciji poticanog egoističkog, nego

u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja odgovora. Grafički prikaz dobivenih glavnih efekata prikazan je na Slici 3.

Iako značajni glavni efekt vrste upute sugerira da je značajna i interakcija situacije i vrste upute, provedena analiza varijance nije potvrdila ova očekivanja. Razlog tome je što su se ispitanici kod kojih je poticano egoističko iskrivljavanje i ispitanici kod kojih je poticano moralističko iskrivljavanje ponešto razlikovali u prosječnim rezultatima na ovoj skali i u situaciji iskrenog odgovaranja ($M_{IE}=70,8$; $M_{IM}=69,2$).

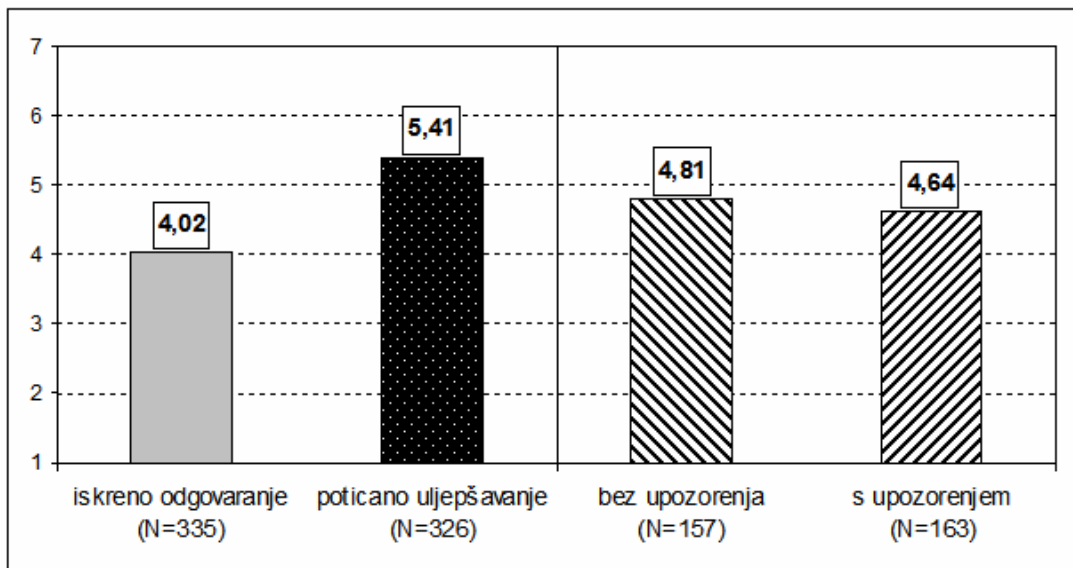

Slika 3. Prikaz glavnih efekata situacije odgovaranja i vrste upute za skalu upravljanja djelotvornošću

Vrijednosti Cohenovih d-indeksa pokazuju da razlike između situacije iskrenog odgovaranja i iskrivljavanja odgovora spadaju u red velikih efekata ($d=-1,92$), pri čemu je razlika između situacije iskrenog odgovaranja i situacije iskrivljavanja veća kod poticanog egoističkog ($d=-2,23$), nego kod poticanja moralističkog iskrivljavanja ($d=-1,79$). Kao i kod skale upravljanja zajedništvom, razlike između situacije iskrenog odgovaranja i situacija iskrivljavanja odgovora daleko su veće od razlike između situacija poticanog egoističkog i poticanog moralističkog iskrivljavanja ($d=0,31$).

Oснаživanje zajedništva

Na skali osnaživanja zajedništva značajnim su se pokazala dva glavna efekta: situacija odgovaranja ($F=681,32$; $df=1/316$; $p<0,01$) i postojanje upozorenja ($F=5,81$; $df=1/316$; $p<0,05$). Suprotno očekivanjima, ispitanici postižu više rezultate u situaciji poticanog iskrivljavanja odgovora nego u situaciji iskrenog odgovaranja, pri čemu ova razlika spada u kategoriju velikih efekata ($d=-1,73$). Po pitanju upozorenja, pokazalo se da ispitanici postižu niže rezultate ukoliko im se da upozorenje o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora nego kada to upozorenje izostane. Kao i kod ostalih skala socijalne poželjnosti, ova razlika spada u kategoriju umjerenih efekata ($d=-0,26$). Dobivene razlike grafički su prikazane na Slici 4.

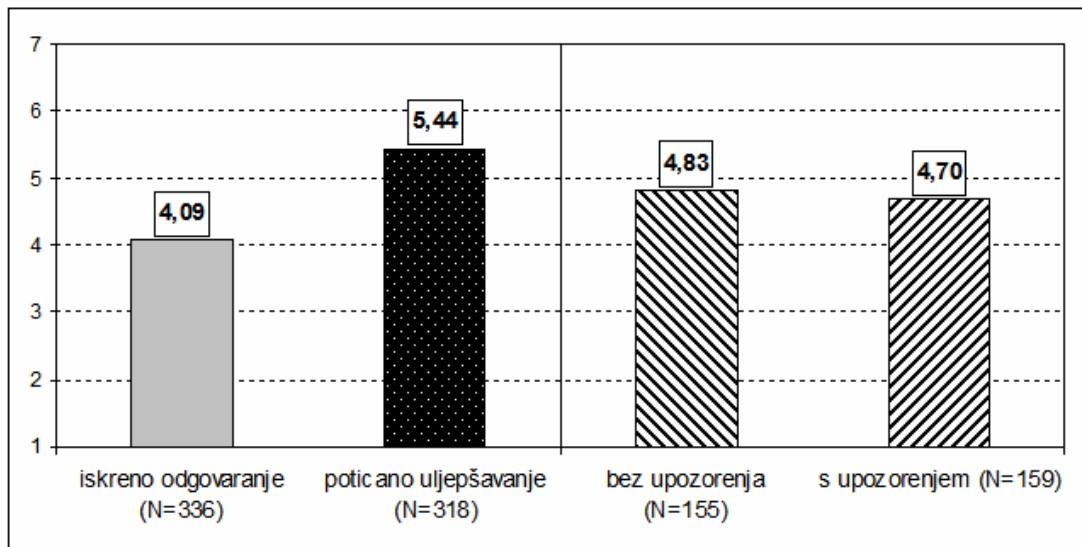

Slika 4. Prikaz glavnih efekata situacije odgovaranja i postojanja upozorenja za skalu osnaživanja zajedništva

Oснаživanje djelotvornosti

Kao kod osnaživanja zajedništva, i na skali osnaživanja djelotvornosti dobivena su dva glavna efekta: glavni efekt situacije odgovaranja ($F=855,35$; $df=1/310$; $p<0,01$) i glavni efekt upozorenja ($F=5,2$; $df=1/310$; $p<0,05$). Suprotno očekivanjima, u situaciji poticanog iskrivljavanja odgovora ispitanici postižu više rezultate nego u situaciji iskrenog odgovaranja.

Također, uz upozorenje o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora ispitanici postižu niže rezultate nego u situaciji bez upozorenja. I na ovoj skali dobivena razlika između situacije iskrenog odgovaranja i iskrivljavanja odgovora može se svrstati u kategoriju velikih efekata ($d=-1,98$), dok razlika između situacije bez upozorenja i s upozorenjem spada u red umjerenih efekata ($d=0,25$). Na Slici 5 grafički su prikazane dobivene razlike.

Slika 5. Prikaz glavnih efekata situacije odgovaranja i postojanja upozorenja za skalu osnaživanja djelotvornosti

Zaključno, možemo reći da su, sukladno očekivanjima, upravljanje zajedništvom i upravljanje djelotvornošću veći u situacijama poticanog iskrivljavanja odgovora. Pritom je, u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja, upravljanje zajedništvom izraženije kod poticanog moralističkog nego kod poticanog egoističkog iskrivljavanja, dok su kod upravljanja djelotvornošću suprotno očekivanjima promjene u obje situacije iskrivljavanja podjednake. Također, suprotno pretpostavkama, kod osnaživanja zajedništva i osnaživanja djelotvornosti dolazi do povišenja rezultata u obje situacije iskrivljavanja odgovora. Što se pak tiče efekta upozorenja, na svim skalama, osim upravljanja djelotvornošću, iskrivljavanje je manje u situaciji kad je ispitanicima dano upozorenje o mogućnosti detekcije lažiranja odgovora u usporedbi sa situacijom bez upozorenja, iako efekt nije osobito velik. Međutim, neznačajne

interakcije situacije i upozorenja pokazuju da je ovaj efekt podjednak i za situaciju iskrenog odgovaranja i za situaciju iskrivljavanja odgovora.

Skale ličnosti

Drugi aspekt provjere Paulhusovog dvorazinskog modela socijalno poželjnog odgovaranja odnosio se na dimenzije ličnosti. U skladu s modelom, pretpostavili smo da će u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja (selekcija za stipendiju) lažiranje odgovora na dimenzijama ekstraverzije, emocionalne stabilnosti i otvorenosti iskustvima biti izraženije nego na dimenzijama savjesnosti i ugodnosti jer ovaj simulirani selekcijski kontekst favorizira vrijednosti djelotvornosti. Nasuprot tome, u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja (selekcija za studentsko putovanje) pretpostavili smo da će lažiranje odgovora biti izraženije na dimenzijama ugodnosti i savjesnosti nego na dimenzijama ekstraverzije, emocionalne stabilnosti i otvorenosti iskustvima jer selekcijski kontekst favorizira vrijednosti zajedništva.

Deskriptivna statistika za pet skala ličnosti primijenjenih u situaciji iskrenog odgovaranja te u situacijama poticanog egoističkog i moralističkog iskrivljavanja prikazana je u Tablici 8, za situaciju bez upozorenja, i u Tablici 9, za situaciju s upozorenjem o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora.

Tablica 8. Deskriptivna statistika za pet skala ličnosti u tri različite situacije primjene upitnika, bez upozorenja o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora

	Situacija iskrenog odgovaranja			Poticano egoističko iskrivljavanje			Poticano moralističko iskrivljavanje		
	M	SD	N	M	SD	N	M	SD	N
Ekstraverzija	279,1	37,55	159	328,8	30,23	81	343,3	27,88	77
Neuroticizam	221,6	43,49	162	134,2	29,52	81	128,0	29,07	78
Otvorenost iskustvu	300,5	33,50	159	306,6	27,46	82	324,2	27,54	78
Savjesnost	279,5	42,21	162	382,3	26,91	81	382,2	31,80	76
Ugodnost	296,2	34,85	165	302,9	31,03	80	330,1	28,88	78

Tablica 9. Deskriptivna statistika za pet skala ličnosti u tri različite situacije primjene upitnika, s upozorenjem o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora

	Situacija iskrenog odgovaranja			Poticano egoističko iskrivljavanje			Poticano moralističko iskrivljavanje		
	M	SD	N	M	SD	N	M	SD	N
Ekstraverzija	280,7	36,78	169	325,4	27,29	83	332,3	30,09	77
Neuroticizam	217,3	41,52	169	138,1	36,97	82	138,9	33,46	77
Otvorenost iskustvima	304,1	33,21	166	303,7	27,65	83	317,2	28,19	76
Savjesnost	280,0	39,86	166	376,4	33,80	82	369,1	38,72	75
Ugodnost	292,9	34,23	169	307,4	30,89	85	323,7	29,44	76

Pregledom tablica možemo primijetiti da poticanje iskrivljavanja odgovora i davanje upozorenja o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora ne djeluju na prosječne rezultate svih skala ličnosti u istom smjeru kao što je to bio slučaj kod skala socijalno poželjnog odgovaranja. Ipak, neovisno o upozorenju, ispitanici u prosjeku uz uputu za iskrivljavanjem odgovora na većini skala ličnosti postižu rezultate pomaknute u socijalno poželjnom smjeru. U slučaju ekstraverzije, savjesnosti i ugodnosti to znači veće, a u slučaju skale neuroticizma, koja se smatra socijalno nepoželjnom osobinom, niže rezultate. Iznimka je skala otvorenosti iskustvima na kojoj se rezultat povećava u situaciji moralističkog, ali ne i u situaciji

egoističkog iskrivljavanja kad postoji upozorenje o mogućnosti detekcije lažiranja odgovora. Očekivano, na većini skala ličnosti primjećuje se trend umjerenijeg iskrivljavanja u situaciji kad je dano upozorenje o mogućnosti njegove detekcije, u odnosu na situaciju bez upozorenja.

Kako bismo utvrdili značajnost navedenih razlika, u nastavku prikazujemo rezultate zavisno-nezavisnih analiza varijanci provedenih za svaku skalu ličnosti te veličine efekata značajnih razlika. Značajni F-omjeri u Tablici 10, s pripadajućim Cohenovim d-indeksima prikazanim u Tablici 11, bit će opisani u okviru svake dimenzije ličnosti.

Tablica 10. Rezultati provedenih zavisno-nezavisnih analiza varijanci za svih pet skala ličnosti (F-omjeri)

	Ekstraverzija	Neuroticizam	Otvorenost iskustvima	Savjesnost	Ugodnost
Situacija (iskreno/iskrivljavanje odgovora)	526,90**	967,25**	33,49**	1204,42**	93,82**
Vrsta upute (egoističko/moralističko iskrivljavanje)	2,40	0,22	1,44	0,42	9,75**
Upozorenje (s upozorenjem/bez upozorenja)	1,04	0,26	0,08	1,40	0,14
Situacija x vrsta upute	4,61*	0,09	37,49**	0,84	30,69**
Situacija x upozorenje	3,37	3,89*	5,10*	3,60	0,002
Vrsta upute x upozorenje	0,75	0,11	0,95	0,02	1,58
Situacija x vrsta upute x upozorenje	0,002	0,56	0,29	1,31	0,71

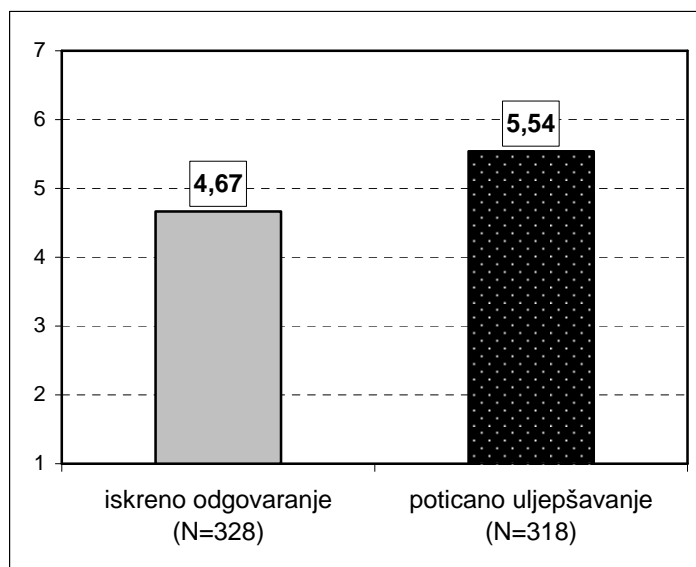
*Napomena: ** $p < ,01$; * $p < ,05$*

Tablica 11. Veličine efekta izražene Cohenovim d-indeksom za statistički značajne razlike, za pet skala ličnosti

Skala	Situacije usporedbe	d-indeks
Ekstraverzija	iskreno / iskrivljavanje odgovora	-1,56
	iskreno / egoističko iskrivljavanje	-1,37
	iskreno / moralističko iskrivljavanje	-1,66
Neuroticizam	iskreno / iskrivljavanje odgovora	2,23
	iskreno / iskrivljavanje sa upozorenjem	2,01
	iskreno / iskrivljavanje bez upozorenja	2,28
Otvorenost iskustvima	iskreno / iskrivljavanje odgovora	-0,33
	iskreno / egoističko iskrivljavanje	-0,09
	iskreno / moralističko iskrivljavanje	-0,58
	iskreno / iskrivljavanje sa upozorenjem	-0,25
	iskreno / iskrivljavanje bez upozorenja	-0,40
Savjesnost	iskreno / iskrivljavanje odgovora	-2,62
Ugodnost	iskreno / iskrivljavanje odgovora	-0,64
	egoističko iskrivljavanje / moralističko iskrivljavanje	-0,72
	iskreno / egoističko iskrivljavanje	-0,32
	iskreno / moralističko iskrivljavanje	-0,98

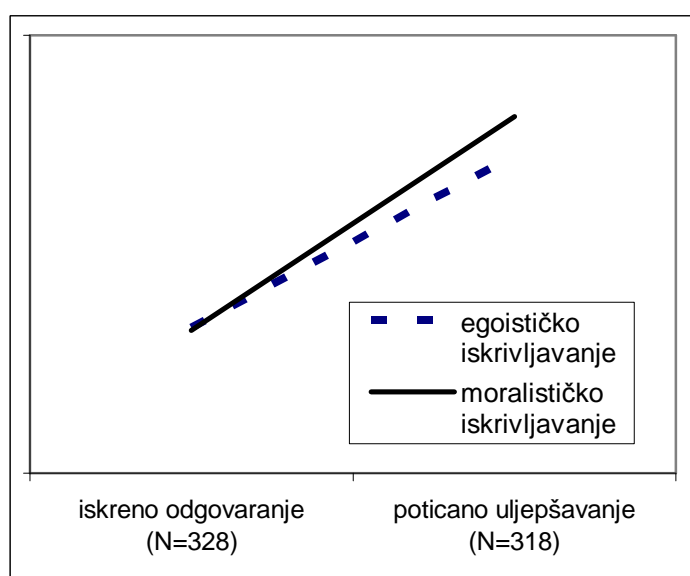
Ekstraverzija

Na skali ekstraverzije značajnim se pokazao glavni efekt situacije odgovaranja ($F=526,90$; $df=1/305$; $p<0,01$). Kao što se vidi na Slici 6, ispitanici se u situaciji iskrivljenog odgovaranja prikazuju ekstravertiranijima nego u situaciji iskrenog odgovaranja ($d=-1,56$). Dobivene razlike u rezultatima na skali ekstraverzije između situacije iskrenog odgovaranja i situacija poticanog iskrivljavanja potvrđuju i vrijednosti Cohenovih d-indeksa, koje redom spadaju u kategoriju velikih efekata.

Slika 6. Prikaz glavnog efekta situacije odgovaranja na skali ekstraverzije

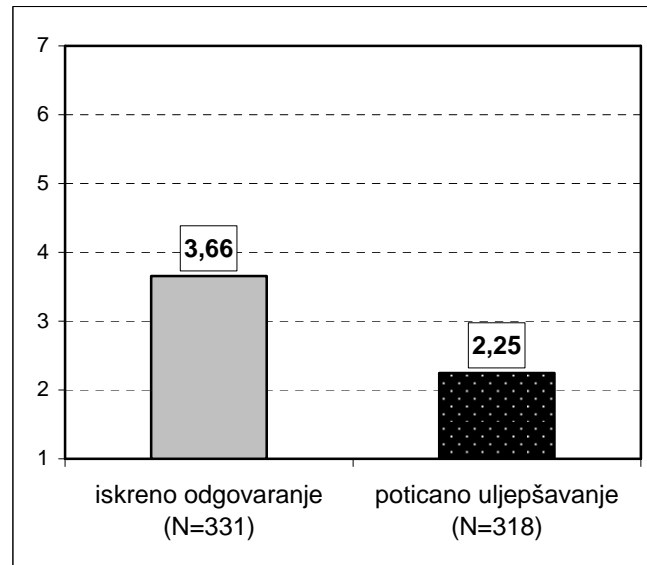
Osim toga, značajnom se pokazala i interakcija motivacijske situacije i vrste upute kojom je poticano iskrivljavanje odgovora ($F=4,61$; $df=1/305$; $p<0,05$) prikazana na Slici 7. S obzirom da egoistička pristranost uključuje pretjerivanje u vlastitoj dominantnosti i društvenosti, neočekivan je nalaz da je razlika između situacije iskrenog odgovaranja i iskrivljavanja odgovora veća ukoliko je poticano iskrivljavanje moralističko ($d=-1,66$), a ne egoističko ($d=-1,37$).

Slika 7. Prikaz interakcijskog efekta situacije odgovaranja i vrste upute za skalu ekstraverzije

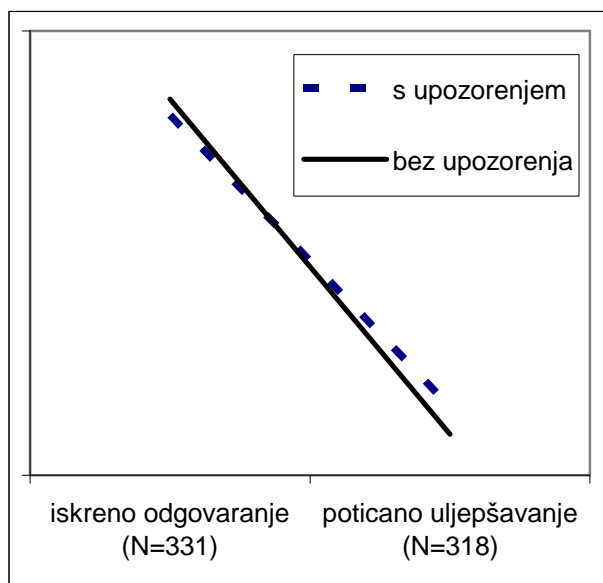
Neuroticizam

Efekt motivacijske situacije jedini je značajni glavni efekt i kod skale neuroticizma ($F=967,25$, $df=1/305$; $p<0,01$). Očekivano, u situaciji poticanog uljepšavanja odgovora, ispitanici se prikazuju manje neurotičnima nego u situaciji iskrenog odgovaranja (Slika 8).

Slika 8. Prikaz glavnog efekta situacije odgovaranja na skali neuroticizma

Uz glavni efekt situacije odgovaranja, značajna je i interakcija situacije odgovaranja s postojanjem upozorenja o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora ($F=3,89$, $df=1/305$; $p<0,05$), prikazana na Slici 9. Iako ispitanici koji su upozoreni na mogućnost detekcije iskrivljavanja odgovora u iskrenoj situaciji postižu nešto niže rezultate na skali neuroticizma u odnosu na neupozorene, oni u manjoj mjeri uljepšavaju svoje rezultate u situaciji poticanog iskrivljavanja odgovora. Cohenov d-indeks u situaciji u kojoj postoji upozorenje o mogućnosti detekcije laganja iznosi 2,01, a u situaciji bez upozorenja 2,28, što u oba slučaja ukazuje na jak efekt motivacijske situacije na dimenziji neuroticizma.

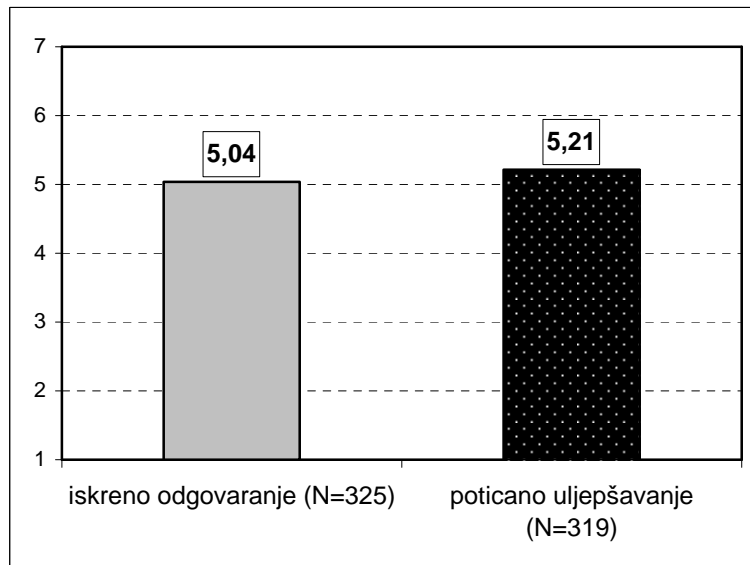

Slika 9. Prikaz interakcijskog efekta situacije odgovaranja i upozorenja za skalu neuroticizma

Usprkos tome što egoistička pristranost uključuje naglašavanje vlastite emocionalne stabilnosti, poticanje egoističkog iskrivljavanja nije smanjilo rezultate na skali neuroticizma u većoj mjeri u odnosu na poticanje moralističkog iskrivljavanja ($F=0,22$; $df=1/305$; $p>0,05$) niti je očekivana interakcija vrste upute i situacije značajna ($F=0,09$; $df=1/305$; $p>0,05$).

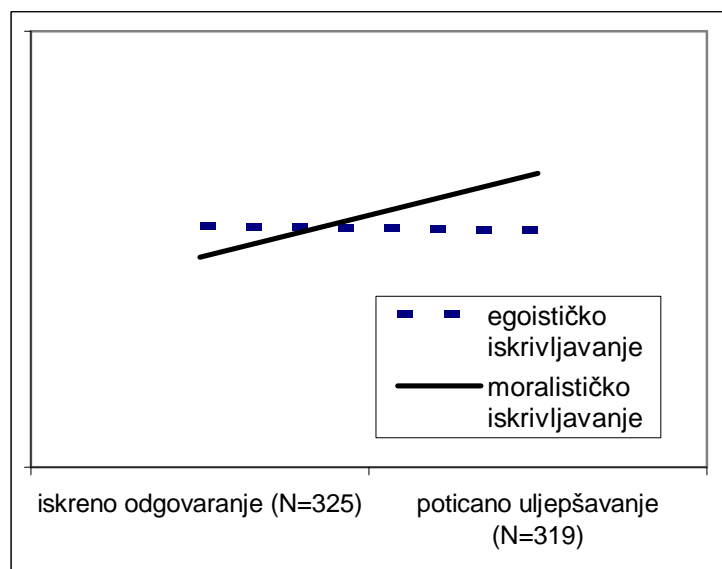
Otvorenost iskustvima

Ispitanici su u situaciji uputom poticanog iskrivljavanja, u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja, podigli svoje rezultate i na skali otvorenosti iskustvima ($F=33,49$; $df=1/303$; $p<0,01$). No, Cohenov d-indeks ($d=-0,33$) upozorava da se radi tek o umjerenom efektu, što je vidljivo i na Slici 10.

Slika 10. Prikaz glavnog efekta situacije odgovaranja na skali otvorenosti iskustvima

Kao i u slučaju prethodno opisanih skala, glavni efekti vrste upute za iskrivljavanje i postojanja upozorenja nisu se pokazali značajnima. No, i vrsta upute za iskrivljavanje i upozorenje značajno djeluju na skalu otvorenosti iskustvima u interakciji s motivacijskom situacijom.

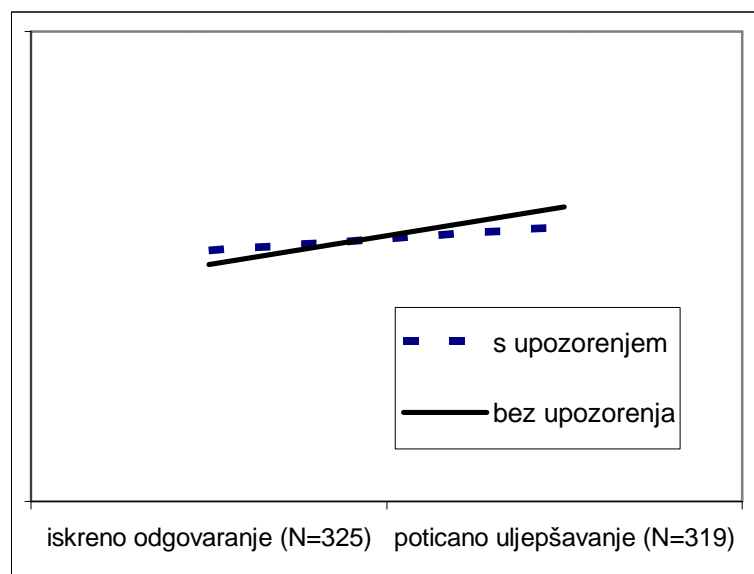

Slika 11. Prikaz interakcijskog efekta situacije odgovaranja i vrste upute za skalu otvorenosti iskustvima

Značajna interakcija situacije odgovaranja i vrste upute za poticanje iskrivljanja ($F=37,49$; $df=1/303$; $p<0,01$), prikazana na Slici 11, ukazuje na to da ispitanici više iskrivljuju

svoje odgovore na skali otvorenosti samo kad se potiče moralističko iskrivljavanje. Pripadajući d-indeks (-0,58) upućuje na efekt srednje veličine. Razlika na skali otvorenosti između iskrenog odgovaranja i egoističkog iskrivljavanja znatno je manja, a d-indeks (-0,09) ukazuje da se radi o vrlo slabom efektu. S obzirom na to da bi pretjerivanje u vlastitoj otvorenosti trebalo biti izraženije u egoističkom motivacijskom kontekstu nego u moralističkom, možemo reći da je dobivena interakcija suprotnog smjera od očekivanog.

Značajna interakcija motivacijske situacije i postojanja upozorenja ($F=5,10$; $df=1/303$; $p<0,05$), prikazana na Slici 12, ukazuje na to da intenzitet lažiranja odgovora u situaciji poticanog uljepšavanja odgovaranja ovisi o davanju upozorenja o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora. Premda obje skupine ispitanika uljepšavaju svoje rezultate na skali otvorenosti kad ih se na to uputom potiče, efekt je umjerene veličine i izraženiji u situaciji bez upozorenja ($d=-0,40$) u odnosu na situaciju s upozorenjem ($d=-0,25$).

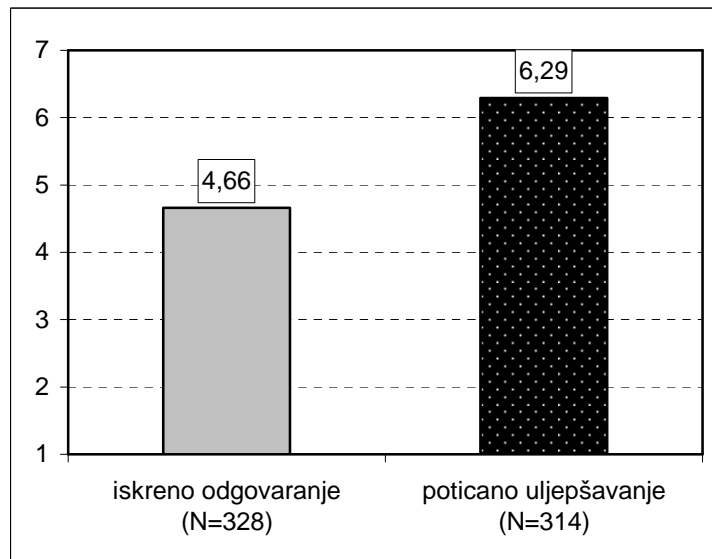

Slika 12. Prikaz interakcijskog efekta situacije odgovaranja i upozorenja za skalu otvorenosti iskustvima

Savjesnost

Glavni efekt motivacijske situacije ($F=1204,42$; $df=1/299$; $p<0,01$) jedini je značajan efekt na skali savjesnosti. Kao što je vidljivo na Slici 13, u situaciji poticanog lažiranja odgovora,

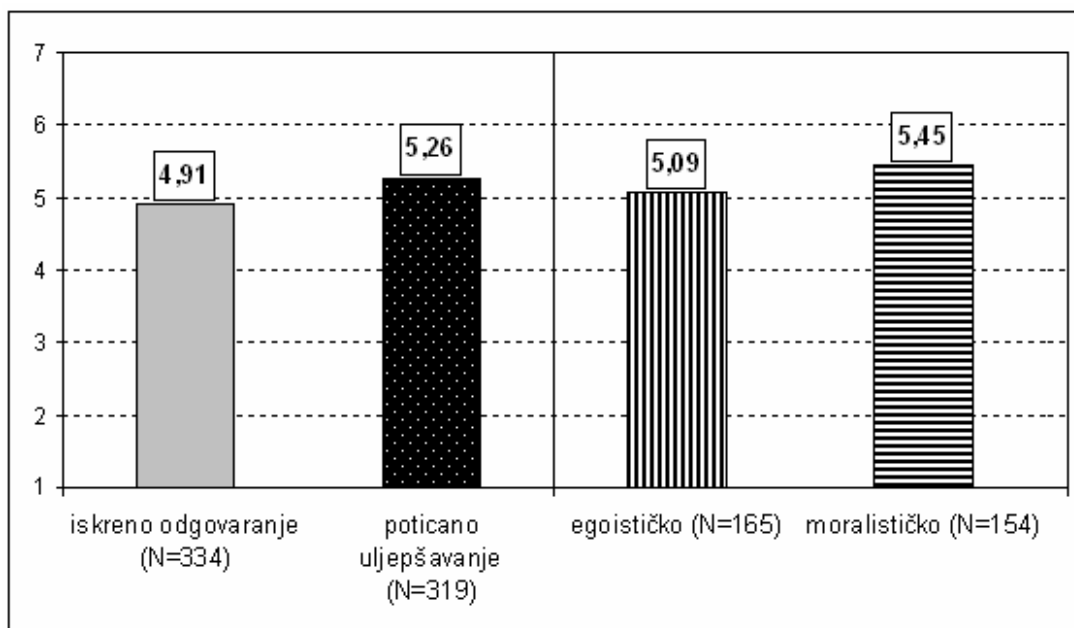
ispitanici se prikazuju znatno savjesnijima nego u situaciji iskrenog odgovaranja ($d=-2,62$). Usprkos tome što bi se pretjerivanje u vlastitoj savjesnosti trebalo više vezati uz moralističku pristranost, niti glavni efekt vrste upute, niti interakcije vrste upute s drugim faktorima, nisu bili značajni.

Slika 13. Prikaz glavnog efekta situacije odgovaranja na skali savjesnosti

Ugodnost

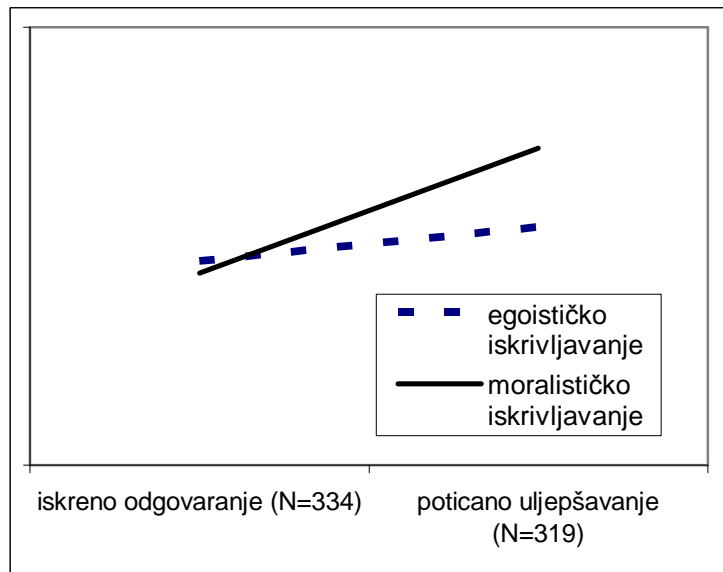
Glavni efekt motivacijske situacije pokazao se značajnim i na skali ugodnosti ($F=93,82$; $df=1/308$; $p<0,01$). U situaciji uputom poticanog uljepšavanja odgovora ispitanici se prikazuju ugodnijima nego u situaciji iskrenog odgovaranja. Slika 14 i Cohenov d-indeks ($-0,64$) ukazuju na to da se radi o srednje velikom efektu.

Slika 14. Prikaz glavnih efekata situacije odgovaranja vrste upute na skali ugodnosti

S obzirom na to da moralistička pristranost uključuje pretjerivanje u vlastitoj ugodnosti, na rezultate ove skale trebala bi djelovati i vrsta upute. Očekivano, pokazalo se (Slika 14) da ispitanici postižu više rezultate na skali ugodnosti kad im je dana uputa za moralističkim iskrivljavanjem ($F=9,75$; $df=1/308$; $p<0,01$), u odnosu na uputu za egoističko iskrivljavanje. Prema pripadajućem d-indeksu, radi se o srednje velikom efektu ($d=-0,72$).

Na temelju značajne interakcije ($F=30,69$; $p<1/308$; $p<0,01$), prikazane na Slici 15, možemo zaključiti da značajnost glavnog efekta vrste upute možemo pripisati situaciji poticanog uljepšavanja odgovora. To je i očekivano s obzirom da su svi ispitanici u situaciji iskrenog odgovaranja primili istu uputu. Drugim riječima, iako ispitanici podižu svoje rezultate na skali ugodnosti u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja, taj efekt je znatno veći u situaciji moralističkog iskrivljavanja, što pokazuju i pripadajući d-indeksi ($-0,98$ naprama $-0,32$).

Slika 15. Prikaz interakcijskog efekta situacije odgovaranja vrste upute za skalu ugodnosti

Sažmemo li na kraju rezultate provedenih analiza, možemo zaključiti da su u simuliranim selekcijskim situacijama ispitanici uljepšavali svoje odgovore na svim skalama ličnosti. U najvećoj mjeri uljepšavali su svoje odgovore na skali savjesnosti, neuroticizma i ekstraverzije, za koje pripadajući d-indeksi redom ukazuju na velike efekte. Efekt uljepšavanja na skali ugodnosti srednje je, a na skali otvorenosti iskustvu tek umjerene veličine. Pritom je, u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja, upozorenje o mogućnosti detekcije lažiranja odgovora uspjelo značajno smanjiti uljepšavanje odgovora u situaciji poticanog iskrivljavanja na skalama neuroticizma i otvorenosti iskustvima. Na ostalim skalama, interakcija situacije i upozorenja nije bila statistički značajna, iako je razina značajnosti gotovo dosegnuta za skale ekstraverzije ($p=0,067$) i savjesnosti ($p=0,059$).

S obzirom da se prema Paulhusovom dvo-razinskom modelu (2002) očekuje da se uz egoističku pristranost veže pretjerivanje u vlastitoj ekstravertiranosti, emocionalnoj stabilnosti i otvorenosti iskustvima, a uz moralističku pristranost pretjerivanje u savjesnosti i ugodnosti, postavljena je bila hipoteza da će se takvo pretjerivanje postići uputom za egoističko odnosno

moralističko iskrivljavanje. Međutim, zavisno-nezavisna analiza varijance pokazala je da je vrsta upute u očekivanom smjeru djelovala samo na skalu ugodnosti.

Sukladnost mjera socijalno poželjnog odgovaranja

Kako bismo odgovorili na drugi problem našeg istraživanja izračunali smo Pearsonove koeficijente korelacije između direktnih mjera lažiranja odgovora na upitniku ličnosti i rezultata na skalama socijalno poželjnog odgovaranja u situacijama iskrivljavanja. Analizu smo proveli na poduzorcima koji se razlikuju ovisno o sadržajnom kontekstu (egoističkoj ili moralističkoj uputi za iskrivljavanje odgovora) i postojanju upozorenja o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora (sa i bez upozorenja). Prije korelacijskih analiza, uz pomoć dijagrama raspršenja, provjerili smo oblik povezanosti među pojedinim parovima varijabli koji je potvrdio opravdanost korištenja Pearsonovog koeficijenta korelacije u daljnjoj analizi rezultata.

Direktnu mjeru iskrivljavanja odgovora na svakoj od skala upitnika ličnosti definirali smo kao razliku u odgovorima na upitniku ličnosti između situacije poticanog iskrivljavanja i situacije iskrenog odgovaranja. Tako formuliranu mjeru korelirali smo s rezultatima ispitanika na skalama Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja. S obzirom da smo ovim problemom nastojali ispitati sukladnost direktnih mjera lažiranja odgovora i skala socijalno poželjnog odgovaranja, direktne mjere iskrivljavanja povezivali smo sa skalama CIDR-a samo u situaciji iskrivljavanja odgovora. Prije glavnih analiza provjerili smo korelacije među skalama socijalno poželjnog odgovaranja u situacijama iskrivljavanja te korelacije među direktnim mjerama iskrivljavanja na osobinama ličnosti. Dobiveni rezultati su prikazani u tablicama 12 i 13.

Tablica 12. Interkorelacije skala socijalno poželjnog odgovaranja u situacijama poticanog iskripljavanja

Skale socijalno poželjnog odgovaranja	Moralističko iskripljavanje				Egoističko iskripljavanje			
	UZ	OZ	UD	OD	UZ	OZ	UD	OD
Upravljanje zajedništvom (UZ)	-	,71**	,31**	,42**	-	,74**	,21	,43**
Oснаživanje zajedništva (OZ)	,75**	-	-,01	,30**	,83**	-	,19	,42**
Upravljanje djelotvornošću (UD)	,43**	,36**	-	,71**	,52**	,37**	-	,65**
Oснаživanje djelotvornosti (OD)	,66**	,44**	,75**	-	,69**	,59**	,74**	-

Napomena: Korelacije u situacijama bez upozorenja su prikazane iznad, a s upozorenjem ispod glavne dijagonale; * $p < ,05$; ** $p < ,01$.

Rezultati prikazani u Tablici 12 pokazuju da je većina utvrđenih korelacija statistički značajna te umjerena do snažna. Najveće vrijednosti koeficijenata korelacije u svim situacijama uočene su između skala upravljanja dojmovima i skala osnaživanja unutar iste sadržajne domene. Takav nalaz je neočekivan s obzirom na osnovne pretpostavke Paulhusovog modela, prema kojem bi se socijalno poželjno odgovaranje, osim na sadržajnoj (egoističko i moralističko), trebalo razlikovati i na procesnoj razini (svjesno nasuprot nesvjesnom). Rezultati provedenih analiza pokazuju da struktura korelacijskih matrica ovisi o upozorenju o mogućnosti detekcije davanja socijalno poželjnih odgovora. U situacijama s upozorenjem (ispod dijagonale) dobivene su nešto veće korelacije među skalama i sve su statistički značajne. Kada sudionici nisu upozoreni o mogućnosti detekcije lažiranja odgovora, u situaciji egoističkog iskripljavanja skala upravljanja djelotvornošću ne korelira sa skalama upravljanja zajedništvom i osnaživanja zajedništva. Slični rezultati dobiveni su i u situaciji moralističkog iskripljavanja bez upozorenja o mogućnosti detekcije (uz izuzetak korelacije između upravljanja djelotvornošću i upravljanja zajedništvom gdje je dobivena statistički značajna, ali niska korelacija).

Tablica 13. Interkorelacije direktnih mjera iskrivljavanja odgovora na dimenzijama ličnosti

Direktne mjere iskrivljavanja na dimenzijama ličnosti	Moralističko iskrivljavanje					Egoističko iskrivljavanje				
	ΔE	ΔN	ΔO	ΔS	ΔU	ΔE	ΔN	ΔO	ΔS	ΔU
Δ ekstraverzija	-	-,69**	,38**	,41**	,35**	-	-,38**	,55**	,27*	,04
Δ neuroticizam	-,40**	-	-,10	-,52**	-,26*	-,35**	-	,12	-,46**	-,13
Δ otvorenost iskustvima	,27*	-,15	-	,04	,10	,26**	-,28*	-	-,05	,10
Δ savjesnost	,38**	-,55**	,37**	-	,31**	,36**	-,57**	-,04	-	,36**
Δ ugodnost	,10	-,30*	,44**	,42**	-	-,07	-,09	,07	,17	-

Napomena: Korelacije u situacijama bez upozorenja su prikazane iznad, a s upozorenjem ispod glavne dijagonale; Δ= razlika na skali ličnosti između poticanog iskrivljavanja i iskrenog odgovaranja; * $p < ,05$; ** $p < ,01$.

Rezultati prikazani u Tablici 13 nisu u potpunosti u skladu s očekivanjima koja proizlaze iz podjela osobina ličnosti na one iz egoističke i moralističke domene. Prema toj pretpostavci, direktne mjere iskrivljavanja na osobinama iz odgovarajuće domene bi trebale snažnije korelirati međusobno nego s direktnim mjerama iskrivljavanja iz druge domene. Preciznije, korelacije na direktnim mjerama iskrivljavanja između ekstraverzije, neuroticizma i otvorenosti bi trebale biti veće nego njihove korelacije s razlikama na ugodnosti i savjesnosti. Analogno vrijedi za korelacije među direktnim mjerama iskrivljavanja na ugodnosti i savjesnosti. Rezultati ne podržavaju ove pretpostavke. Prvo, kod nekih mjera koje bi trebale biti povezane nisu utvrđene značajne međusobne korelacije. Tako, direktne mjere iskrivljavanja na neuroticizmu i otvorenosti međusobno koreliraju samo u situaciji egoističkog iskrivljavanja uz upozorenje o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora. Nadalje, suprotno očekivanjima, mjere iskrivljavanja na ugodnosti i savjesnosti međusobno ne koreliraju značajno u situaciji egoističkog iskrivljavanja s upozorenjem o mogućnosti detekcije. Drugo, konzistentno se pojavljuju povezanosti koje nisu sukladne pretpostavkama modela o podjeli osobina ličnosti na moralističku i egoističku domenu. Tako, direktna mjera

iskrivljavanja na savjesnosti u svim situacijama korelira s iskrivljavanjem na ekstraverziji i neuroticizmu. Taj bi rezultat mogao biti posljedica činjenice da je savjesnost osobina koja istovremeno ukazuje na moralističko ali i egoističko iskrivljavanje (Galić i Jerneić, 2006, John i Srivastava, 1999). Osim toga, u situaciji moralističkog iskrivljavanja bez upozorenja o mogućnosti detekcije pojavljuje se korelacija iskrivljavanja na ugodnosti s mjerama iskrivljavanja na ekstraverziji i neuroticizmu, a u situaciji moralističkog iskrivljavanja uz upozorenje s promjenom na neuroticizmu i otvorenosti. Takvi rezultati mogu biti posljedica korištenih uputa te odražavaju rezultate prikazane u sklopu analiza koje se odnose na prvi problem.

Korelacije direktnih mjera lažiranja odgovora i skala socijalno poželjnog odgovaranja prikupljene u simuliranim selekcijskim situacijama prikazane su u Tablici 14 za situaciju simuliranog moralističko iskrivljavanja i u Tablici 15 za situaciju simuliranog egoističkog iskrivljavanja.

Tablica 14. Korelacije direktnih mjera iskrivljavanja odgovora i skala socijalno poželjnog odgovaranja u situaciji moralističkog iskrivljavanja

Direktne mjere iskrivljavanja na dimenzijama ličnosti	Bez upozorenja				S upozorenjem			
	UZ	OZ	UD	OD	UZ	OZ	UD	OD
Δ ekstraverzija	,26*	,30**	,32**	,30**	,26*	,16	,28*	,24*
Δ neuroticizam	-,33**	-,24*	-,40**	-,28*	-,37**	-,23*	-,42**	-,43**
Δ otvorenost iskustvima	,09	,25*	,06	,18	,35**	,34**	,31**	,29*
Δ savjesnost	,18	,02	,42**	,38**	,49**	,49**	,57**	,50**
Δ ugodnost	,20	,32**	-,24*	,19	,37**	,35**	,00	,10

Napomena :Δ=razlika na skali ličnosti između poticanog iskrivljavanja i iskrenog odgovaranja; UZ=upravljanje zajedništvom; OZ=osnaživanje zajedništva; UD=upravljanje djelotvornošću; OD= osnaživanje djelotvornosti.
*p<,05; ** p<,01.

Tablica 15. Korelacije direktnih mjera iskrivljavanja odgovora i skala socijalno poželjnog odgovaranja u situaciji egoističkog iskrivljavanja

Direktne mjere iskrivljavanja na dimenzijama ličnosti	Bez upozorenja				S upozorenjem			
	UZ	OZ	UD	OD	UZ	OZ	UD	OD
Δ ekstraverzija	,26*	,28*	,19	,11	,22	,19	,31**	,29**
Δ neuroticizma	-,30**	-,43**	-,34**	-,46**	-,45**	-,38**	-,42**	-,41**
Δ otvorenost iskustvima	,15	,14	-,02	-,07	-,12	,02	-,12	-,14
Δ savjesnost	,20	,19	,18	,28*	,32**	,28**	,41**	,33**
Δ ugodnost	,50**	,44**	-,23*	-,10	,23*	,32**	,16	,14

Napomena: Δ= razlika na skali ličnosti između poticanog iskrivljavanja i iskrenog odgovaranja; UZ=upravljanje zajedništvom; OZ=osnaživanje zajedništva; UD=upravljanje djelotvornošću; OD= osnaživanje djelotvornosti. *p<,05; ** p<,01.

Rezultati korelacijskih analiza prikazanih u tablicama 14 i 15 ne podržavaju naše hipoteze. Naime, struktura utvrđenih povezanosti ukazuje da direktne mjere lažiranja odgovora na upitnicima ličnosti ne koreliraju snažnije sa skalama upravljanja dojmovima u usporedbi sa skalama osnaživanja, niti potvrđuju pretpostavku da skale namjernog socijalno poželjnog odgovaranja koreliraju s razlikama na osobinama ličnosti na očekivan način. Nadalje, utvrđene povezanosti nisu sukladne našim očekivanjima ni u pogledu učinka upozorenja o mogućnosti detekcije iskrivljavanja na korelacije. Naime, u postavljenoj hipotezi, očekivali smo jednake obrasce neovisno o tome jesu li sudionici bili upozoreni na mogućnost detekcije iskrivljavanja odgovora, a dobiveni rezultati pokazuju da se utvrđene korelacije razlikuju ovisno o tome je li postojalo upozorenje.

S obzirom da bi skale upravljanja dojmovima trebale ukazivati na stupanj namjernog iskrivljavanja odgovora u odgovarajućoj sadržajnoj domeni, očekivali smo visoku povezanost direktnih mjera iskrivljavanja i odgovarajućih rezultata na skalama upravljanja. Ako rezultate analiziramo po pojedinim osobinama ličnosti možemo uočiti da obrasci ne slijede podjelu

osobina ličnosti na one iz egoističke i moralističke domene. U egoističkoj domeni, razlike na dimenziji neuroticizma u svim situacijama podjednako koreliraju s obje skale upravljanja dojmovima. Slično vrijedi za razlike na ekstraverziji kod koje značajna korelacija nije utvrđena jedino sa skalom upravljanja zajedništvom u situaciji egoističkog iskrivljavanja s upozorenjem. Razlike na otvorenosti iskustvima koreliraju u situaciji moralističkog iskrivljavanja s upozorenjem sa skalom upravljanja djelotvornošću i sa skalom upravljanja zajedništvom, a sve su preostale korelacije neznačajne.

Što se tiče skala iz moralističke domene, direktna mjera iskrivljavanja na ugodnosti pozitivno korelira sa skalom upravljanja zajedništvom samo u situacijama s upozorenjem, a u situacijama bez upozorenja još i negativno sa skalom upravljanja djelotvornošću. Konačno, razlika na skali savjesnosti u slučaju postojanja upozorenja o mogućnosti iskrivljavanja odgovora korelira s obje skale upravljanja dojmovima. U situacijama bez upozorenja, ova razlika korelira samo s upravljanjem djelotvornošću u situaciji moralističkog iskrivljavanja.

Precjenjivanje vlastitog znanja kao indikator socijalno poželjnog odgovaranja

Prvi korak u sklopu provjere konstruktne valjanosti precjenjivanja vlastitog znanja bio je odrediti sustav bodovanja Upitnika pretjeranih tvrdnji. Paulhus i Petrusic (2002) navode da se pristranost mjerena tehnikom pretjeranih tvrdnji može operacionalizirati na više načina. Vođeni logičkom analizom potencijalnih indikatora, ali i rezultatima psihometrijske analize koju su Paulhus i Petrusic na njima proveli, odlučili smo se za tri različite mjere pristranosti u odgovaranju: proporciju lažnih uzbuna, indeks pristranosti u odgovaranju, i sumu procjena poznatosti na lažnim česticama.

Paulhus i suradnici (2003) kao najjednostavniji način formiranja ukupnih rezultata pristranosti na Upitniku pretjeranih tvrdnji predlažu izračunavanje proporcije lažnih uzbuna. Prema principima teorije detekcije signala, proporcija lažnih uzbuna je omjer lažnih čestica

prepoznatih kao poznatih (tj. procijenjenih ocjenom većom od nule) i ukupnog broja lažnih čestica. Kako bi ova mjera bila neovisna o znanju ispitanika, pri izračunavanju povezanosti lažnih uzbuna s mjerama drugih konstrukata autori sugeriraju parcijaliziranje proporcije pogodaka kao mjere znanja. Pritom se pogotkom smatra svaka procjena veća od nule na postojećim česticama.

Drugi indikator koji predlažu Paulhus i suradnici je indeks pristranosti u odgovaranju. Temelji se na pretpostavci da ispitanici, kad pretjeruju u procjenama poznavanja pojmova, ne rade to samo na lažnim česticama, nego i na postojećim. Autori Upitnika pretjeranih tvrdnji (Paulhus, Harms, Bruce i Lysy, 2001) tvrde da bi se zbog toga indeks pristranosti u odgovaranju trebao izraziti kao zbroj proporcije pogodaka i proporcije lažnih uzbuna. Indeks točnosti (proporcija pogodaka umanjena za proporciju lažnih uzbuna) pripadajuća je mjera znanja te bi njen utjecaj u ispitivanju povezanosti indeksa pristranosti i drugih varijabli trebalo kontrolirati.

Suma procjena poznatosti na lažnim česticama indikator je koji autori Upitnika pretjeranih tvrdnji nisu ranije koristili u istraživanjima. No, on se spominje u radu Randall i Fernandes (1991). Radi se o jednostavnoj linearnoj kombinaciji procjena poznatosti na lažnim česticama. Pritom se zanemaruju procjene ispitanika na postojećim česticama. Drugim riječima, na postojeće čestice gleda se kao na novu skalu ili jednostavno kao na distraktore kojima se pokušava osigurati da ispitanik ne primijeti postojanje lažnih čestica.

Prije provedbe analiza provjerili smo nedostaju li podaci na pojedinim česticama Upitnika pretjeranih tvrdnji. U ukupnom broju sudionika (N=345) bilo je onih kojima su nedostajale neke procjene. Sudionici kojima su nedostajale više od tri procjene (N=6) isključeni su iz obrade, a preostalima su vrijednosti koje nedostaju zamijenjene prosječnim rezultatom u toj varijabli.

U Tablici 16 navedena je deskriptivna statistika za tri korištena indikatora pristranosti odgovaranja te dva indikatora točnosti (proporciju pogodaka i indeks točnosti). Kolmogorov-Smirnovljevim testom utvrđeno je da samo distribucija sume procjena na postojećim česticama ne odstupa značajno od normalne ($Z=0,690$; $p>0,05$). Distribucije indeksa pristranosti, proporcije pogodaka i proporcije lažnih uzbuna negativno su asimetrične, dok je distribucija indeksa točnosti pozitivno asimetrična. No, s obzirom da pokazatelji nakrivljenosti i spljoštenosti ukazuju da odstupanja tih distribucija od normalne nisu velika, u daljnjim analizama koristit ćemo Pearsonove koeficijente korelacije.

Tablica 16. Deskriptivna statistika i interkorelacije korištenih indikatora pristranosti i točnosti odgovaranja (N=339)

Indikator	M	SD	Raspon	Lažne uzbune	Pogoci	Indeks pristranosti	Indeks točnosti
Suma procjena	70,27	29,045	3,0 – 156,0	,83**	,65**	,81**	-,62**
Lažne uzbune	0,71	0,206	0,07 – 1,00		,72**	,96**	-,80**
Pogoci	0,80	0,125	0,38 – 1,00			,89**	-,16**
Indeks pristranosti	1,51	0,309	0,44 – 2,00				-,60**
Indeks točnosti	0,09	0,145	-0,18 – 0,74				

*Napomena: ** $p<,01$*

Tablica 16 također sadrži interkorelacije triju korištenih indikatora pristranosti i dvaju indikatora točnosti u odgovaranju. Interkorelacije indikatora pristranosti vrlo su visoke i kreću se u rasponu od 0,81 (između sume procjena na nepostojećim česticama i indeksa pristranosti u odgovaranju) do 0,96 (između indeksa pristranosti u odgovaranju i proporcije lažnih uzbuna). Proporcija pogodaka pozitivno je povezana s proporcijom lažnih uzbuna ($r=0,72$), što je u skladu s pretpostavkom da ispitanici pretjeruju i u procjenama postojećih pojmova, a ne samo nepostojećih. Time bi se možda mogla objasniti i negativna povezanost proporcije pogodaka s mjerom znanja operacionaliziranom indeksom točnosti ($r=-0,16$). Analogno

visokoj povezanosti proporcije pogodaka i proporcije lažnih uzbuna, dobivena je relativno visoka negativna korelacija indeksa pristranosti i indeksa točnosti ($r=-0,60$). Navedeni nalazi mogu upućivati na to da indeks pristranosti i proporcija lažnih uzbuna nisu čiste mjere pristranosti, stoga bi pri računanju korelacija s vanjskim varijablama trebalo kontrolirati utjecaj znanja.

Kako bismo provjerili konstruktnu valjanost procjenjivanja vlastitog znanja izračunali smo povezanost korištenih indikatora pristranosti Upitnika pretjeranih tvrdnji sa skalama Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja u različitim eksperimentalnim situacijama. Pretpostavka od koje smo krenuli je da će indikatori pristranosti više korelirati sa skalom nesvjesnog egoističkog iskrivljavanja u odnosu na preostale tri skale, neovisno o eksperimentalnoj manipulaciji i motivacijskom kontekstu.

Tablica 17. Korelacije različitih indikatora pristranosti odgovaranja sa skalama Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja u iskrenoj situaciji (N=339)

Indikator pristranosti / Skala CIDR-a	Upravljanje zajedništvom	Oснаživanje zajedništva	Upravljanje djelotvornošću	Oснаživanje djelotvornosti
Suma procjena	,14*	,16**	,21**	,15**
Lažne uzbune	,12*	,10	,21**	,13*
Indeks pristranosti	,12*	,09	,21**	,12*
Lažne uzbune – parcijalizirani pogoci	,07	,10	,13*	,12*
Indeks pristranosti – parcijaliziran indeks točnosti	,08	,04	,14*	,07

*Napomena: ** $p < ,01$; * $p < ,05$*

U Tablici 17 prikazane su korelacije triju korištenih indeksa pristranosti u odgovaranju s rezultatima na skalama CIDR-a primijenjenim na cijelom uzorku u situaciji iskrenog odgovaranja. Izračunate korelacije općenito su vrlo niske, a kreću se u rasponu od 0,09

(između indeksa pristranosti i osnaživanja zajedništva) do 0,21 (između svih indikatora pristranosti pojedinačno i upravljanja djelotvornošću). Sumarni rezultat na nepostojećim česticama jedini je indikator pristranosti koji značajno korelira sa svim skalama CIDR-a. Iako sva tri indikatora pristranosti značajno koreliraju sa skalom osnaživanja djelotvornosti, nešto veći koeficijent korelacije imaju sa skalom upravljanja djelotvornošću. Kada se parcijalizira utjecaj znanja, korelacije indeksa pristranosti i proporcije lažnih uzbuna sa skalama CIDR-a generalno gube na visini, ali i na značajnosti. Proporcija lažnih uzbuna i dalje je nisko, ali značajno povezana s osnaživanjem djelotvornosti ($r=0,12$) dok korelacija s indeksom pristranosti više nije statistički značajna.

Tablica 18. Korelacije različitih indikatora pristranosti odgovaranja sa skalama Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja u situaciji poticanog uljepšavanja odgovora (N=339)

Indikator pristranosti / Skala CIDR-a	Upravljanje zajedništvom	Osnaživanje zajedništva	Upravljanje djelotvornošću	Osnaživanje djelotvornosti
Suma procjena	,13*	,11*	,15**	,18**
Lažne uzbune	,02	,06	,15*	,11
Indeks pristranosti	,00	,04	,14*	,09
Lažne uzbune – parcijalizirani pogoci	,06	,09	,12*	,11*
Indeks pristranosti – parcijaliziran indeks točnosti	-,03	-,02	,06	,02

Napomena: ** $p < ,01$; * $p < ,05$

U Tablici 18 prikazane su korelacije triju indeksa pristranosti sa skalama CIDR-a u situaciji poticanog uljepšavanja odgovora. Sve su korelacije niske i u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja manje ih je statistički značajnih. Najveće korelacije sa svim skalama CIDR-a (0,11–0,18) opet ima suma procjena na nepostojećim česticama. Indeks pristranosti i proporcija lažnih uzbuna statistički značajno koreliraju samo sa skalom upravljanja

djelotvornošću. Kada se parcijalizira indeks točnosti, indeks pristranosti u odgovaranju ne zadržava značajnu povezanost niti s jednom od skala CIDR-a, dok je proporcija lažnih uzbuna značajno povezana sa skalom upravljanja djelotvornošću i sa skalom osnaživanja djelotvornosti. Nalazu da suma procjena, u usporedbi s preostala dva indikatora pristranosti, u većoj mjeri korelira sa skalama CIDR-a svakako doprinosi činjenica da distribucija tog indikatora najviše nalikuje normalnoj te da ima najveći varijabilitet.

U Tablici 19 prikazani su koeficijenti korelacije triju korištenih indeksa pristranosti u odgovaranju i skala CIDR-a, kada se uzorak podijeli s obzirom na to je li postojalo upozorenje o mogućnosti detekcije socijalno poželjnog odgovaranja u situaciji iskrenog odgovaranja. Zbog smanjenja veličine uzorka, smanjen je i broj statistički značajnih koeficijenata u odnosu na one izračunate na cijelom uzorku. U situaciji iskrenog odgovaranja bez upozorenja suma procjene poznatosti na nepostojećim česticama najviše korelira sa skalom osnaživanja zajedništva ($r=0,24$), dok proporcija lažnih uzbuna i indeks pristranosti u odgovaranju najveću povezanost pokazuju s upravljanjem djelotvornošću ($r=0,21$ za oba indikatora). U situaciji s upozorenjem sva tri indikatora najviše koreliraju sa skalom upravljanja djelotvornošću ($r=0,18-0,21$). Kad se kontrolira utjecaj znanja, indeks pristranosti ne korelira značajno sa skalama CIDR-a niti u jednoj situaciji, dok proporcija lažnih uzbuna korelira značajno samo s osnaživanjem djelotvornosti u situaciji bez upozorenja ($r=0,19$). S izuzetkom tog nalaza, sklop korelacija u Tablici 19 nije u skladu s pretpostavkama modela niti se može uočiti neka pravilnost između situacija različitih s obzirom na upozorenje o mogućnosti detekcije iskrivljavanja odgovora.

Tablica 19. Korelacije različitih indikatora pristranosti sa skalama CIDR-a s obzirom na postojanje upozorenja u situaciji iskrenog odgovaranja

Indikator pristranosti / Skala CIDR-a	Upravljanje zajedništvom		Osnaživanje zajedništva		Upravljanje djelotvornošću		Osnaživanje djelotvornosti	
	Bez upozorenja (N=161)	S upozorenjem (N=169)	Bez upozorenja (N=161)	S upozorenjem (N=168)	Bez upozorenja (N=161)	S upozorenjem (N=167)	Bez upozorenja (N=162)	S upozorenjem (N=168)
Suma procjena	,12	,14	,24**	,05	,23**	,18*	,19*	,10
Lažne uzbune	,05	,16*	,13	,05	,21**	,21**	,15	,12
Indeks pristranosti	,05	,17*	,11	,05	,21**	,21**	,12	,12
Lažne uzbune – parcijalizirani pogoci	,06	,06	,14	,05	,14	,13	,19*	,08
Indeks pristranosti – parcijaliziran indeks točnosti	,01	,15	,05	,03	,12	,15	,05	,08

Napomena: ** $p < ,01$; * $p < ,05$

Korelacije triju indikatora pristranosti i skala CIDR-a s obzirom na postojanje upozorenja o mogućnosti postojanja upozorenja detekcije socijalno poželjnog odgovaranja u situaciji poticanog uljepšavanja odgovora prikazane su u Tablici 20. Situacija poticanog uljepšavanja odgovora polučila je još niže koeficijente korelacije u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja. Sa skalama CIDR-a značajno je povezana samo suma procjena poznatosti na nepostojećim česticama, i to u situaciji s upozorenjem. U skladu s pretpostavkom postavljenom na temelju Paulhusovog dvo-razinskog modela, suma procjena najviše je povezana sa skalom osnaživanja djelotvornosti ($r=0,20$). No, pritom valja imati na umu da je taj indikator praktički u istoj mjeri povezan sa skalom upravljanja djelotvornosti ($r=0,17$), ali i to da dobiveni koeficijenti, premda dostižu razinu značajnosti od 5%, upućuju na nisku povezanost konstrukata precjenjivanja vlastitog znanja i socijalno poželjnog odgovaranja.

Tablica 20. Korelacije različitih indikatora pristranosti sa skalama CIDR-a s obzirom na postojanje upozorenja u situaciji poticanog uljepšavanja odgovora

Indikator pristranosti / Skala CIDR-a	Upravljanje zajedništvom		Osnaživanje zajedništva		Upravljanje djelotvornošću		Osnaživanje djelotvornosti	
	Bez upozorenja (N=159)	S upozorenjem (N=159)	Bez upozorenja (N=159)	S upozorenjem (N=162)	Bez upozorenja (N=157)	S upozorenjem (N=159)	Bez upozorenja (N=156)	S upozorenjem (N=158)
Suma procjena	,12	,11	,07	,13	,12	,17*	,14	,20*
Lažne uzbune	-,06	,06	-,05	,13	,13	,14	,04	,13
Indeks pristranosti	-,06	,04	-,05	,11	,12	,14	,02	,12
Lažne uzbune – parcijalizirani pogoci	-,04	,09	-,02	,14	,12	,10	,07	,11
Indeks pristranosti – parcijaliziran indeks točnosti	-,04	-,02	-,03	,00	,05	,07	-,02	,06

Napomena: ** $p < ,01$; * $p < ,05$

U Tablici 21 prikazani su koeficijenti korelacije triju korištenih indeksa pristranosti u odgovaranju te skala CIDR-a u situaciji poticanog uljepšavanja odgovora, kada se uzorak podijeli s obzirom na vrstu upute o iskrivljavanju (egoističko nasuprot moralističkom). U situaciji egoističkog iskrivljavanja sve su povezanosti između korištenih indikatora pristranosti i skala CIDR-a nulte. U situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja suma procjena poznatosti na nepostojećim česticama i proporcija lažnih uzbuna značajno koreliraju sa skalama djelotvornosti. Pritom oba indikatora neznatno više koreliraju sa skalom osnaživanja u odnosu na skalu upravljanja djelotvornošću ($r=0,24$ u odnosu na $0,19$ za sumu procjena poznatosti na nepostojećim česticama; $r=0,20$ u odnosu na $0,19$ za proporciju lažnih uzbuna). Indeks pristranosti ne korelira značajno niti s jednom skalom CIDR-a, čak ni kad se kontrolira za indeks točnosti. Kad se iz povezanosti proporcije lažnih uzbuna i skala CIDR-a otkloni utjecaj proporcije pogodaka, dobivaju se dosad najveći koeficijenti korelacije između

pojednog indikatora pristranosti i pojedine skale CIDR-a ($r=0,28$ s upravljanjem djelotvornošću i $r=0,26$ s osnaživanjem djelotvornosti).

Ukoliko se uzorak u isto vrijeme podijeli i s obzirom na vrstu upute o iskrivljavanju (egoističko nasuprot moralističkom) i s obzirom na postojanje upozorenja o mogućnosti detekcije, korelacije svih indeksa pristranosti i svih skala CIDR-a postaju statistički neznačajne. Ukupno uzevši, rezultati korelacijskih analiza u okviru trećeg problema nisu potkrijepili naše pretpostavke o povezanosti indikatora pristranosti i osnaživanja djelotvornosti. Obrasci dobivenih statistički značajnih povezanosti u različitim situacijama ne podržavaju Paulhusov model niti upućuju na neko drugo prihvatljivo objašnjenje.

Tablica 21. Korelacije različitih indikatora pristranosti odgovaranja sa skalama CIDR-a s obzirom na vrstu upute za poticano uljepšavanje

Indikator pristranosti / Skala CIDR-a	Upravljanje zajedništvom		Osnaživanje zajedništva		Upravljanje djelotvornošću		Osnaživanje djelotvornosti	
	Egoističko (N=166)	Moralističko (N=152)	Egoističko (N=165)	Moralističko (N=156)	Egoističko (N=164)	Moralističko (N=152)	Egoističko (N=163)	Moralističko (N=151)
Suma procjena	,14	,14	,14	,10	,09	,19*	,12	,24**
Lažne uzbune	-,03	,09	,01	,12	,08	,19*	,01	,20*
Indeks pristranosti	-,04	,07	-,02	,11	,12	,13	,02	,13
Lažne uzbune – parcijalizirani pogoci	,01	,13	,07	,11	-,05	,28**	-,05	,26**
Indeks pristranosti – parcijaliziran indeks točnosti	-,04	-,01	-,05	,02	,15	-,04	,06	-,03

Napomena: ** $p < ,01$; * $p < ,05$

RASPRAVA

Ovim istraživanjem željeli smo provjeriti pretpostavke Paulhusovog dvorazinskog modela socijalno poželjnog odgovaranja koji na procesnoj razini zahvaća svjesno upravljanje dojmovima i nesvjesno samoosnaživanje, a na sadržajnoj razini egoističko i moralističko iskrivljavanje. Prema ovom modelu, u situaciji iskrenog odgovaranja djeluju procesi nesvjesnog osnaživanja, dok u situaciji motivirane javne prezentacije djeluju procesi svjesnog upravljanja dojmovima. Ovi procesi više su egoistički ili moralistički, ovisno o važnosti koju pojedinac pridaje vrijednostima djelotvornosti i zajedništva te o motivacijskom kontekstu. Provjeru modela proveli smo korištenjem različitih indikatora socijalno poželjnog odgovaranja. U sklopu **prvog problema** korišteni indikatori bili su rezultati na skalama socijalne poželjnosti i ličnosti u tri motivacijske situacije: situaciji iskrenog odgovaranja, egoističkog iskrivljavanja i moralističkog iskrivljavanja.

Skale socijalno poželjnog odgovaranja

Sukladno pretpostavkama modela, rezultati na skalama upravljanja dojmovima bili su veći u situacijama poticanog iskrivljavanja odgovora u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja. Pritom su, u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja, na skali upravljanja zajedništvom više rezultate ispitanici postizali u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja (privlačno studentsko putovanje) nego u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja (privlačna stipendija), prikazujući se osobama koje odlikuje slaganje s drugima, izbjegavanje sukoba i spremnost na suradnju. S druge strane, na skali upravljanja djelotvornošću zabilježene su podjednake promjene i u situaciji poticanog moralističkog i u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja odgovora. Budući da u potonjem slučaju promjene na skali upravljanja djelotvornošću nisu bile izraženije u situaciji egoističkog iskrivljavanja, dobiveni rezultati nisu posve u skladu s pretpostavkama Paulhusovog modela na sadržajnoj razini.

Podrška modelu izostala je i na procesnoj razini. Suprotno polaznim pretpostavkama, rezultati na skalama osnaživanja bili su veći u situacijama iskrivljavanja odgovora nego u situaciji iskrenog odgovaranja. Ukoliko pogledamo čestice ovih dviju skala, možemo vidjeti da se čestice na skalama osnaživanja djelotvornosti odnose na pretjeran osjećaj kontrole i povjerenja u vlastite sposobnosti mišljenja, dok skala osnaživanja zajedništva uključuje tvrdnje koje se odnose na negiranje nepoželjnih misli i impulsa. Čini se da su ispitanici koji su se natjecali za stipendiju, odnosno privlačno studentsko putovanje, navedene karakteristike prepoznali kao socijalno poželjne u tim situacijama i namjerno iskrivili svoje odgovore u odgovarajućem smjeru. Ovakav nalaz nije u potpunosti neočekivan. Pauls i Crost (2004) su u svom istraživanju pokazali da ispitanici mogu iskrivljavati odgovore na skali osnaživanja djelotvornosti ukoliko su upućeni da se prikažu što samopouzdanijom i kompetentnijom osobom. Nadalje, Paulhus i Reid (1991) su utvrdili da sudionici na česticama skale osnaživanja zajedništva svjesno iskrivljavaju odgovore, a ne samozavaravaju se jer se sadržaj ovih čestica odnosi na socijalno osjetljive teme (npr. veselje zbog tuđe pogreške, seksualne fantazije i sl.).

Općenito gledajući, naši nalazi su slični onima koje su dobili Galić i suradnici (2009) u svom istraživanju uspoređujući rezultate na skalama Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja u tri situacije – situaciji iskrenog odgovaranja, egoističkog iskrivljavanja (zamišljena selekcija za menadžera) i moralističkog iskrivljavanja (zamišljena selekcija za učitelja). Njihovi rezultati pružili su potporu modelu na sadržajnoj razini – ovisno o karakteristikama situacije u kojoj su se nalazili, sudionici su naglašavali različite osobine. Kada su se predstavljali idealnim kandidatima za menadžera, ispitanici su davali veće procjene na skalama egoističkog iskrivljavanja, ističući svoj socijalni i intelektualni status. Obrnuto, kada su se prikazivali idealnim kandidatom za učitelja, sudionici su imali veće procjene na skalama moralističkog iskrivljavanja jer su se prikazivali savjesnom i ugodnom

osobom. Međutim, ni njihovo istraživanje nije pružilo potporu modelu na procesnoj razini – u obje situacije iskrivljavanja utvrđene su podjednake promjene i na skalama koje bi trebale mjeriti nesvjesne i na skalama namijenjenim mjerenju svjesnih aspekata socijalno poželjnog odgovaranja.

Jedno od mogućih objašnjenja dobivenih rezultata jest neadekvatna operacionalizacija modela korištenim upitnikom, pri čemu se to u prvom redu odnosi na skale koje su namijenjene mjerenju nesvjesnih komponenti socijalno poželjnog odgovaranja. Naime, postavlja se pitanje je li uopće moguće nesvjesno iskrivljavanje mjeriti upitnicima, odnosno, ne zahvaćaju li čestice namijenjene mjerenju nesvjesnog iskrivljavanju nužno i svjesnu komponentu iskrivljavanja odgovora. S obzirom da kod svih čestica u upitniku postoji jasan konsenzus oko toga koji je od odgovora socijalno poželjan, očito je da su ispitanici sposobni svjesno procijeniti socijalnu poželjnost pojedine čestice. Ako im se zada uputa da iskrivljavaju svoje odgovore u poželjnom smjeru, nema razloga pretpostaviti da će iskrivljavati odgovore samo na jednoj skupini čestica, a ne na svima. Stoga možemo pretpostaviti da skale namijenjene mjerenju nesvjesnog iskrivljavanja dobrim dijelom zahvaćaju i svjesno iskrivljavanje, te da je ono odgovorno za to da se rezultati na njima mijenjaju u skladu s uputom, kao i kod skala kojima se mjeri svjesno upravljanje dojmovima.

Što se pak tiče efekta upozorenja, na svim skalama, osim upravljanja djelotvornošću, ispitanici su postizali niže rezultate u situaciji kada je postojalo upozorenje o mogućnosti detekcije iskrivljavanja, nego kada je to upozorenje izostalo. Međutim, ovaj efekt upozorenja pokazao se podjednakim i za situaciju iskrenog odgovaranja i za situaciju iskrivljavanja odgovora, što je vidljivo iz neznačajnih interakcija situacije ispunjavanja upitnika i upozorenja. Ovakav nalaz nije u skladu s našim očekivanjima utemeljenim na rezultatima meta-analiza koje su pokazale da je upozorenje o mogućnosti detekcije efikasna metoda za reduciranje iskrivljavanja odgovora (Rothstein i Goffin, 2000; Dwight i Donovan, 2003).

Ipak, u ove meta-analize redom su bila uključena istraživanja u kojima su korištene skale ličnosti a ne socijalne poželjnosti, pa stoga možda nije bilo ni sasvim opravdano pretpostaviti da će se utjecaj upozorenja na sukladan način odraziti i na iskrivljavanje odgovora na skalama Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja.

Skale ličnosti

Drugi korišteni indikator u okviru prvog problema odnosio se na rezultate na skalama pet faktora ličnosti u različitim situacijama primjene upitnika. Na temelju Paulhusovog dvo-razinskog modela, koji postulira da se egoistička pristranost očituje u isticanju vlastite ekstravertiranosti, emocionalne stabilnosti i otvorenosti novim iskustvima, pretpostavili smo da će, u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja, na skalama ekstraverzije, neuroticizma i otvorenosti iskustvima biti zabilježene veće promjene u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja u usporedbi s promjenama u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja. Budući da moralistička pristranost uključuje pretjerivanje u vlastitoj ugodnosti i savjesnosti, očekivali smo da će na istoimenim skalama rezultati više porasti u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja u odnosu na porast u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja. Nadalje, oslanjajući se na rezultate prethodnih istraživanja (npr. Dwight i Donovan, 2003) i ovdje smo očekivali da će upozorenje o mogućnosti detekcije lažiranja odgovora smanjiti socijalno poželjno odgovaranje u simuliranim selekcijskim situacijama.

U rezultatima provedenih zavisno-nezavisnih analiza varijanci, u kojima je ispitan učinak situacije (iskreno/poticano iskrivljavanje), davanja upozorenja (dano/nije dano) i vrste poticanog iskrivljavanja (egoističko/moralističko) na svaku od pet skala ličnosti, možemo izdvojiti neke opće nalaze. Očekivano, glavni efekt motivacijske situacije pokazao se značajnim za sve skale ličnosti. Uputa za poticanje uljepšavanja odgovora povećala je rezultate ispitanika na skalama ekstraverzije, otvorenosti, savjesnosti i ugodnosti, a smanjila

rezultate na skali neuroticizma, u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja. Ovaj nalaz potvrđuje spoznaje prethodnih istraživanja da ispitanici, kada su za to motivirani, mogu lažirati svoje rezultate na upitnicima ličnosti (npr. Rothstein i Goffin, 2006).

Pretpostavka da će uputa za egoističko iskrivljavanje više djelovati na skale ekstraverzije, neuroticizma i otvorenosti iskustvima, a uputa za moralističko iskrivljavanje na skale savjesnosti i ugodnosti provjerena je preko interakcije situacije i vrste upute. Pretpostavka je potvrđena samo za skalu ugodnosti, na kojoj je lažiranje odgovora bilo izraženije u situaciji uputom potaknutog moralističkog iskrivljavanja nego u situaciji potaknutog egoističkog iskrivljavanja. Suprotno pretpostavkama Paulhusovog modela, lažiranje odgovora u situaciji moralističkog iskrivljavanja bilo je izraženije i na dvije dimenzije koje se vežu uz egoističku pristranost, ekstraverziju i otvorenost, dok na rezultate ispitanika na savjesnosti i neuroticizmu vrsta poticanog iskrivljavanja uopće nije imala efekta.

Nalaz da se skale ekstraverzije i otvorenosti iskustvima ponašaju suprotno pretpostavkama Paulhusovog modela, potaknuo nas je na dublju, facetnu analizu rezultata na te dvije skale. Naime, dimenzije ličnosti petfaktorskog modela predstavljaju široke konstrukte koje je moguće povezati s oba oblika iskrivljavanja. Na primjer, dok je iz domene ekstraverzije facete *asertivnost*, *traženje uzbuđenja* i *razina aktivnosti* moguće povezati s egoističkom domenom, neki autori (npr. Depue i Collins, 1999) *sklonost prijateljstvu*, *društvenost* i *vedrinu* povezuju s moralističkom domenom. Slično vrijedi i za otvorenost iskustvima čije facete *maštu*, *emocionalnost*, *umjetničke interese* i *liberalizam* Wiggins i Trapnell (1996) povezuju s moralističkim iskrivljavanjem.

Analizom varijance na razini faceta utvrđeno je da su rezultati na tri od ukupno šest faceta ekstraverzije, *sklonosti prijateljstvu*, *društvenosti* i *vedrini*, viši u situaciji moralističkog iskrivljavanja. Kad se uzme u obzir da je uputom za moralističko iskrivljavanje naglašeno da se traži „osoba koju odlikuje slaganje s drugima, izbjegavanje sukoba i suradnja“ takav nalaz

je zapravo logičan. Na faceti *asertivnosti* nije dobivena razlika između rezultata ispitanika potaknutih sadržajno različitom uputom za iskrivljavanje odgovora, a na faceti *traženja uzbuđenja* ispitanici čak smanjuju svoje odgovore u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja. *Razina aktivnosti* stoga je jedina faceta ekstraverzije na kojoj su rezultati ispitanika viši u situaciji egoističkog u usporedbi s moralističkim iskrivljavanjem. Što se pak tiče faceta otvorenosti iskustvima, u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja, rezultati na *intelektu, sklonosti pustolovinama, umjetničkim interesima i liberalizmu* više su promijenjeni kod poticanog moralističkog iskrivljavanja, a rezultati na *mašti i emocionalnosti* kod poticanog egoističkog iskrivljavanja. Međutim, rezultati na *mašti i emocionalnosti* u situaciji iskrivljavanja niži su u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja, što znači da je rezultat ispitanika na svim facetama otvorenosti iskustvima zapravo viši kod moralističkog iskrivljavanja nego kod egoističkog iskrivljavanja.

S obzirom da su skale ekstraverzije i otvorenosti iskustvima u prethodnim istraživanjima (npr. Galić i suradnici, 2009; Pauls i Crost, 2005) pokazivale očekivani obrazac promjena, moguće objašnjenje neočekivanih rezultata je da se uputama za poticanje određene vrste pristranosti u ovom istraživanju nije jednoznačno uspjela potaknuti egoistička odnosno moralistička pristranost. Točnije, moguće je da je uputa u simuliranoj situaciji selekcije za privlačno studentsko putovanje potaknula ispitanike da se prikažu ne samo iznimno moralnima, nego i djelotvornima.

Na sličan način mogao bi se objasniti i izostanak značajnih interakcija situacije i vrste upute na dimenzijama savjesnosti i neuroticizma. Kao u našem, i u prethodnim istraživanjima (Rothstein i Goffin, 2006) iskrivljavanje odgovora u realnim i simuliranim selekcijskim situacijama najveće je upravo na ove dvije dimenzije, neovisno o motivacijskom kontekstu. Drugim riječima, svjesni toga da su savjesnost i emocionalna stabilnost visoko poželjne osobine, sudionici na ove dvije dimenzije nekritički uljepšavaju svoje odgovore u obje

situacije. Takvom objašnjenju u prilog idu i rezultati meta-analiza u području ličnosti i radnog ponašanja (npr. Barrick, Mount i Judge, 2001) koje pokazuju da su savjesnost i emocionalna stabilnost, za razliku od ostalih dimenzija ličnosti, valjani prediktori praktički u svim selekcijskim situacijama.

Pretpostavka o učinkovitosti upozorenja također je dobila tek djelomičnu potporu. Promatrajući sve motivacijske situacije zajedno, dobiveni rezultati upućuju na to da nema razlike između odgovora na skalama ličnosti koje su dali upozoreni ispitanici od odgovora ispitanika koji upozorenje nisu primili, što nije u skladu s našom hipotezom. No, mnogo važnije za postavljenu hipotezu su interakcije situacije i upozorenja koje nam govore kakav je efekt upozorenja u situaciji potaknutog iskrivljavanja odgovora u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja. Značajne interakcije na skalama otvorenosti i neuroticizma pokazuju da je efekt uputom potaknutog iskrivljavanja nešto manji kod upozorenih ispitanika. Budući da se na skalama ekstraverzije i savjesnosti isti se nalaz dobiva uz nešto veći stupanj rizika ($p < 0,10$), čini se da upozorenje smanjuje stupanj iskrivljavanja odgovora na upitniku ličnosti u situacijama u kojima su ispitanici motivirani uljepšati svoje odgovore, iako je njegov učinak slab.

Sukladnost mjera socijalno poželjnog odgovaranja

U sklopu drugog problema nastojali smo ispitati sukladnost iskrivljavanja odgovora na upitnicima ličnosti s mjerama socijalno poželjnog odgovaranja u situacijama iskrivljavanja. Konkretno, htjeli smo utvrditi možemo li lažiranje odgovora na upitnicima ličnosti mjeriti skalama upravljanja dojmovima iz Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja (Paulhus, 2006). Ukoliko je prikazani teorijski model točan, promjene na skalama upitnika ličnosti između situacija poticanog iskrivljavanja i iskrenog odgovaranja trebale bi biti snažno povezane s rezultatima na skalama upravljanja dojmovima u situaciji iskrivljavanja odgovora.

Pri tome, promjene na pojedinim osobinama ličnosti trebale bi korelirati sa skalama upravljanja dojmovima iz odgovarajuće sadržajne domene, a struktura i visina korelacija trebale bi biti nezavisne o situaciji mjerenja (poticano egoističko i moralističko iskrivljavanje; sa i bez upozorenja).

Suprotno navedenim pretpostavkama, u korelacijskim analizama utvrđeni koeficijenti korelacija su niski, podjednaki za skale osnaživanja i skale upravljanja dojmovima te se razlikuju ovisno o motivacijskom kontekstu. Ti nalazi upućuju da promjene u odgovorima na skalama upitnika ličnosti između različitih motivacijskih situacija nisu sukladne stupnju iskrivljavanja odgovora izmjenom skalama upravljanja dojmovima. Prema tome, rezultati našeg istraživanja upućuju da skale upravljanja djelotvornošću i upravljanja zajedništvom nisu dobre mjere namjernog socijalno poželjnog odgovaranja.

Glavni razlog za dobivene rezultate vjerojatno proizlazi iz manjkavosti Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja odnosno modela čiju operacionalizaciju on predstavlja. Prema Paulhusovom modelu (2002), svaka od četiri skale CIDR-a trebala bi biti namijenjena mjerenju zasebnog konstrukta. Relativno visoke korelacije među skalama socijalno poželjnog odgovaranja utvrđene u našem istraživanju dovode u pitanje ovu pretpostavku i to prvenstveno u pogledu opravdanosti razlikovanja svjesnog i nesvjesnog socijalno poželjnog odgovaranja. Naime, visoka povezanost skale upravljanja djelotvornošću i skale osnaživanja djelotvornosti te visoka povezanost skale upravljanja zajedništvom sa skalom osnaživanja zajedništva upućuje na to da ovi parovi skala u velikoj mjeri zahvaćaju isti konstrukt. Identičan nalaz utvrđen je i u nekim ranijim istraživanjima (Lönnquist i sur., 2007; Galić i sur., 2009) i ne ide u prilog pretpostavci o razlikovanju socijalno poželjnog odgovaranja na procesnoj razini.

Dobiveni nalaz može se objasniti barem na dva načina. Prema prvom objašnjenju, korištene upitničke mjere predstavljaju manjkavu operacionalizaciju modela socijalno

poželjnog odgovaranja te bi naše rezultate trebalo provjeriti s poboljšanim instrumentima i u drugim motivacijskim situacijama (npr. stvarnim selekcijskim uvjetima). Prema drugom objašnjenju, možda upitničkim mjerama socijalno poželjnog odgovaranja uopće nije moguće izmjeriti namjerno iskrivljavanje odgovora neovisno od nesvjesnog socijalno poželjnog odgovaranja i karakteristika ličnosti ispitanika. Ovu pretpostavku potrebno je provjeriti alternativnim, neupitičkim operacionalizacijama svjesnih i nesvjesnih komponenti socijalno poželjnog odgovaranja.

U skladu s navedenim, prije svega preporučujemo pažljivo psihometrijsko analiziranje čestica skala CIDR-a kako bi se eventualno dobio instrument kojim se može na adekvatan način izmjeriti namjerno socijalno poželjno odgovaranje. Za tako poboljšane skale može se očekivati da budu snažnije povezane s direktnim mjerama lažiranja odgovora na upitnicima ličnosti. Ukoliko skale nije moguće poboljšati, trebalo bi pokušati s alternativnim operacionalizacijama komponenti Paulhusovog modela, odnosno u konačnici revidirati postavljeni model.

Utvrđene povezanosti direktnih mjera iskrivljavanja odgovora na upitnicima ličnosti sa skalama socijalno poželjnog odgovaranja nisu u skladu niti s pretpostavkama modela o egoističkom i moralističkom iskrivljavanju. Osim razlika na dimenziji ugodnosti koja pokazuje konzistentnu vezu sa skalama koje bi trebale upućivati na moralističko iskrivljavanje odgovora, preostale direktne mjere iskrivljavanja odgovora podjednako su povezane s mjerama socijalno poželjnog odgovaranja iz obje sadržajne domene. Razlog tome može biti dvojak.

Prvo, povezanost direktnih mjera iskrivljavanja na upitniku ličnosti između različitih situacija dijelom može biti posljedica uputa korištenih u simuliranim selekcijskim situacijama, odnosno činjenice da dva oblika iskrivljavanja nisu međusobno isključiva. Drugim riječima, naše su simulirane selekcijske situacije istovremeno poticale i moralističko i egoističko

iskrivljavanje a, budući da su se simultano pojavili, korelacija među indikatorima egoističkog i moralističkog iskrivljavanja je pozitivna. Primjerice, takvo objašnjenje vrijedi za osobinu neuroticizma koja u svim situacijama značajno i pozitivno korelira sa skalama socijalno poželjnog odgovaranja što upućuje da su se sudionici, bez obzira na vrstu upute, u svim situacijama željeli prikazati emocionalno stabilnima.

Drugo, premda teorijski model ekstraverziju, neuroticizam i otvorenost iskustvima svrstava u egoističku a ugodnost i savjesnost u moralističku domenu, radi se o složenim konstruktima koje je moguće povezati s oba oblika iskrivljavanja. Tako neke facete savjesnosti kao što su *postignuće* i *kompetentnost* možemo povezati s egoističkim iskrivljavanjem, dok s druge strane faceta *samokontrole* upućuje na moralističko iskrivljavanje (Galić i Jerneić, 2006). Slično vrijedi i za facete ekstraverzije i otvorenosti iskustvima (Deupue i Collins, 1999; Wiggins i Trapnell, 1996), kao što smo već objasnili u ranijoj raspravi.

Konačno, valja prokomentirati i utjecaj upozorenja o mogućnosti iskrivljavanja odgovora na sukladnost skala socijalno poželjnog odgovaranja i direktnih mjera iskrivljavanja odgovora. Neke od utvrđenih povezanosti se povećavaju, druge smanjuju, a treće ostaju jednake u situaciji s upozorenjem. Pri tome, smjer promjene ovisi o sadržaju upute za poticanjem iskrivljavanja kao i proučavanoj osobini ličnosti. S obzirom na ovakvu složenost dobivenih nalaza potrebna su daljnja istraživanja koja će se baviti proučavanjem učinka upozorenja na sukladnost skala socijalno poželjnog odgovaranja i izravnih mjera iskrivljavanja na upitniku ličnosti.

Precjenjivanje vlastitog znanja kao indikator socijalno poželjnog odgovaranja

Treći i posljednji problem našeg istraživanja bio je provjeriti konstruktnu valjanost precjenjivanja vlastitog znanja kao mjere osnaživanja djelotvornosti u sklopu Paulhusovog

dvorazinskog modela socijalno poželjnog odgovaranja. U skladu s nalazima Paulhusa i sur. (2003) pretpostavili smo da će indikatori pristranosti u precjenjivanju vlastitog znanja mjereni Upitnikom pretjeranih tvrdnji u većoj mjeri korelirati s rezultatima na skali osnaživanja djelotvornosti nego s rezultatima na preostale tri skale Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja. Kako se radi o nesvjesnoj tendenciji egoističkog iskrivljavanja, motivacijski kontekst i manipulacija uputom ne bi trebali imati utjecaja na veličinu te povezanosti.

Rezultati korelacijskih analiza nisu, međutim, potvrdili naše pretpostavke. U korelacijskoj matrici indikatora pristranosti i skala CIDR-a ne prepoznaje se stabilan obrazac u različitim situacijama. Svi koeficijenti korelacije generalno su niski i postotak zajedničke varijance koji pojedini indikator pristranosti dijeli s pojedinom skalom CIDR-a ne prelazi 8%. Hipoteza da će indikatori pristranosti biti najviše povezani sa skalom osnaživanja djelotvornosti niti u jednom se motivacijskom kontekstu nije potvrdila kad je korišten indikator kojeg predlažu Paulhus i suradnici – indeks pristranosti u odgovaranju. U rijetkim slučajevima u kojima su preostala dva indikatora, proporcija lažnih uzbuna i suma procjena na nepostojećim česticama, u većoj mjeri korelirala sa skalom osnaživanja djelotvornosti u odnosu na ostale skale CIDR-a, koeficijent korelacije bio je vrlo nizak i tek nešto veći od korelacija s ostalim skalama. Osim toga, u najvećem broju slučajeva indikatori pristranosti najviše su korelirali sa skalom upravljanja djelotvornošću, a ne sa skalom osnaživanja djelotvornosti. Kako su istovremeno, kroz različite situacije, korelacije sa skalama zajedništva bile manje nego one sa skalama djelotvornosti, dobiveni rezultati sugeriraju da konstrukt pretjerivanja u znanju spada u egoističku domenu ali izgleda više mjeri svjesnu nego nesvjesnu tendenciju ispitanika da se prikaže u bolje svjetlu. Potonju interpretaciju potkrepljuje i nalaz Paulhusa i sur. (2003) da se indeksi pristranosti povećavaju u situacijama kad postoji motivacija za iskrivljavanjem odgovora odnosno veća potreba za samozaštitom.

Konačno, u prilog odbacivanju hipoteze da se indikatorima pristranosti i skalom osnaživanja djelotvornosti zahvaća isti konstrukt idu i koeficijenti korelacije skale osnaživanja djelotvornosti s ostalim skalama CIDR-a (0,38–0,55 u iskrenoj i 0,46–0,70 u situaciji poticanog uljepšavanja), koji su znatno veći od koeficijenata korelacije koje skala ima s indikatorima pristranosti. Ako su skala osnaživanja djelotvornosti i indeksi pristranosti mjere istog konstrukta, onda bi njihove interkorelacije trebale biti veće od korelacija s vanjskim varijablama.

Premda je temeljni nalaz našeg istraživanja u suprotnosti s onim kojeg su dobili Paulhus i sur. (2003), u oba istraživanja korelacije indeksa pristranosti i različitih mjera osnaživanja djelotvornosti su niske, preniske da bi se moglo ustvrditi kako se tehnikom pretjeranih tvrdnji može adekvatno mjeriti nesvjesna komponenta egoističkog socijalno poželjnog odgovaranja. Na primjer, korelacije koje su dobili Paulhus i suradnici između indeksa pristranosti mjenog tehnikom pretjeranih tvrdnji i različitih mjera osnaživanja djelotvornosti kreću se u rasponu od 0,22 do 0,35, dok u nekim drugim istraživanjima korelacije nisu bile značajne ili su bile čak suprotnog smjera (npr. Mesmer-Magnus, Viswesvaran, Deshpande i Joseph, 2006).

Uzroci tako niskih i nepostojanih korelacija vjerojatno su različiti i mogu se razmatrati na konceptualnoj razini i na razini operacionalizacije konstrukta. Na konceptualnoj razini to je pitanje koliko se dobro preklapaju konstrukti precjenjivanja vlastitog znanja i osnaživanja djelotvornosti. U tom smislu precjenjivanje vlastitog znanja je uži konstrukt od osnaživanja djelotvornosti jer je sadržajno ograničen na domenu znanja. Osnaživanje djelotvornosti je širi konstrukt koji se odnosi i na socijalnu i na intelektualnu kompetentnost pa je domena znanja samo njegov manji dio. Dakako, to je onda moglo utjecati i na visinu korelacija s različitim operacionalno definiranim mjerama osnaživanja djelotvornosti, kao što je to u našem istraživanju skala osnaživanja djelotvornosti u CIDR-u.

Na razini operacionalizacije konstrukta problem je dvostruke naravi. S jedne strane, to je pitanje kako je operacionalizirano precjenjivanje vlastitog znanja, a s druge strane kako je operacionalizirano osnaživanje djelotvornosti. Kao što smo vidjeli iz rezultata ovog istraživanja i prethodno provedene rasprave, skale Sveobuhvatnog inventara socijalno poželjnog odgovaranja koje bi trebale mjeriti pojedine komponente predviđene Paulhusovim modelom ne pokazuju očekivani obrazac povezanosti s direktnim mjerama iskrivljavanja odgovora na skalama ličnosti. Povrh toga, međusobne korelacije skala su visoke, osobito unutar egoističke i moralističke domene što ograničava razlikovanje svjesnih i nesvjesnih procesa socijalno poželjnog odgovaranja, a time i preciznije određenje konvergentne i divergentne valjanosti indeksa pristranosti dobivenih tehnikom pretjeranih tvrdnji.

Uz navedene nedostatke mjerenja socijalno poželjnog odgovaranja CIDR-om, moguće je da i precjenjivanje vlastitog znanja nije adekvatno izmjereno Upitnikom pretjeranih tvrdnji. Naime, format odgovaranja na čestice upitnika u obliku Likertove skale s više stupnjeva, u kombinaciji s uputom da trebaju procijeniti vlastitu upoznatost s navedenim pojmovima, sudionici istraživanja mogli su shvatiti barem na dva načina: da trebaju procijeniti koliko znaju o nekom pojmu ili da trebaju izraziti sigurnost da pojam postoji. Prema tome, različit rezultat na upitniku može biti posljedica različitih strategija rješavanja, a ne samo pristranosti u odgovaranju. Dodatni problem je mogla predstavljati činjenica da sudionici nisu bili upozoreni na postojanje lažnih pojmova u Upitniku pa su ih neki ispitanici mogli uočiti, a drugi ne. Iako Paulhus i suradnici (2003) navode da informacija o postojanju lažnih tvrdnji ne dovodi do promjena u indeksima pristranosti, problem je što se, osim ako nisu sustavno upozoreni, ne nalaze svi sudionici u istoj situaciji. Navedene pojave mogle su utjecati na smanjenje koeficijenta korelacija indikatora pristranosti s vanjskim varijablama. U budućim bi istraživanjima stoga valjalo ispitati različite formate odgovaranja na čestice Upitnika

pretjeranih tvrdnji (Likertova skala nasuprot DA/NE) i provjeriti mijenjaju li se njegove metrijske karakteristike kad su sudionici upozoreni o postojanju lažnih pojmova.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Kakva je priroda socijalno poželjnog odgovaranja i kakva je sukladnost različitih mjera iskrivljavanja odgovora u upitnicima ličnosti dva su glavna pitanja s kojima smo se bavili u provedenom istraživanju. Prirodu socijalno poželjno odgovaranja ispitali smo testirajući temeljne postavke Paulhusovog dvorazinskog modela (Paulhus, 2002, Paulhus i Trapnell, 2008) na sadržajnoj i procesnoj razini. U skladu s modelom, pretpostavili smo da na procesnoj razini u situaciji iskrenog odgovaranja prvenstveno djeluju procesi nesvjesnog osnaživanja, a u simuliranim selekcijskim situacijama, u kojim je poticano egoističko i moralističko iskrivljavanje odgovora, procesi svjesnog upravljanja dojmovima. Nalazi dobiveni u sklopu prvog i drugog problema istraživanja nisu, međutim, potkrijepili ovu pretpostavku. Umjesto da rezultati na skalama osnaživanja ostanu relativno stabilni neovisno o motivacijskom kontekstu, oni su se u situacijama poticanog iskrivljavanja drastično povećali, jednako kao i rezultati na skalama upravljanja dojmovima. To jasno ukazuje da obje skale, u situacijama kad postoji motivacija za lažiranjem odgovora, mjere upravljanje dojmovima i da se njima ne može razlučiti svjesno i nesvjesno socijalno poželjno odgovaranje. Nemogućnost razlikovanja svjesnog i nesvjesnog odgovaranja su potvrdili i rezultati korelacijskih analiza u sklopu drugog ispitivanog problema. Suprotno očekivanju da će u simuliranim selekcijskim situacijama stupanj iskrivljavanja odgovora na skalama upitnika ličnosti biti snažno povezan s rezultatima na skalama upravljanja dojmovima, utvrđeni koeficijenti korelacije bili su relativno niski i podjednaki za skale osnaživanja i skale upravljanja dojmovima. Pored toga, u situacijama poticanog iskrivljavanja odgovora korelacije između sve četiri skale socijalno poželjnog odgovaranja bile su relativno visoke, a osobito su bile visoke korelacije skala unutar iste sadržajne domene. Takav sklop interkorelacija u suprotnosti je s hipotezom o razlikovanju socijalno poželjnog odgovaranja na procesnoj razini.

Jasna potpora modelu izostala je i na sadržajnoj razini. Temeljna je postavka modela da postoje sadržajne razlike u socijalno poželjnom odgovaranju, ovisno o tome potiče li motivacijski kontekst egoističko ili moralističko iskrivljavanje. Sadržajne razlike trebale bi se reflektirati i na skalama socijalno poželjnog odgovaranja i na skalama ličnosti. Na skali upravljanja djelotvornosti veće promjene u odnosu na iskreno odgovaranje trebale bi biti prisutne kad situacija potiče egoističko iskrivljavanje, a na skali upravljanja zajedništvom kad situacija potiče moralističko iskrivljavanje. Isto tako, na skalama ekstraverzije, neuroticizma i otvorenosti iskustvima lažiranje odgovora trebalo bi, u odnosu na iskreno odgovaranje, biti izraženije u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja nego u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja, dok bi obratno trebalo vrijedilo za stupanj lažiranja odgovora na skalama ugodnosti i savjesnosti. I treće, kad se razmotre odnosi između skala ličnosti i socijalno poželjnog odgovaranja, upravljanje djelotvornošću bi trebalo biti snažnije povezano s veličinom iskrivljavanja odgovora na dimenzijama ekstraverzije, neuroticizma i otvorenosti iskustvima, a upravljanje zajedništvom s direktnim mjerama iskrivljavanja odgovora na ugodnosti i savjesnosti. Rezultati istraživanja nisu u cijelosti podržali niti jednu od ove tri hipoteze. Veće promjene u odnosu na iskreno odgovaranje utvrđene su za skalu upravljanja zajedništvom u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja, ali ne i za skalu upravljanja djelotvornošću u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja. Također, od svih predviđanja vezanih uz dimenzije ličnosti samo su na dimenziji ugodnosti promjene bile u skladu s postavljenim hipotezama.

Izostanak jasne potpore modelu na sadržajnoj razini u nesuglasju je s rezultatima dosadašnjih istraživanja koja su ispitivala egoističku i moralističku pristranost u različitim motivacijskim kontekstima. U više je istraživanja dobiven očekivani obrazac korelacija između skala socijalno poželjnog odgovaranja i pojedinih dimenzija ličnosti, neovisno o tome je li pristranost u odgovaranju provjeravana samo u situaciji iskrenog odgovaranja (npr. John i

Robins, 1994; Pauls i Crost, 2004; Pauls i Stemmler, 2003; Stöber i sur., 2002) ili uz nju i u situacijama kad je postojala motivacija za iskrivljavanjem odgovora (npr. Galić i Jerneić, 2006; Galić i sur., 2009). Isto tako, u skladu s očekivanjima o sadržajnim razlikama, ponašale su se i skale socijalno poželjnog odgovaranja (npr. Galić i sur., 2009; Pauls i Crost, 2004). Kao što je u raspravi već istaknuto, nesuglasje s ovim nalazima koji pružaju snažnu podršku Paulhusovom modelu na sadržajnoj razini, vjerojatno je posljedica združenog djelovanja dva čimbenika. Jedan je složena priroda dimenzija ličnosti na razini petfaktorskog modela koje smo mjerili preko faceta, a koje se unutar istih dimenzija mogu povezati s obje vrste socijalno poželjnog odgovaranja (npr. Deupue i Collins, 1999; Wiggins i Trapnell, 1996). A drugi, i vjerojatno glavni razlog je što uputama kojima smo simulirali selekcijske situacije (studentsko putovanje/stipendija) nismo uspjeli potaknuti sudionike istraživanja na egoističko odnosno moralističko socijalno poželjno odgovaranje u pojedinim situacijama pa su se oni u obje situacije prikazali iznimno i moralnim i djelotvornim idealizirajući tako svoju sliku na svim dimenzijama ličnosti. Potonji nalaz je svojevrсно upozorenje i za buduća istraživanja koja će se baviti provjerom sadržajne strane Paulhusovog modela. Jer, ako simulirane ili stvarne selekcijske situacije ne favoriziraju posve jednoznačno egoističko odnosno moralističko iskrivljavanje odgovora, za očekivati je da će se sudionici prikazati idealnim osobama u oba motivacijska konteksta naglašavajući one dimenzije ličnosti koje implicitno smatraju najpoželjnijim.

S druge strane, rezultati koje smo dobili provjeravajući model na procesnoj razini slažu se nalazima većine istraživanja. U svim novijim istraživanjima (npr. Galić i Jerneić, 2006; Galić i sur., 2009; Lönnqvist, Paunonen, Tuulio-Henriksson, Lönnqvist i Verkasalo, 2007; Pauls i Crost, 2004) pokušaji da se razdvoji svjesno od nesvjesnog socijalno poželjnog odgovaranja bili su neuspješni. Izuzetak čine raniji radovi Paulhusa i suradnika (Paulhus, 1984; Paulhus, Bruce i Trapnell, 1995) koji su pokazali da rezultati na skali

samozavaravajućeg osnaživanja (nesvjesna razina) ostaju relativno stabilni u različitim motivacijskim kontekstima dok se rezultati na skali upravljanja dojmovima (svjesna razina) mijenjaju ovisno o zahtjevima situacije. Ova nekonzistentnost u nalazima vjerojatno je uvjetovana metodološkim slabostima Paulhusovih istraživanja vezanim uz odabir motivacijskih situacija (Paulhus, 1984) i način bodovanja skalnih rezultata (Paulhus, Bruce i Trapnell, 1995), a možda i sadržajnim razlikama između te dvije skale. Naime, u skladu s recentnim istraživanjima skala samozavaravajućeg osnaživanja i skala upravljanja dojmovima razlikuju se po sadržaju: prva mjeri egoističko iskrivljavanje, a druga moralističko iskrivljavanje (npr. Paulhus i John, 1998; Pauls i Crost, 2004; Galić i Jerneić, 2006) kao što je to i predviđeno novim dvorazinskim modelom (Paulhus, 20002) i njegovom operacionalizacijom, Sveobuhvatnim inventarom socijalno poželjnog odgovaranja (Paulhus, 2006). Prema tome, rezultate ranijih Paulhusovih istraživanja moguće je reinterpretirati na način da reflektiraju razlike na sadržajnoj a ne na procesnoj razini.

Premda bi se iz navedenog moglo zaključiti kako hipotezu o svjesnom i nesvjesnom socijalno poželjnom odgovaranju treba odbaciti, takav zaključak nam se još uvijek čini preuranjenim. Zašto? Zato što se praktički svi dosad prikupljeni nalazi temelje na skalama socijalno poželjnog odgovaranja pa se izostanak empirijske podrške hipotezi može pripisati slabostima skala, a ne modela. To je ujedno bio i jedan od glavnih razloga zbog kojeg smo u provedenom istraživanju koristili različite indikatore socijalno poželjnog odgovaranja. Pritom su nam ključnu kriterijsku varijablu predstavljale direktne mjere iskrivljavanja odgovora na dimenzijama ličnosti. Dobiveni rezultati samo su potvrdili ono što su prethodna istraživanja (npr. Galić i sur., 2009; Pauls i Crost, 2004) sugerirala: Paulhusovim skalama socijalno poželjnog odgovaranja se teško, ako uopće, mogu razlučiti procesi svjesnog i nesvjesnog iskrivljavanja odgovora. Povrh toga, relativno niske korelacije između skala upravljanja

dojmovima i direktnih mjera lažiranja odgovora dovode u pitanje čak i njihovu vrijednost u mjerenju namjernog socijalno poželjnog odgovaranja.

S obzirom da se primijenjene skale nisu pokazale dobrom mjerom socijalno poželjnog odgovaranja, buduće provjere modela trebale bi se temeljiti ili na valjanijim skalama osnaživanja i upravljanja dojmovima i/ili na alternativnim metodama s kojima bi se na adekvatan način mogle zahvatiti svjesne i nesvjesne komponente socijalno poželjnog odgovaranja. Važan korak u tom pravcu predstavlja i naš pokušaj validacije tehnike pretjeranih tvrdnji u mjerenju osnaživanja djelotvornosti. Glavna je prednost tehnike pretjeranih tvrdnji što je pravi predmet mjerenja prikriven i što predstavlja objektivnu i lako provjerljivu metodu precjenjivanja vlastitog znanja, konstrukta koji bi trebao biti usko povezan s konstruktom osnaživanja djelotvornosti. Početne ohrabrujuće nalaze o povezanosti ova dva konstrukta (npr. Paulhus i sur., 2003; Randall i Fernandes, 1991) rezultati našeg istraživanja, nažalost, nisu potkrijepili, a nisu ih potkrijepili niti nalazi nekih drugih istraživanja (npr. Mesmer-Magnus i sur., 2006). No, potencijalna vrijednost ove tehnike je velika i opravdava daljnja istraživanja u tom smjeru.

Uz prirodu socijalno poželjnog odgovaranja i sukladnost različitih mjera iskrivljavanja odgovora, treći aspekt s kojim smo se bavili u istraživanju jest pitanje utjecaja upozorenja o mogućnosti detekcije lažiranja odgovora na smanjenje socijalno poželjnog odgovaranja. Upozorenjem smo željeli obeshrabriti pretjerano lažiranje odgovora na skalama ličnosti i simulirane selekcije situacije više približiti realnim. Usporedbom situacija sa i bez upozorenja kroz različite motivacijske kontekste i ispitivane probleme utvrdili smo da je upozorenje različito utjecalo na skale socijalno poželjnog odgovaranja i skale ličnosti. Prema očekivanju, upozorenje je smanjilo stupanj lažiranja odgovora na većini skala ličnosti u simuliranim selekcijskim situacijama, ali je veličina tog smanjenja bila mala ($d=0,19$), na razini procijenjenog efekta u ostalim istraživanjima (vidi u Dwight i Donovan, 2003). U danoj

situaciji veći utjecaj upozorenja nije se ni mogao očekivati jer nikakve posljedice za one za koje se „utvrđi“ da lažiraju odgovore nisu ni bile predviđene. Nešto veći efekt ($d=0,27$) upozorenje je imalo i na skale socijalno poželjnog odgovaranja, ali uz jednu bitnu razliku. Dok je u skladu s očekivanjima kod skala ličnosti upozorenje utjecalo na smanjenje iskripljavanja odgovora u simuliranim selekcijskim situacijama, kod skala socijalno poželjnog odgovaranja upozorenje je, suprotno očekivanjima, podjednako utjecalo na smanjenje iskripljavanja odgovora i u simuliranim selekcijskim situacijama i u situaciji iskrenog odgovaranja. Ovakav efekt upozorenja teško je objasniti na temelju raspoloživih podataka i trebalo bi ga pobliže ispitati u budućim istraživanjima.

LITERATURA

Barrick, M. R. i Mount, M. K. (1996). Effects of impression management and self-deception on the predictive validity of personal constructs. *Journal of Applied Psychology, 81*, 261-272.

Barrick, M. R., Mount, M. K. i Judge, T. (2001). Personality and performance at the beginning of the new millennium: What do we know and where do we go next? *International Journal of Selection and Assessment, 9*, 9-30.

Barrick, M. R. i Mount, M. K. (2005). Yes, personality matters: Moving on to more important matters. *Human Performance, 18*, 359-372.

Birenbaum, M. i Montag, I. (1989). Style and substance in social desirability scale. *European Journal of Personality, 3*, 47-59.

Bradley, K. M. i Hauenstein, N. M. A. (2006). The moderating effects of sample type as evidence of the effects of faking on personality scale correlations and factor structure. *Psychology Science, 48*, 313-335.

Brown, M. S. i Kodadek, S. M. (1987). The use of the lie scale in psychometric measures of children. *Research in Nursing and Health, 10*, 87-92.

Brunetti, D. G., Schlottmann, R. S. Scott, A. B. i Hollrah, J. L. (1998). Instructed faking and MMPI-2 response latencies: The potential for assessing response validity. *Journal of Clinical Psychology, 54*, 143-153.

Cattell, R. B., Pierson, G. i Finkbeiner, C. (1976). Alignment of personality source trait factors from questionnaires and observer ratings: The theory of instrument-free patterns. *Multivariate Experimental Clinical Research, 2*, 63-88.

Christiansen, N. D., Burns, G. N. i Montgomery, G. E. (2005). Reconsidering forced-choice item formats for applicant personality assessment. *Human Factors, 18*, 267-307.

Cohen, J. (1988). *Statistical power for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Converse, P. D., Oswald, F. L., Imus, A., Hedricks, C., Roy, R. i Butera, H. (2008). Comparing personality test formats and warnings: Effects on criterion-related validity and test-taker reactions. *International Journal of Selection and Assessment*, 16, 155-169.

Crowne, D. P. (1979). *The experimental study of personality*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Crowne, D. P. i Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24, 349-354.

Crowne, D. P. i Marlowe, D. (1964). *The approval motive*. New York: Wiley.

Depue, R. A. i Collins, P. F. (1999). Neurobiology of the Structure of Personality: Dopamine, facilitation of incentive motivation, and extraversion. *Behavioral and Brain Sciences*, 22, 491-569.

Dilchert, S., Ones, D. S., Viswesvaran, C. i Deller, J. (2006). Response distortion in personality measurement: born to deceive, yet capable of providing valid self-assessments? *Psychology Science*, 48, 209-225.

Donovan, J. J., Dwight, S. A. i Hurtz, G. M. (2003). An assessment of the prevalence, severity and verifiability of entry-level applicant faking using the randomized response technique. *Human Performance*, 16, 81-106.

Drasgow, F. i Kang, T. (1984). Statistical power of differential validity and differential prediction analyses for detecting measurement nonequivalence. *Journal of Applied Psychology*, 69, 498-508.

Dunnette, M. D., McCartney, J., Carlson, H. C. i Kirchner, W. K. (1962). A study of faking behavior on a forced-choice self-description checklist. *Personnel Psychology* 15, 13-24.

Dwight, S. A. i Donovan, J. J. (2003). Do warnings not to fake reduce faking? *Human Performance*, 16, 1-23.

Edwards, A. L. (1953). The relationship between the judged desirability of a trait and the probability that the trait will be endorsed. *The Journal of Applied Psychology*, 37, 90-93.

Edwards, A. L. (1954). *Manual for the Edwards personal preference schedule*. New York: Psychological Corporation.

Edwards, A. L. (1957). *The social desirability variable in personality assessment and research*. New York: Dryden.

Edwards, A. L. i Walsh, J. A. (1964). Response sets in standard and experimental personality scales. *American Educational Research Journal*, 1, 52-61.

Ellingson, J. E., Sackett, P. R. i Hough, L. M. (1999). Social desirability corrections in personality measurement: Issues of applicant comparison and construct validity. *Journal of Applied Psychology*, 84, 155–166.

Ellingson, J. E., Smith, D. B. i Sackett, P. R. (2001). Investigating the influence of social desirability on personality factor structure. *Journal of Applied Psychology*, 86, 122-133.

Eysenck, H. J. i Eysenck, S. B. G. (1964). *The manual of the Eysenck Personality Inventory*. London: University of London Press.

Eysenck, H. J. i Eysenck, S. B. G. (1975). *Manual for the Eysenck Personality Questionnaire*. London: Hodder & Stoughton.

Eysenck, H. J. i Eysenck, S. B. G. (1976). *Psychoticism as a dimension of personality*. London: Routledge & Kegan.

Eysenck, H. J. i Eysenck, S. B. G. (2003). *Priručnik za Eysenckov upitnik ličnosti (EPQ – djeca i odrasli)*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Follette, W. C. (1984). *A computer administered MMPI and a study of response latency and social desirability*. Neobjavljena doktorska disertacija, University of Washington.

Galić, Z. i Jerneić, Ž. (2006). Socijalno poželjno odgovaranje u različitim motivacijskim kontekstima: Provjera Paulhusova modela socijalne poželjnosti. *Suvremena psihologija*, 9, 155-170.

Galić, Z., Jerneić, Ž. i Belavić, M. (2009). O svecima i superherojima: provjera Paulhusovog modela socijalne poželjnosti. *Društvena istraživanja*, 18, 977-997.

George, M. S. (1990). *The use of response latency to study accuracy and consistency in a computerized lifestyle assessment*. Neobjavljena doktorska disertacija, University of Toronto, Toronto, Ontario, Canada.

Goffin, R. D. i Christiansen, N. D. (2003). Correcting personality tests for faking: A review of popular personality tests and an initial survey of researchers. *International Journal of Selection and Assessment*, 11, 340-344.

Goldberg, L. R., Johnson, J. A., Eber, H. W., Hogan, R., Ashton, M. C., Cloinger, C.R. i Gough, H. G. (2006): The international personality item pool and the future of public-domain personality measures. *Journal of Research in Personality*, 40, 84-96.

Gough, H. G. (1952). On making a good impression. *Journal of Educational Research*, 46, 33-42.

Gough, H. G. (1987). *California Psychological Inventory administrator's guide*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Griffith, R. L., Chmielowski, T. i Yoshita, Y. (2007). Do applicants fake? An examination of the frequency of applicant faking behavior. *Personnel Review*, 36, 341-355.

Gudjonsson, G. H. i Sigurdsson, J. F. (2004). The relationship of suggestibility and compliance with self-deception and other-deception. *Psychology, Crime and Law*, 10, 447-453.

Hathaway, S. R. i McKinley, J. C. (1951). *The MMPI manual*. New York: Psychological Corporation.

Holden, R. R. (1995). Response latency detection of fakers on personnel tests. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 27, 343-355.

Holden, R. R., Fackin, G. C. i Jackson, D. N. (1985). Structured personality test items and validity. *Journal of Research in Personality*, 19, 386-394.

Holden, R. R., Kroner, D. G., Fackin, G. C. i Popham, S. M. (1992). A model of personality test item response dissimulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 272-279.

Holden, R. R., Wood, L. L. i Tomaszewski, L. (2001). Do response time limitations counteract the effect of faking on personality inventory validity? *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 160-169.

Hough, L. M. (1998a). Effects of intentional distortion in personality measurement and evaluation of suggested palliatives. *Human Performance*, 1, 209-244.

Hough L. M. (1998b). Personality at work: Issues and evidence. U M. Hakel (Ur.), *Beyond multiple choice: Evaluating alternatives to traditional testing for selection* (str. 131–159). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hough, L. M., Eaton, N. K., Dunnette, M. D., Kamp, J. D. i McCloy, R. A. (1990). Criterion-related validities of personality constructs and the effect of response distortion on those validities. *Journal of Applied Psychology*, 75, 581-595.

Hough, L. M. i Oswald, F. L. (2005). They're right, well... mostly right: Research evidence and an agenda to rescue personality testing from 1960's insights. *Human Performance*, 18, 373-387.

Hsu, L. M., Santelli, J. i Hsu, J. R. (1989). Faking detection validity and incremental validity of response latencies to MMPI subtle and obvious items. *Journal of Personality Assessment*, 53, 278-295.

Jackson, D. N., Wroblewski, V. R. i Ashton, M. C. (2000). The impact of faking on employment tests: Does forced choice offer a solution? *Human Performance*, 13, 371-388.

Jernei ,  . Gali , Z. i Parma , M. (2007). Prijevod i adaptacija upitnika Sveobuhvatni upitnik socijalno po eljnog odgovaranja (Comprehensive Inventory of Desirable Responding) autora D. L. Paulhusa. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.

Jernei ,  . Gali , Z. i Parma , M. (2007). Prijevod i adaptacija upitnika International Personality Item Pool - IPIP-300 autora L. R. Goldberga. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.

John, O. P. i Robins, R. W. (1994). Accuracy and bias in self-perception: Individual differences in self-enhancement and the role of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 206-19.

John, O. P. i Srivastava, S. (1999). The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. U L. A. Pervin i O. P. John (Ur.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed., str. 102-138). New York: Guilford.

Kuncel, R. B. (1973). Response processes and relative location of subject and item. *Educational Psychological Measurement*, 33, 545-563.

Lanning, K. (1989). Detection of invalid response patterns on the California Psychological Inventory. *Applied Psychological Measurement*, 13, 45-56.

Lönnqvist, J-E., Paunonen, S. V., Tuulio-Henriksson, A., Lönnqvist, J. i Verkasalo, M. (2007). Substance and style in socially desirable responding. *Journal of Personality*, 75, 291-322.

Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63-78.

McDaniel, M. A. i Timm, H. W. (Kolovoz, 1990). *Lying takes time: Predicting deception in biodata using response latency*. Rad prezentiran na 98th Annual Convention of the American Psychological Association, Boston.

McFarland, L. A. (2003). Warning against faking on a personality test: Effects on applicant reactions and personality test scores. *International Journal of Selection and Assessment*, 11, 265-276.

Meehl, P. E. i Hataway, S. R. (1946). The K factor as a suppressor variable in Minnesota Multiphasic Personality Inventory. *Journal of Applied Psychology*, 30, 525-564.

Mesmer-Magnus, J., Viswesvaran, C., Deshpande, S. i Joseph, J. (2006). Social Desirability: The Role of Over-Claiming, Self-Esteem, and Emotional Intelligence. *Psychology Science*, 48, 336-356.

Milas, G. (2004). *Ličnost i društveni stavovi*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Mueller-Hanson, R. A., Heggstad, E. D. i Thornton III, G. C. (2003). Individual differences in impression management: An exploration of the psychological processes underlying faking. *Psychology Science*, 48, 288-312.

Nowakowska, M. (1970). A model of answering to a questionnaire item. *Acta Psychologica*, 34, 420-439.

Ones, D., Dilchert, S., Viswesvaran, C. i Judge, T. A. (2007). In support of personality assessment in organizational settings. *Personnel Psychology*, 60, 995-1027.

Parmač, M., Galić, Z. i Jerneić, Ž. (2009). Vrijeme latencije kao indikator iskrivljavanja odgovora na upitnicima ličnosti. *Suvremena psihologija*, 12, 43-61.

Paulhus, D. L. (1984). Two-component models of social desirable responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 598-609.

Paulhus, D. L. (1988). *Assessing self-deception and impression management in self-reports: The Balanced Inventory of Desirable Responding*. Neobjavljeni priručnik, University of British Columbia, Vancouver, Canada.

Paulhus, D. L. (1991). Measurement and control of response bias. U J. P. Robinson, P. Shaver i L. S. Wrightsman (Ur.), *Measures of personality and social psychological attitudes* (str. 17-59). San Diego: Academic Press.

Paulhus, D. L. (1998). Interpersonal and intrapsychic adaptiveness of trait self-enhancement: A mixed blessing? *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1197-1208.

Paulhus, D. L. (2002). Socially desirable responding: The evolution of a construct. U: H. I. Braun, D. N. Jackson i D. E. Wiley (Ur.), *The role of constructs in psychological and educational measurement* (str. 49-69). Mahwah NJ: Erlbaum.

Paulhus, D. L. (2006, Siječanj). *A Comprehensive Inventory of Desirable Responding (CIDR)*. Poster prezentiran na sastanku Association for Research in Personality, New Orleans.

Paulhus, D. L., Bruce, M. N. i Trapnell, P. D. (1995). Effects of self-presentation strategies on personality profiles and structure. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 100-108.

Paulhus, D. L., Harms, P., Bruce, M. N. i Lysy, D. (2001). The Over-claiming questionnaire as a proxy measure of cognitive ability and self-enhancement: A meta-analysis. Neobjavljeni rukopis, University of British Columbia.

Paulhus, D. L., Harms, P. D., Bruce, M. N. i Lysy, D. C. (2003). The over-claiming technique: Measuring self-enhancement independent of ability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 890 – 904.

Paulhus, D. L. i Harms, P. D. (2004). Measuring cognitive ability with the overclaiming technique. *Intelligence*, 32, 297 – 314.

Paulhus, D. L. i John, O. P. (1998). Egoistic and moralistic biases in self-perception: The interplay of self-deceptive styles with basic traits and motives. *Journal of Personality*, 66, 1025-1060.

Paulhus, D. L. i Petrusic, W. M. (2002). *Measuring individual differences with signal detection theory: Some recommendations for researchers*. Neobjavljeni rukopis, University of British Columbia.

Paulhus, D. L. i Reid, D. B. (1991). Enhancement and denial in socially desirable responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 307-317.

Paulhus, D. L. i Trapnell, P. D. (2008). Self-presentation: An agency-communion framework. U O. P. John, R. W. Robins i L. A. Pervin (Ur.), *Handbook of personality psychology* (str. 492-517). New York: Guilford.

Pauls, C. A. i Crost, N. W. (2004). Effects of faking in self deception and impression management scales. *Personality and Individual Differences*, 37, 1137-1151.

Pauls, C. A. i Crost, N. W. (2005). Effects of different instructional sets on the construct validity of the NEO-PI-R. *Personality and Individual Differences*, 39, 297-308.

Pauls, C.A. i Stemmler, G. (2003). Substance and bias in social desirability responding. *Personality and Individual Differences*, 35, 263-275.

Randall, D. M. i Fernandes, M. F. (1991). The social desirability response bias in ethics research. *Journal of Business Ethics*, 10, 805-807.

Rogers, T. B. (1971). The processes of responding to personality items: Some issues, a theory, and some research. *Multivariate Behavioral Research Monographs*, 6, 1-64.

Rogers, T. B. (1977). Self-reference in memory: Recognition of personality items. *Journal of Research in Personality*, 11, 295-305.

Rosse, J. G., Stecher, M. D., Miller, J. L. i Levin, R. A. (1998). The impact of response distortion on preemployment personality testing and hiring decisions. *Journal of Applied Psychology*, 83, 634-644.

Rothstein, M. G. i Goffin, R. D. (2000). The assessment of personality constructs in industrial–organizational psychology. U R.D. Goffin i E. Helmes (Ur.), *Problems and solutions in human assessment: Honoring Douglas N. Jackson at seventy* (str. 215–248). Norwell, MA: Kluwer Academic.

Rothstein, M. G. i Goffin, R. D. (2006). The use of personality measures in personnel selection: What does current research support? *Human Resource Management Review*, 16, 155-180.

Schmidt, F. L. i Hunter, J. E. (1998). The validity and utility of selection methods in psychology: Practical and theoretical implications of 85 years of research findings. *Psychological Bulletin*, 124, 262–274.

Stöber, J., Dette, D. E. i Musch, J. (2002). Comparing continuous and dichotomous scoring of the Balanced Inventory of Social Desirable Responding. *Journal of Personality Assessment*, 78, 370-389.

Tett, R. P., Anderson, M. G., Ho, C. L., Yang, T. S., Huang, L. i Hanvongse, A. (2006). Seven nested questions about faking on personality tests: An overview and interactionist model of item-level response distortion. U R. L. Griffith i M. H. Peterson (Ur.), *A closer examination of applicant faking behavior* (str. 43–83). Greenwich, CT: Information Age Publishing.

Tett, R. P. i Christiansen, N. D. (2007). Personality tests at the crossroads: A response to Morgeson, Campion, Dipboye, Hollenbeck, Murphy, and Schmitt. *Personnel Psychology*, 60, 967-993.

Tett R. P., Jackson D. N., Rothstein, M. i Reddon, J. R. (1999). Meta-analysis of bi-directional relations in personality-job performance research. *Human Performance*, 12, 1–29.

Vasilopoulos, N. L., Cucina, J. M. i McElreath, J. M. (2005). Do warnings of response verification moderate the relationship between personality and cognitive ability? *Journal of Applied Psychology*, 85, 50-64.

Wiggins, J. S. (1964). Convergence among stylistic response measures from objective personality tests. *Educational and Psychological Measurement*, 24, 551-562.

Wiggins, J.S. i Trapnell, P.D. (1996). A dyadic-interactive perspective on the Five Factor Model. U: J. S. Wiggins (Ur.), *The Five Factor Model of personality: Theoretical perspectives* (str. 88-162). New York: Guilford Press.

Winder, P., O'Dell, J. W. i Karson, S. (1975). New motivational distortion scales for the 16 PF. *Journal of Personality Assessment*, 39, 532-537.

Sažetak

Glavni prigovor valjanosti i primjenjivosti upitnika ličnosti u selekcije svrhe je njihova podložnosti lažiranju odgovora, odnosno namjernom davanju socijalno poželjnih odgovora. Posljednjih desetljeća proveden je niz istraživanja kojima se pokušalo utvrditi kakva je priroda socijalno poželjnog odgovaranja i koji su načini njegova mjerenja. Od početne konceptualizacije prema kojoj se socijalno poželjno odgovaranje izjednačava s namjernim iskrivljavanjem odgovora na upitnicima ličnosti, socijalna poželjnost je evoluirala u višedimenzionalni konstrukt. Prema trenutno najutjecajnijem modelu (Paulhus, 2002, 2006) socijalno poželjno odgovaranje je moguće razmatrati na dvije razine: procesnoj i sadržajnoj. Na procesnoj razini razlikujemo svjesno upravljanje dojmovima i nesvjesno samoosnaživanje, a na sadržajnoj egoističko pretjerivanje u vlastitoj kognitivnoj i socijalnoj kompetentnosti te moralističko negiranje društveno nepoželjnih impulsa i isticanje atributa svetosti. S obzirom da su provjere novog modela vrlo oskudne, osnovni cilj istraživanja opisanog u ovoj knjizi bio je provjeriti njegove temeljne pretpostavke koristeći različite indikatore socijalno poželjnog odgovaranja.

Istraživanje smo proveli na prigodnom uzorku ispitanika završnih godina studija i netom diplomiranih (N=345). U istraživanju su korištena tri upitnika: Sveobuhvatni inventar socijalno poželjnog odgovaranja (CIDR) namijenjen mjerenju komponenti Paulhusovog modela, petfaktorski upitnik ličnosti (IPIP-300) te Upitnik pretjeranih tvrdnji (OCQ-150) namijenjen mjerenju precjenjivanja vlastitog znanja. Ispitanici su sva tri upitnika najprije ispunjavali u iskrenoj situaciji odgovaranja, a zatim je polovica ispitanika CIDR i IPIP-300 ispunjavala u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja, a druga polovica ispitanika ih je ispunjavala u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja.

Rezultati provedenih analiza nisu potvrdili model ni na procesnoj, ni na sadržajnoj razini. Na procesnoj razini, suprotno očekivanjima, rezultati nisu opravdali razlikovanje nesvjesnog i svjesnog socijalno poželjnog odgovaranja jer su se u situacijama poticanog iskrivljavanja rezultati na skalama osnaživanja povećali, jednako kao i rezultati na skalama upravljanja dojmovima. Osim toga, komponente socijalne poželjnosti nisu na očekivan način korelirale s direktnim mjerama iskrivljavanja odgovora na upitniku ličnosti i rezultatom na upitniku pretjeranih tvrdnji. Na sadržajnoj razini, osim osobine ugodnosti, obrazac promjena na skalama CIDR-a i upitnika ličnosti nije bio sukladan pretpostavkama modela. Generalno, dobiveni rezultati pokazuju da skale socijalno poželjnog odgovaranja, razvijene u okviru Paulhusovog modela, nisu dobra mjera socijalno poželjnog odgovaranja. Stoga bi se buduće provjere modela trebale temeljiti ili na valjanijim skalama i/ili na alternativnim metodama mjerenja socijalno poželjnog odgovaranja.

Summary

The main threat to the validity and utility of personality questionnaires in personnel selection is their susceptibility to faking, i. e., deliberate socially desirable responding. In the past few decades there have been a number of studies whose main purpose was to determine the nature of socially desirable responding and methods of its measurement. Since the first conceptualization, which equalized socially desirable responding with deliberate response distortion on personality questionnaires, social desirability evolved into a multidimensional construct. According to the currently most influential model (Paulhus, 2002, 2006), components of socially desirable responding can be differentiated on process and content levels. On the process level, conscious impression management can be distinguished from unconscious self-enhancement, and on the content level egoistic tendency to exaggerate one's intellectual and social status from moralistic tendency to deny socially-deviant impulses and claim saint-like attributes. Since the tests of this new model are scarce, the main purpose of study described in this book was to test the model's basic assumptions, by using different indicators of socially desirable responding.

Our study was conducted on a convenience sample of participants in their final year of study and those that have just graduated (N=345). Three questionnaires were used: Comprehensive Inventory of Desirable Responding (CIDR) intended to measure components of the Paulhus' model, five-factor personality questionnaire (IPIP-300) and Over-Claming Questionnaire intended to measure exaggeration of one's knowledge (OCQ-150). First, participants filled in the three questionnaires in the honest situation, and then half of participants filled in CIDR and IPIP-300 in the fake-good egoistic situation and the other half in the fake-good moralistic situation.

The results of the conducted analysis have not confirmed the model either on the process or on the content level. Contrary to our expectations, on the process level results did not support the distinction between conscious and unconscious socially desirable responding because in the fake-good situations results on self-enhancement scales increased equally as the results on impression management scales. Moreover, components of social desirability have not shown significant correlation either with the direct measures of distortion on personality questionnaires or with the result on the Over-Claming Questionnaire. On the content level, besides agreeableness, pattern of change on the CIDR and the five-factor personality questionnaire was not in accordance with the model's assumptions. Generally, the obtained results showed that social desirability scales, as developed within the Paulhus' model, are not appropriate measures of socially desirable responding. Therefore, future studies should use more valid scales and/or alternative methods of measuring the socially desirable responding.

Pogovor

Tvrdite da „znate odgovore na mnoga pitanja“ i „potpuno vjerujete svojim prosudbama“? Jeste li čuli za Mjesečevu tokatu ili Bitku na Sutli? Naravno, kako da ne, pa to su poznati pojmovi.

Mislili ste da će vam to proći? E, nas nećete zavarati. Mi znamo prepoznati kada lažete. No, možemo li utvrditi i kakvima se pritom želite prikazati i radite li to svjesno ili nesvjesno? Pitajući se to, krenuli smo na svoj daleki istraživački put.

Sve je počelo jednog dana u veljači 2008. na prvom sastanku ljetnoškolaca. Formirale su se grupe, podijelio početni posao i pod vodstvom naših mentora, moglo se krenuti u borbu naoružanu Paulhusovim modelima i upitnicima. U prvoj bitci našli smo se oči u oči sa člancima, koji izgledaju zastrašujuće, dok jednom ne uđeš u priču i počneš nazirati neki smisao. Onda smo dali mašti na volju i osmislili „pretjerane“ tvrdnje, kako bi kreirali domaću verziju OCQ-a. Bila je tu i grupa za „žicanje“ sponzora, a tražile su se i ideje za natpise na majicama. Slijedili su nacrti istraživanja, kada je ideja trebalo biti najviše, a bilo ih je najmanje. Tada nam se na trenutak učinilo da su i tema, i cilj, i zadaci prezahtjevni za naše studentske glave. No, nismo posustajali. Definirali smo konačan nacrt, pripremili instrumentarij i krenuli na teren.

Početnu nevjerica oko duljine upitnika, ubrzo je zamijenilo zadovoljstvo obavljenim poslom. Istina, prosjedili smo priličan broj kava, capuccina, nescafe-a i čajeva uz naše ispitanike, no trud se isplatio. Podaci su bili tu i sve je bilo spremno za pravi znanstveni rad.

Krajem rujna krenuli smo put Raba, veseleći se bezbrižnom tjednu kupanja, odmora i opuštenog rada. No, kao što se dogodi i brucošima psihologije nakon prvog praktikuma, shvatili smo da smo se malo „zeznuli“. Radilo se itekako ozbiljno, za odmor nije bilo mjesta, a svaka mogućnost umakanja nožnih prstiju u more nestala je već prvog dana kada smo postali svjesni da nećemo izlaziti iz jakni i majici dugih rukava.

Svakodnevni raspored bio je dobro popunjen, a lajtmotiv organizacije rada bio je tzv. Sastanak. Pa smo tako imali sastanak ujutro, sastanak prije ručka, sastanak poslije ručka, sastanak prije večere, sastanak poslije večere itd. Ipak, sav naporan rad isplatio nam se u trenutku kada smo, u glavnom finišu, u posljednjim prezentacijama, čuli i uvidjeli da smo odradili kvalitetan posao.

No, nije se samo i isključivo radilo, svaki prekid posla iskorišten je bio do krajnjih mogućnosti, šetnjama uz more i hvatanjem posljednjih trzaja sunca, dok su večeri protekle u igranju društvenih igara i opuštanju uz pjesmu i koju čašu vina.

Veseli izlet na Lošinj pokvarila je neumorna bura koja je mirno more pretvorila u pravi test za živce i želudac, a nije nas ostavila na miru ni na povratku, kada se činilo da do kopna plovimo na orahovoj ljusci, a ne na velikom trajektu. No, kao pravi morski vuci, do tada smo već razvili i savršenu obranu protiv nje; što jače pjevaš, skačeš i naginješ se u vjetar, to je mučni efekt valova manji.

I tako smo, obogaćeni novim spoznajama, vještinama i iskustvima stigli u Zagreb, sretni što smo još tih tjedan dana proveli na okupu, prije susreta sa velikim svijetom i završetkom svojih studentskih dana i druženja u klupama. Iako smo na ovoj ljetnoj školi saznali da Paulhus baš i nije bio u pravu, nekako ćemo zauvijek pamtit i njegove i naše „svece i superheroje“.

Svjetlana Salkičević i Ajana Löw

ZAJEDNIČKA SLIKA !

Gornji red:

Andrea Knezović, Marina Bučar, Ivana Đaković, Maja Brožičević, Ana Jakovina, Anamarija Čatipović, Zvonimir Galić, Mirna Petretić, Tihomir Vračević, Maja Parmač, Željko Jerneić, Vatroslav Jelovica, Iva Pavković

Sredni red:

Ana Lovrić, Nina Terzin-Laub, Mirjana Ugarković, Maša Tonković, Ajana Löw, Senka Sekulić, Svjetlana Salkičević, Jelena Paić-Antunović

Donji red:

Ana Zlatar, Marina Taslak, Tia Tomiša, Marija Hrebac, Ivana Rajić-Stojanović, Ana Bogdanić, Filip Gospodnetić

ZAHVALA SPONZORIMA

Na ovom bismo se mjestu još jednom zahvalili Upravi Filozofskog fakulteta i Odsjeku za psihologiju, koji omogućavaju održavanje Ljetne škole, ali i sponzorima:

- Aling
- HB Inženjering
- Hlađenje sistemi d. o. o.
- Hypo Alpe-Adria-Bank d.d.
- Pliva Hrvatska d. o. o.
- Radin-repro i roto d.o.o.
- Raiffeisen Consulting d. o. o.
- TEAM d. d.

koji su se ljubazno odazvali našim molbama i svojim priložima potpomogli rad XVIII. ljetne psihologijske škole studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.